
श्री उत्तरकांड
श्री श्री सीताराम श्री श्री सीताराम श्री श्री सीताराम श्री श्री सीताराम श्री श्री सीताराम

रा॰वा॰उ॰
१

श्रीरामचंद्रायनमः॥ वामेभूमिसुताग्रतस्तुहनुमान्पश्चात्सुमित्रासुतः शत्रुघ्नोभरतश्चपार्श्वदलयोर्वाय्वादिकोणेषु च सुग्रीवश्चविभीषणश्चयुवराट्ताराsसुतोजांबवान्मध्येनीलसरोजकोमलरुचिंरामंभजेश्यामलम् १ गतिर्मेवामांके कमलनयनोकमपिवहन्नितश्चेतः कंचिच्चपलंचामरचयम् सुधामिश्रंछत्रंकिमपिशिरसिस्मेरपदयोरदूरेवंदारुत्रिदशमुकुटान्कानपिपुनः २ एवंश्रीरामभद्रंदिव्यावतारेघोराप्रभृतिश्रीरामाभिषेकपर्यंतोश्री

प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुम् १ कौशिकोथयवक्रीतोगार्ग्योगालवएवच कण्वोमेधातिथेःपुत्रःपूर्वस्यांदिशियेश्रिताः २ स्वस्त्यात्रेयश्चभगवान्नमुचिःप्रमुचिस्तथा अगस्त्योत्रिश्चभगवान्सुमुखोविमुखस्तथा ३ सीतारामसीताराज स

मद्रामकथांवर्ण्यःकांडेरूपवर्णयत्तःपरंसीतारामयोःपरस्परभावंप्रकाशयितुंएवशेषाद्रिजिज्ञासितप्रभावकथनेनस्वनीलपावतीर्णस्यरहस्यंभगवतःप्रशंसांचकर्तुंप्रथमंमुनीनामागमनमाहप्राप्तराज्यस्येति प्रतिनाय श्राए कविंश्रतिमारुंएराक्षसानांवधेकृतेअनंतरंप्राप्तराज्यस्यप्राप्तराज्याभिषेकस्यरामस्यसमीपंमुनयआजग्मुःकिमर्थराघवंप्रतिनंदितुंराघववैभवमभिवोतुमित्यर्थः १ पूर्वस्यांदिशियेश्रिताःपूर्वदिशिप्रधानतयायेश्रिताः २ स्वस्तिकरणशीलआत्रेयःस्वस्त्या

[illegible]

रा॰म॰
१

ग्भाजग्मुस्ते महाभागस्सा

७४

ग्भाजग्मुस्ते महाभागस्सा ये श्रिता दिदिशां दिशम् नचङ्कुः कवषी धौम्यः कौशायश्च महानृषिः ४
तेप्याजग्मुः सशिष्या वै ये श्रिताः पश्चिमां दिशम् वशिष्ठः कश्यपो यात्रिर्विश्वामित्रस्सगौतमः ५
जमदग्निर्भरद्वाजस्तेपि सप्तर्षयस्तथा उदीच्यां दिशि आसंस्ते ते नित्यमेव निवासिनः ६ संप्राप्यैते
महात्मानो राघवस्य निवेशनं विष्ठिताः प्रतिहाराग्र्ये हुताशनसमप्रभाः ७ वेदवेदांगविदुषो नाना
शास्त्रविशारदाः द्वास्थं प्रोवाच धर्मात्मागस्त्यो मुनिसत्तमः ८

निवेद्यतां दाशरथेर्ऋषयो वयमागताः प्रतिहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनाद्द्रुतम् ९ समीपं राघवस्या
शु प्रविवेश महात्मनः नयेंगितज्ञः सद्वृत्तो दक्षो धैर्यसमन्वितः १० स रामं दृश्य सहसा पूर्णचं
द्रसमद्युतिम् अगस्त्यं कथयामास संप्राप्तमृषिसत्तमम् ११ श्रुत्वा प्राप्तान्मुनींस्तांस्तु बालसू
र्यसमप्रभान् प्रत्युवाच ततो द्वास्थं प्रवेशाय यथासुखम् १२ दृष्ट्वा प्राप्तान्मुनींस्तांस्तु प्रत्युत्था
य कृतांजलिः पाद्यार्घ्यादिभिरानर्च गां निवेद्य च सादरम् १३ रामोभिवाद्य प्रयत आसना
न्यादिदेश ह तेषु कांचनचित्रेषु महत्सु च वरेषु च १४ कुशांतर्धानदत्तेषु मृगचर्मयुतेषु च
यथार्हमुपविष्टास्ते आसनेष्वृषिपुंगवाः १५ रामेण कुशलं पृष्टाः सशिष्याः सपुरोगमाः मह
र्षयो वेदविदो रामं वचनमब्रुवन् कुशलं नो महाबाहो सर्वत्र रघुनंदन १६

त्वांतु दिष्ट्या कुशलिनं पश्यामो हतशात्रवम् दिष्ट्या त्वया हतो राजन् रावणो लोकरावणः १७ न
हि भारः सतो राम रावणः पुत्रपौत्रवान् सधनुस्त्वं हि लोकांस्त्रीन् विजयेथा न संशयः १८ दिष्ट्या
त्वया हतो राम रावणः पुत्रपौत्रवान् दिष्ट्या विजयिनं त्वाद्य पश्यामः सह सीतया १९ लक्ष्मणेन
च धर्मात्मन् भ्रात्रा त्वद्धितकारिणा मातृभिर्भ्रातृसहितं पश्यामोद्य वयं नृप २०५ यस्य प्रमाणाद्वि
पुलं प्रमाणं नेह विद्यते दिष्ट्या ते समरे राम कुंभकर्णो निपातितः २२ त्रिशिराश्चातिकायश्च दे
वांतकनरांतकौ दिष्ट्या ते निहता राम महावीर्या निशाचराः २३

दिष्ट्या प्रहस्तो विकटो विरूपाक्षो महोदरः अकंपनश्च दुर्धर्षो निहतास्ते निशाचराः २१ त्रुटि ५

रा०वा०उ०
३

दिष्ट्यात्वंराक्षसेंद्रेण द्वंद्वयुद्धमुपागतः देवतानामवध्येनविजयंप्राप्तवानसि २४ संख्येतस्य
नकिंचित्तुरावणस्यपराभवः द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोदिष्ट्यातेरावणिर्हतः २५ दिष्ट्यातस्यमहा
बाहोकालस्येवाभिधावतः मुक्तःसुररिपोर्वीरप्राप्तश्चविजयस्त्वया २६ १अभिनंदामतेसर्वे सं
श्रुत्येंद्रजितोवधम् अवध्यःसर्वभूतानांमहामायाधरोयुधि विस्मयस्त्वेषचास्माकंतच्छ्रुत्वेंद्र
जितंहतम् २७ दत्वापुण्यामिमांवीरसौम्यामभयदक्षिणाम् दिष्ट्यावर्धसिकाकुत्स्थज
येनामित्रकर्शनाम् २८ श्रुत्वातुवचनंतेषांमुनीनांभावितात्मनां विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिर

राम०
३

भगवंतः कुंभकर्णंशिरावणंचनिशाचरम् अतिक्रम्यमहावीर्यौ किंप्रशंससरावणिम् ३० महोदर
प्रहस्तंचविरूपाक्षंचराक्षसम् मत्तोन्मत्तौचदुर्धर्षौ देवांतकनरांतकौ अतिक्रम्यमहावीरान्किंप्र
शंसस्यरावणिम् ३१ अतिकायंत्रिशिरसंधूम्राक्षंचनिशाचरम अतिक्रम्यमहावीर्यान्किंप्र
शंससरावणिम् ३२ कीदृशोवैप्रभावोस्यकिंबलंकःपराक्रमः केनवाकारणेनैषरावणाद
तिरिच्यते ३३ शक्यंयदिमयाश्रोतुंनखल्वाज्ञापयामिवः यदिगुह्यंनचेद्वक्तुंश्रोतुमिच्छामि
कथ्यताम् ३४ शक्रोपिविजितस्तेनकथंलब्धवरश्चसः कथंचबलवान्पुत्रोनपितातस्य
रावणः ३५ कथंपितुश्चाप्यधिकोमहाहवेशक्रस्यजेताहिकथंरावणः वराश्चलब्धाःकथ
यस्वमेद्यप्रष्टुतश्चास्यमुनींद्रसर्वम् ॥३६॥ इत्यार्षेरामायणेउत्तरकाण्डेप्रथमःसर्गः ॥१॥

स

तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः कुंभयोनिर्महातेजा वाक्यमेतदुवाचह १ श्रृणुरामतथा
वृत्तंतस्यतेजोबलंमहत् जघानशत्रून्येनासौनचवध्यःसशत्रुभिः २ तावत्तेरावणस्येदंकुलं
जन्मचराघव वरप्रदानंचतथातस्मैदत्तंब्रवीमिते ३ पुराकृतयुगेरामप्रजापतिसुतःप्रभुः पुल
स्त्योनामब्रह्मर्षिःसाक्षादिवपितामहः ४ नानुकीर्त्यागुणास्तस्यधर्मतःशीलतस्तथा प्रजापतेः
पुत्रइतिवक्तुंशक्यंहिनामतः ५ प्रजापतिसुतत्वेनदेवानांवल्लभोहिसः इष्टःसर्वस्यलोकस्यगुणैः

सतु धर्मप्रसंगेन मेरोः पार्श्वे महागिरेः तृणाविंद्वाश्रमं गत्वान्यवसन्मुनिपुंगवः ७ तपस्तेपे स धर्मा
त्मा स्वाध्यायनियतेंद्रियः गत्वाश्रमपदं तस्य विघ्नं कुर्वंति कन्यकाः ८ ऋषिपन्नगकन्याश्च
राजर्षितनयाश्च याः क्रीडंत्योप्सरसश्चैव तं देशमुपपेदिरे ९ सर्वर्त्तुषूपभोग्यत्वाद्रम्यत्वा
त्काननस्य च नित्यशालास्तु तं देशं गत्वा क्रीडंति कन्यकाः १० देशस्य रमणीयत्वात्पुल।
स्त्योयत्र स द्विजः गायंत्यो वादयंत्यश्च लास्यं सत्तथैव च ११ मुनेस्तपस्विनस्तस्य विघ्नं च
क्रुरनिंद्विताः अथ रुष्टो महातेजा व्याजहार महामुनिः १२ या मे दर्शनमागच्छेत्सा गर्भं धारयि
ष्यति तास्तु सर्वाः प्रतिश्रुत्य तस्य वाक्यं महात्मनः १३ ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तं देशं नोपचक्र
मुः तृणाविंदोस्तु राजर्षेस्तनया न श्रृणोति तत् १४ गत्वाश्रमपदं तत्र विचचार सुनिर्भया
न चापश्यत्सखीं तत्र कांचिदभ्यागतां सखीम १५ तस्मिन्काले महातेजाः प्राजापत्यो महानृषिः
स्वाध्यायमकरोत्तत्र तपसा भावितः स्वयम् १६

ग०००वा०३०
५

सा तु वेदश्रुतिं श्रुत्वा दृष्ट्वा चैतत्तपसो निधिम् । प्रभवत्पांडुदेहाता सुव्यंजितशरीरजा १७ बभूव च समु
द्विग्ना दृष्ट्वा तद्दोषमात्मनः रुदंमे किंचिति सा त्वा पितुर्गत्वाश्रमस्थिता १८ तां तु दृष्ट्वा तपाभृ
तां तरणाविंदुरथाब्रवीत् किं त्वमेतत्त्वमद्रष्टं धारयस्यात्मनो वपुः १९ सा तु कृतांजलिर्दीनाक
न्योवाच तं तपोधनम् न जाने कारणं तात येन मे रूपमीदृशम् २० किं तु पूर्वंगता स्म्येकाम
हर्षेर्भावितात्मनः पुलस्त्यस्याश्रमपदमन्वेष्टुं स्वसखीजनम् २१ न च पश्याम्यहं तत्र कांचिद
भ्यागतां सखीम् रूपस्य तु विपर्यासं दृष्ट्वा त्रासादिहागता २२ तृणबिंदुस्तु राजर्षिस्तपसा द्योति
तप्रभः ध्यानं विवेश तच्चापि प्रपश्यदृषिकर्मजम् २३ स तु विज्ञाय तं शापं महर्षेर्भावितात्मनः
गृहीत्वा तनयां गत्वा पुलस्त्यमिदमब्रवीत् २४

रा.म०
५

भगवंस्तनयांमेत्वंगुणैः स्वैरेवभूषिताम् भिक्षांप्रतिगृहाणेमांमहर्षेस्वयमुद्यताम् २५ त
पश्चरणयुक्तस्यश्राम्यमाणेंद्रियस्यते शुश्रूषणापरानित्यंभविष्यतिनसंशयः २६ तंब्रुवाणंतुत
द्वाक्यंराजर्षिंधार्मिकंतदा जिघृक्षुरब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः २७ दत्वातुतनयांरा
जास्वमाश्रमपदंगतः सापितत्रावसत्कन्यातोषयंतीपतिंगुणैः २८ तस्यास्तुशीलवृत्ताभ्यांतु
तोषमुनिपुंगवः प्रीतःसतुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह २९ परितुष्टोस्मिसुश्रोणिगुणानां
संपदाभृशम् तस्माद्देविददाम्यद्यपुत्रमात्मसमंतव ३० उभयोर्वंशकर्तारंपौलस्त्यइतिवि
श्रुतम् ३० यस्मात्तुविश्रुतोवेदस्त्वयेहाध्ययतोमम तस्मात्सविश्रवानामभविष्यतिनसंशयः ३१

एवमुक्तास्तु सा देवी प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ पुत्रि विश्रोवकालेन सत्तं विश्रवसं सुतम् ३२ त्रिषु लोकेषु विख्यातं यशोधर्मसमन्वितम् ३३ श्रुतिमान्समदर्शी च व्रताचाररतस्तथा पितेव तपसा युक्तो ह्यभवद्विश्रवा मुनिः ॥ ३४ ॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ अथ पुत्रः पुलस्त्यस्य विश्रवा मुनिपुंगवः ॥ अचिरेणैव कालेन पितेव तपसि स्थितः १ सत्यवान्शीलवान्दान्तः स्वाध्यायनिरतः शुचिः सर्वभोगेष्वसंसक्तो नित्यं धर्मपरायणः २ ज्ञात्वा तस्य तु तद्वृत्तं भरद्वाजो महामुनिः ददौ विश्रवसे भार्यां स्वसुतां देववर्णिनीम् ३ प्रतिगृह्य तु धर्मेण भरद्वाजसुतां तदा प्रजान्वीक्षिकया बुद्ध्या श्रेयो ह्यस्य विचिन्तयन् ४ मुदा परमया युक्तो विश्रवा मुनिपुंगवः स तत्र वीर्यसंपन्नमपत्यं परमाद्भुतम् ५

जनयामासधर्मज्ञः सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युतम् तस्मिन्जातेतुसंहृष्टःसोऽभवत्पितामहः ६ दृष्ट्वा
श्रेयस्करींबुद्धिंधनाध्यक्षोभविष्यति नामचास्याकरोत्प्रीतःसार्धंदेवर्षिभिस्तदा ७ यस्मा
द्विश्रवसोऽपत्यंसादृश्याद्विश्रवाइव तस्माद्वैश्रवणोनामभविष्यत्येषविश्रुतः ८ सतुवैश्रव
णस्तत्रतपोवनगतस्तदा ऽवर्धताहुतिहुतोमहातेजायथानलः ९ तस्याश्रमपदस्थस्य
बुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः चरिष्येपरमंधर्मंधर्मोहिपरमागतिः १० सतुवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वा
महावने यंत्रितोनियमैरुग्रैश्चकारसुमहत्तपः ११

पूर्णे वर्षसहस्रांते तेनैवं विधिमकल्पयत् जप्त्वा पश्चीमारुताहारो निराहारस्तथैव च एवं वर्ष
सहस्राणि जग्मुस्तान्येकवर्षवत् १२ अथ प्रीतो महातेजाः सेंद्रैः सुरगणैः सह गत्वा तस्याश्र
मपदं ब्रह्मेदं वाक्यमब्रवीत् १३ परितुष्टोस्मि ते वत्स कर्मणानेन सुव्रत वरं वृणीष्व भद्रं ते व
राहस्त्वं महामते १४ अथाब्रवीद्वैश्रवणः पितामहमुपस्थितम् भगवंल्लोकपालत्वमिच्छेयं
वित्तरक्षणम् १५ अथाब्रवीद्वैश्रवणं परितुष्टेन चेतसा ब्रह्मा सुरगणैः सार्धं बाढमित्येव ह
ष्टवत् १६ अहं वै लोकपालानां चतुर्थं स्रष्टुमुद्यतः यमेंद्रवरुणानां च पदं यत्तव चेप्सितम्
१७ तद्गच्छ वत धर्मज्ञ निधीशत्वमवाप्नुहि शक्रांबुपयमानां च चतुर्थस्त्वं भविष्यसि १८

एतच्च पुष्पकं नाम विमानं सूर्यसन्निभम् प्रतिगृह्णीष्व यानार्थं त्रिदशैः समतां व्रज १९ स्व
स्तिते स्तु गमिष्यामः सर्व एव यथागतम् कृतकृत्या वयं तात दत्वा तव वरद्वयम् २० इत्युक्त्वा
स गतो ब्रह्मा स्वस्थानं त्रिदशैः सह गतेषु ब्रह्मपूर्वेषु देवेष्वथ नभस्तलम् २१ धनेशः पि
तरं प्राह प्रांजलिः प्रयतात्मवान् भगवंल्लब्धवानस्मि वरमिष्टं पितामहात् २२ निवास
नं न मे देवो विदधे स प्रजापतिः तं पश्य भगवन्किंचिन्निवासं साधु मे प्रभो न च पीडा भवे
द्यत्र प्राणिनो यस्य कस्यचित् २३ एवमुक्तस्तु पुत्रेण विश्रवा मुनिपुंगवः वचनं प्राह धर्म
ज्ञः श्रूयतामिति सत्तमः २४ दक्षिणस्योदधेः तीरे त्रिकूटो नाम पर्वतः तस्याग्रे तु विशाला
सा महेंद्रस्य पुरी यथा २५ लंका नाम पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा राक्षसानां निवासार्थं
यथेंद्रस्यामरावती २६ तत्र त्वं वस भद्रं ते लंकायां नात्र संशयः हेमप्रकारपरिखा यंत्रशस्त्रसमावृता

रमणीया तु पुरी सा हि रुक्मवैदूर्यतोरणा । राक्षसैः सा परित्यक्ता पुरा विष्णुभयार्दितैः २८ शून्या
रक्षोगणैः सर्वैः रसातलतलं गतैः । शून्या सम्प्रति लंका सा प्रभुस्तस्या न विद्यते २९ स त्वं तत्र
निवासाय गच्छ पुत्र यथासुखम् । निर्दोषस्तत्र ते वासो न बाधस्तत्र कस्यचित् ३० एतच्छ्रुत्वा
स धर्मात्मा धर्मिष्ठं वचनं पितुः । निवासयामास तदा लंकां पर्वतमूर्धनि ३१ नैरृतानां सहस्रै
स्तु हृष्टैः प्रमुदितैः सदा । अचिरेणैव कालेन संपूर्णा तस्य शासनात् ३२ स तु तत्रावसत्प्रीतो
धर्मात्मा नैरृतर्षभः । समुद्रपरिखायां स लंकायां विश्रवात्मजः ३३ काले काले तु धर्मा
त्मा पुष्पकेण धनेश्वरः । अभ्यागच्छद्विनीतात्मा पितरं मातरं च हि ३४ स देवगन्धर्वगणैरभि
ष्टुतस्तथाप्सरोनृत्तविभूषितालयः । गभस्तिभिः सूर्य इवावभासयन् पितुः समीपं प्रययौ स

इत्यार्षेरामायणेउत्तरकाण्डेद्वितीयःसर्गः॥ २ ॥ श्रुत्वागस्त्येरितंवाक्यंरामोविस्मयमागतः
कथमासीत्तुलंकायांसंभवोरक्षसांप्रभो १ ततःशिरःकंपयित्वात्रेताग्निसमविग्रहम् तम
गस्त्यंमुहुर्दृष्ट्वास्मयमानोभ्यभाषत २ भगवन्पूर्वमप्येषालंकासीत्पिशिताशिनाम् श्रु
त्वेदंभगवद्वाक्यंजातोमेविस्मयःपरः ३ पुलस्त्यवंशादुद्भूताराक्षसाइतिनःश्रुतम् इ
दानीमन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितस्त्वया ४

रावणात्कुंभकर्णाच्चप्रहस्ताद्विकटादपि रावणस्यचपुत्रेभ्यःकिन्नुतेबलवत्तराः ५ कएषां
पूर्वजोब्रह्मन्किंनामाचबलोत्कटः अपराधंचकिंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथम् ६ एतद्विस्तर
तःसर्वंकथयस्वममानघ कौतूहलमिदंमह्यंनुदभानुर्यथातमः ७ राघवस्यवचःश्रुत्वासं
स्कारालंकृतंशुभम् अथविस्मयमानस्तमगस्त्यःप्राहराघवम् ८ प्रजापतिःपुरासृष्ट्वाअपः
सलिलसंभवः तासांगोपायनेसत्वानसृजत्पद्मसंभवः ९

तेसत्वाःसत्वकर्तारंविनीतवदुपस्थिताः किंकुर्मइतिभाषंतःक्षुत्पिपासाभयार्दिताः १० प्रजा
पतिस्तुतान्सर्वान्प्रत्याहप्रहसन्निव ॥ आभाष्यवाचायत्नेनरक्षध्वमितिमानवाः ११ रक्षामइति
तत्रान्यैर्यक्षामइतिचापरैः भुंक्षिताभुंक्षितैरुक्तस्ततस्तानाह भूतकृत् १२ रक्षा
मइतियैरुक्तंराक्षसास्तेभवंतुवः यक्षामइतियैरुक्तंयक्षाएवभवंतुवः १३ तत्रहेतिःप्रहेतिश्च
भ्रातरौराक्षसाधिपौ मधुकैटभसंकाशौबभूवतुररिंदमौ १४

प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्र तपोवनगतस्तदा हेतिर्दारक्रियार्थं तु परं यत्नमथाकरोत् १५ स कालभ
गिनीं कन्यां भयां नाम महाभयाम् उदावहदमेयात्मा स्वयमेव महामतिः १६ स तस्यां जनयामा
स हेती राक्षसपुंगवः पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठो विद्युत्केश इति श्रुतम् १७ विद्युत्केशो हेतिपुत्रः स
दीप्तार्कसमप्रभः व्यवर्धत महातेजास्तोयमध्येऽम्बुजम् १८ स यदा यौवनं भद्रमनुप्राप्तो नि
शाचरः ततो दारक्रियां तस्य कर्तुं व्यवसितः पिता १९ संध्यादुहितरं सोऽथ संध्यातुल्यां प्रभा
वतः वरयामास पुत्रार्थं हेती राक्षसपुंगवः २० अवश्यमेव दातव्या परस्मै सेति संध्यया चिंत
यित्वा सुता दत्ता विद्युत्केशाय राघव २१ संध्यायास्तनयां लब्ध्वा विद्युत्केशो निशाचरः र
मते स तया सार्द्धं पौलोम्या मघवानिव २२ केनचित्त्वथ कालेन राम सालंकटंकटा विद्यु
त्केशाद्गर्भमाप घनराजिरिवार्णवात् २३

ततः सा राक्षसी गर्भं घनगर्भसमप्रभम् प्रसूता मंदरं शैलं गंगा गर्भमिवाग्निजं समुत्सृज्य तु सा
गर्भं विद्युत्केशरतार्थिनी २४ रेमे तु सार्धं पतिना विसृज्य सुतमात्मजम् उत्सृष्टस्तु तदा ग
र्भो घनशब्दसमस्वनः २५ तयोत्सृष्टः स तु शिशुः शरदर्कसमद्युतिः निधायास्ये स्वयं मुष्टिं
रुरोद शनकैस्तदा २६ ततो वृषभमास्थाय पार्वत्या सहितः शिवः वायुमार्गेण गच्छन्वै शुश्रा
व रुदितस्वनम् २७ अपश्यदुमया सार्धं रुदन्तं राक्षसात्मजम् कारुण्यभावात्पार्वत्या भवस्त्रिपु
रसूदनः २८ तं राक्षसात्मजं चक्रे मातुरेव वयः समम् अमरं चैव तं कृत्वा महादेवोऽक्षयोऽव्ययः २९
पुरमाकाशगं प्रादात्पार्वत्याः प्रियकाम्यया उमयापि वरो दत्तो राक्षसीनां नृपात्मज ३० राक्षसी

सद्योपलब्धिर्गर्भस्य प्रसूतिः सद्य एव च सद्य एव वयः प्राप्तिं मातुरेव वयः समम् ३१ ततः सुके
शो वरदानगर्वितः श्रियं प्रभोः प्राप्य हरं सपार्वतः चचार सर्वत्र महान्महामतिः खगं पुरं प्रा
प्य पुरंदरो यथा ॥३२॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥४॥ सुकेशं धार्मिकं
दृष्ट्वा वरलब्धं च राक्षसम् ग्रामणीर्नाम गंधर्वो विश्वावसुसमप्रभः १ तस्य देववती नाम
द्वितीया श्रीरिवात्मजा त्रिषु लोकेषु विख्याता रूपयौवनशालिनी २ तां सुकेशाय धर्मा
त्मा ददौ रक्षःश्रियं यथा वरदानकृतैश्वर्यं सा तं प्राप्य पतिं प्रियम् ३ आसीद्देववती तुष्टा धनं
प्राप्येव निर्धनः स तया सह संयुक्तो रराज रजनीचरः ४ अंजनादभिनिष्क्रांतः करेण्वेव महा
गजः ततः काले सुकेशस्तु जनयामास राघव त्रीन्पुत्रान् जनयामास त्रेताग्निसमविग्रहान् ५ मा
ल्यवंतं सुमालिं च मालिं च बलिनां वरम् त्रींस्त्रिनेत्रसमान्पुत्रान् राक्षसान् राक्षसाधिपः ६

त्रयो लोका इवाव्यग्राः स्थितास्त्रय इवाग्नयः त्रयो मंत्रा इवात्युग्रास्त्रयो घोरा इवामयाः ७ त्र
यः सुकेशस्य सुतास्त्रेताग्निसमतेजसः विवृद्धिमगमंस्तत्र व्याधयोपेक्षिता इव ८ वरप्राप्तिं पि
तुस्ते तु ज्ञात्वैश्वर्यं ततो महत् तपस्तप्तुं गता मेरुं भ्रातरः कृतनिश्चयाः ९ प्रगृह्य नियमा
न् घोरान् राक्षसा नृपसत्तम विचेरुस्ते तपो घोरं सर्वभूतभयावहम् १० सत्यार्जवदमोपे
तैस्तपोभिर्भुवि दुर्लभैः संतापयंतस्त्रींल्लोकान् सदेवासुरमानुषान् ११ ततो विभुश्चतुर्व
क्त्रो विमानवरमास्थितः सुकेशपुत्रानामंत्र्य वरदोस्मीत्यभाषत १२ ब्रह्माणं वरदं ज्ञात्वा
सेंद्रैर्देवगणैर्वृतं ऊचुः प्रांजलयः सर्वे वेपमाना इव द्रुमाः १३ तपसाराधितो देव यदि नो
दिशसे वरम् अजेयाः शत्रुहंतारस्तथैव चिरजीविनः प्रभविष्णवो भवामेति परस्परमनुव्रताः १४

एवंभविष्यतीत्युक्त्वासुकेशप्रभवान्विभुः सययौब्रह्मलोकायब्रह्माब्राह्मणवत्सलः १५ व
रंलब्ध्वातुतेसर्वेरामरात्रिंचरास्तदा सुरासुरान्प्रबाधंतेवरदानसुनिर्भयाः १६ तैर्वध्यमाना
स्त्रिदशाःसर्षिसंघाःसचारणाः त्रातारंनाधिगच्छंतिनिरयस्थायथानराः १७ अथतेवि
श्वकर्माणंशिल्पिनांवरमव्ययम् ऊचुःसमेत्यसंहृष्टाराक्षसारघुसत्तमः १८ ओजस्तेजो
बलवतांमहतामात्मतेजसा गृहकर्ताभवानेवदेवानांहृदयेप्सितम् १९ अस्माकमपिता
वत्त्वंगृहंकुरुमहामतेहिमवंतमुपाश्रित्यमेरुंमंदरमेववा २० महेश्वरगृहप्रख्यंगृहंनःक्रि
यतांमहत् विश्वकर्माततस्तेषांराक्षसानांमहाभुजः २१ निवासंकथयामासशक्रस्येवाम
रावतीम् दक्षिणस्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः २२ सुवेलइतिचाप्यन्योद्वितीयोराक्ष
सेश्वराः शिखरेतस्यशैलस्यमध्यमेंबुदसंनिभे २३

प्राकुनैरपिदुष्प्रापेदं कच्छिन्न चतुर्दिशि त्रिंशद्योजनविस्तीर्णा शतयोजनमायता २४ स्वर्ण
प्राकारसंवीता हेमतोरणसंवृता मयालंकेति नगरी शक्राज्ञेन निर्मिता २५ तस्यां वसन्त दुर्धर्षा
पूर्वं राक्षसपुंगवाः २५ मरावतीसमा सा यसेंद्रा इव दिवौकसः २६ लंका दुर्गसमा सा च राक्षसै
र्बहुभिर्वृताः भविष्यत्यपदुर्धर्षाः प्राप्तुं शत्रुसूदनाः २७ विश्वकर्मवचः श्रुत्वा ततस्ते राक्ष
सोत्तमाः सहस्रानुचरा भूत्वा गत्वा तामवसन् पुरीम २८ दृढप्राकारपरिखां हैमैर्गृहशतैर्वृतां
ज लंकामवाप्य ते हृष्टा न्यवसन्नैर्ऋती चराः २९ एतस्मिन्नेव काले तु यथाकामं च राघव नर्मदा
नाम गंधर्वी बभूव रघुनंदन ३० तस्याः कन्यात्रयं ह्यासीन् ह्री श्री कीर्तिसमद्युतिः ज्येष्ठक्र
मेण सा तेषां राक्षसानामराक्षसी ३१ कन्यास्ताः प्रददौ हृष्टा पूर्णचंद्रनिभाननाः त्रयाणां
राक्षसेंद्राणां तिसृणां गंधर्वकन्यकाः ३२ दत्ताः मात्रा महाभागाः नक्षत्रे भगदैवते कृतदारास्तु ते
रामसुकेशतनयास्तदा ३३ चिक्रीडुः सहभार्याभिस्तरोभिरिवामराः ततो माल्यवतो भार्या सुंदरी नाम

रा०वा०उ०
९३

स्तस्यां जनयामास यदपत्यं निबोधतत् वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षो दुर्मुखश्चैव राक्षसः ३५ सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च मत्तोन्मत्तौ तथैव च पुनश्चाचाभवत्कन्या सुंदर्या राम सुंदरी ३६ सुमालिनोपि भार्यासीत्पूर्णचंद्रनिभानना नाम्ना केतुमती राम प्राणेभ्योपि गरीयसी ३७ सुमाली जनयामास यदपत्यं निशाचरः केतुमत्यां महाराज तन्निबोधानुपूर्वशः ३८ प्रहस्तोकंपनश्चैव विकटः कालिकामुखः धूम्राक्षश्चैव दंडश्च सुपार्श्वश्च महाबलः ३९ संह्रादिः प्रघसश्चैव भासकर्णश्च राक्षसः एकापुष्पोत्कटा चैव कैकसी च शुचिस्मिता कुंभीनसी च इत्येते सुमालेः प्रसवाः स्मृताः ४० मालेस्तु वसुदा नाम गंधर्वी रूपशालिनी भार्यासीत्पद्मपत्राक्षी स्वक्षी यक्षीवरोपमा ४१ सुमालेरनुजस्तस्यां जनयामास यत्प्रभो अपत्यं कथ्यमानं तु मया त्वं शृणु राघव ४२ अनलश्चानिलश्चैव हरः संपातिरेव च एते विभीषणामात्या मालेयास्ते निशाचराः ४३ ततस्तु ते राक्षसपुंगवास्त्रयो निशाचरैः पुत्रशतैश्च संवृताः सुरान्सहेंद्रान्दृषिनागयक्षान्बबाधिरे ते बहुवीर्यदर्पिताः ४४ जगद्भ्रमंतोऽनिलवद्दुरासदा रणेषु मृत्युप्रतिमानतेजसः वरप्रदानादपि गर्विता भृशं क्रतुक्रि

याणां प्रशमंकराः सदा ४५ ॥ इत्या

र्षे उत्तरकांडे पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

राम
१२

तैर्वध्यमाना देवाश्च ऋषयश्च तपोधनाः भयार्त्ताः शरणं जग्मुर्देवदेवं महेश्वरम् १ जगत्सृष्ट्यंत
कर्तारमजमव्यक्तरूपिणम् आधारं सर्वलोकानामाराध्यं परमं गुरुम् २ ते समेत्य तु कामारिं त्रिपु
रारिं त्रिलोचनम् ऊचुः प्रांजलयो देवा भयगद्गदभाषिणः ३ सुकेशपुत्रैर्भगवन्पितामहवरोद्ध
तैः प्रजाध्यक्ष प्रजाः सर्वा बाध्यंते रिपुबाधनैः शरण्यान्यशरण्यानि आश्रमाणि कृतानि नः
स्वर्गाच्च देवान्प्रच्याव्य स्वर्गे क्रीडंति देववत् ५ अहं विष्णुरहं रुद्रो ब्रह्माहं देवराडहम् अहं यम
श्च वरुणश्चंद्रोहं रविरप्यहम् ६ इति माली सुमाली च माल्यवांश्चैव राक्षसः बाधंते समरोद्धर्षा
ये च तेषां पुरःसराः ७ तन्नो देव भयार्तानामभयं दातुमर्हसि अशिवं वपुरास्थाय जहि वै देवकंटकान् ८

रमुक्तस्तुसुरैःसर्वैः कपर्दीनीललोहितः सुकेशंप्रतिसापेक्षःप्राहदेवगणान्प्रभुः ९ अहंता
न्नहनिष्यामिममावध्याहितेसुराः किन्तुमंत्रंप्रदास्यामियोवैतान्निहनिष्यति १० एतमेव
समुद्योगंपुरस्कृत्यमहर्षयः गच्छध्वंशरणंविष्णुंहनिष्यतिसतान्प्रभुः ११ ततस्तुजयशब्देन
प्रतिनंद्यमहेश्वरम् विष्णोःसमीपमाजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः १२ शंखचक्रधरंदेवंप्रण
म्यबहुमान्यच ऊचुःसंभ्रांतवद्वाक्यंसुकेशतनयान्प्रति १३ सुकेशतनयैर्देवत्रिभिस्त्रेता
ग्निसन्निभै आक्रम्यवरदानेनस्थानान्यपहृतानिनः १४ लंकानामपुरीदुर्गात्रिकूटशिखर
स्थिता तत्रस्थिताःप्रबाधंतेसर्वान्नःक्षणदाचराः १५ सत्वमस्मद्धितार्थायजहितान्मधु
सूदन शरणंत्वांवयंप्राप्तागतिर्भवसुरेश्वरः १६

चक्रकृत्तास्यकमलान्निवेदयप्रमायवै भयेष्वभयदोस्माकं नान्योस्तिभवताविना १७ एवं
सान्समरे दृष्ट्वान्सानुबंधान्मदोत्कटान् नुदत्वंनोभयंदेवनीहारमिवभास्करः १८ इत्येवं दै
वतैरुक्तोदेवदेवोजनार्द्दनः अभयंभयदोरिणां दत्वादेवानुवाचह १९ सुकेशिराक्षसंजाने ई
शानभयदर्पितम् तोष्यास्यतनयान्जानेयेषांजोष्ठःसमाल्यवान् २० तानहंसमतिक्रांतम
र्यादान्दुःसाधमान् निहनिष्यामिसंक्रुद्धःसुराभवतविज्वराः २१ इत्युक्तास्तेसुराःसर्वे
विष्णुनाप्रभविष्णुना यथावासंययुर्हृष्टाःप्रशंसंतोजनार्द्दनम् २२ विबुधानांसमुद्योगं
माल्यवांस्तुनिशाचरः श्रुत्वाताताभ्रातरौवीराविदंवचनमब्रवीत २३ अमरा ऋषयश्चैवसंगा
म्यकिलनप्राकरम् ७प्रसमवधं पतीप्संत इदं वचनमब्रुवन् २४ सुकेशतनयादेववरदानवलो
द्धताः बाधंतेस्मान्समुद्दृप्ताघोररूपाःपदेपदे २५ एवमसैरभिभूताःस्मनुप्राक्ताःस्मप्रजापते स्वे

रा० वा० उ०
२५

तदस्माकं हितायीयजहितांश्च त्रिलोचन एतावानुक्तो तेनैव दहनप्रदहत्तांवर २७ इत्येवं त्रिदशैरुक्तो नि
शम्यांधकसूदनः शिरःकंपं विधुन्वान इदं वचनमब्रवीत् २८ अवध्याममते देवाः सुकेशात नयाः खलो
मंत्रैतु वः प्रदास्यामि यत्तान्येव निहनिष्यति २९ योसौ चक्रगदापाणिः पीतवासाजनार्दनः हरिर्नारा
यणः श्रीमान्प्रशरणं तं प्रपद्यथ ३० हरादवाप्य ते मंत्रं कामारिमभिवाद्य च नारायणालयं प्रा
प्य तस्मै सर्वं न्यवेदयन् ३१ ततो नारायणः प्रोक्तो देवाः इन्द्रपुरोगमाः सुकेशिस्तान्हनिष्यामि सुराभ
वतानिर्भयाः ३२ देवानां भयनीतानां हरिणा यादृक्समर्पितं प्रतिज्ञातो वधोस्माकं चिंत्यतां यदिह
द्यमम ३३ हिरण्यकशिपोर्मृत्युरन्येषां च सुरद्विषाम् नमुचिः कालनेमिश्च संह्रादो वीरसत्तमः
३४ एधेयो बहुमायी च लोकपालो च धार्मिकः यमलार्जुनौ च हार्दिक्यः शुंभश्चैव निशुंभकः
३५

ग्भसुरादानवाश्चैवसत्ववंतोमहाबलाः सर्वेसमरमासाद्यनसूर्यंतेपराजिताः ३६ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टं
सर्वेमायाविदस्तथा सर्वेसर्वास्त्रकुशलाःसर्वेशत्रुभयंकराः ३७ नारायणेननिहताः शतशो
थसहस्रशः एतज्ज्ञात्वातुसर्वेषांदमनंकर्तुमिहार्हथः दुःखंनारायणंजेतुंयोनोहंतुमिहेच्छति
३८ ततः सुमालीमालीचश्रुत्वामाल्यवतोवचः ऊचतुर्भ्रातरंज्येष्ठमश्विनाविववासवम् ३९
स्वधीतंदत्तमिष्टंचऐश्वर्यंपरिपालितम् आयुर्निरामयंप्राप्तंसुधर्मःस्थापितःपथि ४० नी
देवसागरमक्षोभ्यंशस्त्रैःसमवगाह्यच जिताद्विषोह्यप्रतिमास्तन्नोमृत्युकृतंभयम् ४१ नारा
यणश्चरुद्रश्चशक्रश्चापियमस्तथा अस्माकंप्रमुखेस्थातुंसर्वेबिभ्यतिसर्वदा ४२

रा०बा०उ०
१६

विष्णोर्ईदृशस्य नास्त्येव कारणं रुद्रदत्तेश्वर देवानामेव दोषेण विष्णोः प्रचलितं मनः ४३ तस्माद्दै
वसहिताः सर्वे अन्योन्यसमावृताः देवानेव जिघांसन्तो येभ्यो दोषः समुत्थितः ४४ एवं संमन्त्र्य व
लिनः सर्वे सैन्यमुपाश्रिताः उद्योगं घोषयित्वा तु सर्वे नैऋतपुंगवाः ४५ पुरूपायनिर्ययुः क्रुद्धा
जंभवृत्रादयो यथा इति ते एवं संमन्त्र्य सर्वे घोषेन राक्षसाः ४६ पुरूपायनिर्ययुः सर्वे महाकाया
महाबलाः स्यंदनैर्वारणैश्चैव हयैश्च करिसन्निभैः ४७ खरैर्गोभिरथोष्ट्रैश्च खड्गैः शुमारैर्भुजंग
मैः मकरैः कच्छपैर्मीनैर्विहंगैर्गोह्रदोपमैः ४८ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्च सृमरैश्चमरैरपि सत्त्वा
न्येकांगताः सर्वे राक्षसा बलगर्विताः ४९

राम०
१६

प्रयाता देवलोकाय योद्धुं दैवतशात्रवः । लंकाविपर्ययं दृष्ट्वा यानि लंकाल्ययान्यथ ५० भूतानि
भयदर्शीनि विमनस्कानि सर्वशः । रथो नमेरु ह्यमानाः प्रातश्रो पसहस्रशः ५१ प्रयाता ताण्ड
स्याल्लुली देवलोकं प्रयाता ततः । रक्षसामेवमार्गेणा देव तान्यपचक्रमुः ५२ सौम्याश्चैवान्तरिक्षाश्च
कालचास्त्रश्चाभयावहाः । उत्पाता ताण्डसे द्वाराणामभावाय समुत्थिताः ५३ ग्रहश्चीनि मेघा ववष्टु
रुधिरं प्रोक्षितमेव च । वेलां समुद्राश्चोत्क्रांता श्चैलाश्चाप्यथ भूधराः ५४ ग्रद्दहासान्विमुंचंतो
घननादसमस्वनाः । वाश्यंतश्च शिवास्तत्र दारुणं घोरदर्शनाः ५५ संपतंतस्तथा भूतानि दृश्यं
ते च यथाक्रमं । गृध्रचक्रं महच्चात्र प्रज्वालनोद्गारिभिर्मुखैः ५६

रक्षोगणस्योपरि घ्यात्परिभ्रमति कालवत् कपोतारक्तपादाश्च सारिका विद्रुता ययुः ५७ काका
वाश्पंतित्तत्रैवविडाला द्वैद्विपादिकाः उत्पातांस्ताननादृत्य राक्षसा बलगर्विताः ५८ प्रांत्से
वनस्निवर्त्ततेम्‌ तुपाशावपाश्रिताः माल्यवांश्च सुमाली च माली च सुमहाबलाः ५९ पुरः
सराण्वसानांऽज्वलिताऽवपावकाः माल्यवंतं तु ते सर्वे माल्यवंतमिवाचलम् ६० निशाच
राश्चाश्रयंति धातारमिव देवताः तद्बलं राक्षसेन्द्राणां महाभ्रघननादितम् ६१ जयेप्सया देव
लोकं ययौ मालिवशे स्थितम् राक्षसानां समुद्योगं तं तु नारायणः प्रभुः ६२ देवदूतादुप
श्रुत्य चक्रे युद्धे तदा मनः ससज्जायुधतूणीरो वैनतेयोपरिस्थितः ६३ आसाद्य कवचं दिव्यं
सहस्रार्कसमद्युतिम् आबध्य शरसंपूर्णौ इषुधी विमलौ तदा ६४ श्रोणिसूत्रं च खड्गं च विम
लं कमलेक्षणः शंखचक्रगदाशार्ङ्ग खड्गांश्चैव वरायुधान् ६५

सुवर्णगिरिसंकाशो वैनतेयमथास्थितः राक्षसानामभावाय ययौ तूर्णतरं प्रभुः ६६ सुपर्णपृष्ठेस
बभौ श्यामःपीतांवरोहरिः कांचनस्यगिरेःशृंगेसतडित्तोयदोयथा ६७ ससिद्धदेवर्षिमहोरगै
श्चगंधर्वयक्षैरुपगीयमानः समाससादामरसैन्यप्रांशुं चक्रासिशार्ङ्गवरायुधपाणिः ६८
सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षंभ्रमत्पताकंप्रविकीर्णशस्त्रम् चचालतद्राक्षसराजसैन्यंचलोपलं
नीलमिवाचलाग्रम् ६९ ततःशितैःशोणितमांसरूषितैर्युगांतवैश्वानरतुल्यविग्रहैः नि
शाचराःसंपरिवार्यमाधवंवरायुधैर्निर्बिभिदुःसहस्रशः ७०॥इत्यध्यात्मरामायणेउत्तरकांडे
षष्ठःसर्गः॥ ६ ॥नारायणगिरिंतेतुगर्जंतोरक्षसांबुदाः अर्दयंतोस्त्रवर्षेणवर्षेणेवाद्रिमंबु
दाः १ श्यामावदातस्तैर्विष्णुर्नीलैर्नक्तंचरोत्तमैः वृतोंजनगिरिर्वापि वर्षमाणैःपयोधरैः २

शालनभाद्रुवकेदारंमप्राकारइवपावकम् यथाम्नतघट्टंट्टंघ्राः मकराइववारीवम् ३ तथारद्ध्योधनु
र्मुक्तावज्ञानिलसमनोजवाः हरिंविप्रांतिसमप्राणन्नो कारइवविपर्यये ४ स्पंदनैःस्पंदनागताःगजै
श्चगजमूर्धगाः भाम्बाश्चेहाश्चपाश्चैश्चपादाताश्चांबरेस्थिताः ५ गदसैंद्रागिरिनिभाः
प्रासैःप्राक्ष्टिष्टितोमरैः निरुद्धासंहरिंचक्रुः प्रालेयामाइवदिजम् ६ निप्राचरैस्ताड्यमानोमी
नैरिवमहोदधिः प्राईः मास्मपदुर्धर्षोशित्तसेम्योस जन्तुरान् ७ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्वज्रकल्पै
र्मनोजवैः विकुंदविमुर्निप्रितैःशतप्रोपसहस्रशः ८ विद्राव्यशरवर्षेणाव पैवा प्रारिवोस्थि
तम् पांचजन्यंमहाशंखंप्रदध्मोपुरुषोत्तमः ९ सौंबुजोहरिणाध्मातःसर्वशत्रोनशंखराट् र
राहभीमनिर्ह्रादस्त्रैलोक्यंव्यपयन्निव १०

शरैर्वराजरवैः सोपत्रासयामास राक्षसान् मृगराज इवारण्ये समदानिव कुंजरान् ११ नष्टांकुर
श्चाः संस्पृष्टास्तु विमदाः कुंजरा अभवन् स्पंदनेभ्यश्च्युता वीराः शरैर्वराविर्तदुर्वेलाः १२ शार्ङ्गचाप
विनिर्मुक्ताश्चक्रतुल्यानना शराः विदार्यतान्निरस्तांसि सपुंखा विविशुः क्षितिम् १३ भिन्नामा
नाः शरैः सर्वे नारायणकरच्युतैः निपेतुराक्षसा भूमौ शैला वज्रहता इव १४ व्रणानि परमा
त्रेभ्यो विस्मुच चक्रकृत्तानि हि स्पृक्षरंति धाराभिः स्वर्णधारा इवाचलाः १५ शंखराज
रवश्चापि शार्ङ्गचापरवस्तथा राक्षसानां रवांश्चापि ग्रसते वैष्णवो रवः १६ तेषां शिरोधरा
न्धूतान् शर ध्वजधनूंषि च रथान्पताकांस्तूणीरान् चिच्छेद सहरिः शरैः १७ सूर्यादिव क
रा घोरा वार्यौघा इव सागरात् पर्वतादिव नागेंद्रा धारौघा इव चांबुदात् १८। सीता रामा॥

तथाशार्ङ्गविनिर्मुक्ताः शरानारायणेरिताः निर्धावंतीषवत्तूर्णं शतशोथसहस्रशः १९ श
रभेणयथासिंहाःसिंहेनद्विरदायथा द्विरदेनयथाव्याघ्राव्याघ्रेणद्वीपिनोयथा २० द्वीपिने
वयथाश्वानःशुनामार्जारकायथा मार्जारेणयथासर्पाःसर्पेणचयथाखवः २१ तथाते
राक्षसाःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना द्रुवंतिद्राविताश्चान्येशायिताश्चमहीतले २२ राक्षसा
नांसहस्राणिनिहत्यमधुसूदनः वारिजंपूरयामासतोयदंसुरराडिव २३ नारायणशरत्र
स्तंशंखनादसुविह्वलम् ययौलंकामभिमुखंप्रभग्नंराक्षसंबलम् २४ प्रभग्नेराक्षसबले
नारायणशराहते सुमालीशरवर्षेणनिववाररणेहरिम् २५ सतुतंछादयामासनीहार
मिवभास्करम् राक्षसाःसत्वसंपन्नाःपुनर्धैर्यंसमादधुः २६

रा

ग्रपयसोऽभ्यपतद्रोषाद्राक्षसो बलदर्पितः महानादं प्रकुर्वाणो राक्षसानंजीवयन्निव २७ उत्क्षि
प्यलंगलाभरणं धुन्वन्करमिव द्विपः ररासराक्षसो हर्षात्सतडित्तोयदो यथा २८ सुमालेर्नर्दत
स्तस्य शिरो ज्वलितकुंडलं चिच्छेद यंतुरश्वाश्च भ्रांतास्तस्य तु रक्षसः २९ तैरश्वैर्भ्राम्यते भ्रांतैः सु
माली राक्षसेश्वरः इंद्रियाश्वैः परिभ्रांतैः धृतिहीनो यथा नरः ३० ततो विष्णुं महाबाहुं प्रप
तंतं रणाजिरे हृते सुमालेरश्वैश्च रथे विष्णुरथं प्रति ३१ माली चाभ्यद्रवद्युक्तः प्रगृह्य स
शरासनम् मालेर्धनुश्च्युता बाणाः कार्तस्वरविभूषिताः विविशुर्हरिमासाद्य क्रौंचं पत्ररथा इ
व ३२ अर्द्यमानः शरैः सोऽथ मालिमुक्तैः सहस्रशः चुक्षुभे न रणे विष्णुर्जितेंद्रिय इवाधिभिः
३३

ऽप्रणमौर्वीस्वनं कृत्वा भगवान्भूतभावनः मालिनं प्रतिबाणौघान्ससर्जासिगदाधरः ३४ ते मा
लिदेहमासाद्य वज्रविद्युत्प्रभाः शराः पिबंति रुधिरं तस्य नागा इव सुधारसम् ३५ मालि
नं विमुखं कृत्वा शंखचक्रगदाधरः मालिमौलिं ध्वजं चापं वाजिनश्चाप्यपातयत् ३६ वि
रथस्तु गदां गृह्य माली नक्तंचरोत्तमः आपुप्लुवे गदापाणिर्गिर्यग्रादिव केसरी ३७ गद
या गरुडेशानमीशानमिव चांतकः ललाटदेशेऽभ्यहनद्वज्रेणेंद्रो यथाचलम् ३८ गदया
भिहतस्तेन मालिना गरुडो भृशम् रणात्पराङ्मुखं देवं कृतवान्वेदनातुरः ३९ पराङ्मुखे कृ
ते देवे मालिना गरुडेन वै उदतिष्ठन्महाशब्दो रक्षसामभिनर्दताम् ४० रक्षसां रुवतां र
वं श्रुत्वा हरिहयानुजः तिर्यगास्थाय संक्रुद्धः पक्षीशो भगवान्हरिः ४१ सीतारामा सीता

पराङ्मुखोप्युत्ससर्ज मालिने चक्रं जिघांसया तत्सूर्यमंडलाभासं स्वभासा भासयन्नभः ४२ कालच
क्रनिभं चक्रं मालेः शीर्षमपातयत् तच्छिरो राक्षसेंद्रस्य चक्रोत्कृत्तं विभीषणम् पपात रुधिरोद्गा
रि पुरा राहुशिरो यथा ४३ ततः सुरैः सुसंहृष्टैः सर्वप्राणसमीरितः सिंहनादरवो मुक्तः साधु देवेति वा
दिभिः ४४ मालिनं निहतं दृष्ट्वा सुमाली माल्यवानपि सबलौ शोकसंतप्तौ लंकामेव प्रधावि
तौ ४५ गरुडस्तु समाश्वस्तः सन्निवृत्य यथा पुरा राक्षसान्द्रावयामास पक्षवातेन कोपितः ४६
चक्रकृत्तास्यकमला गदासंचूर्णितोरसः लांगलग्लपितग्रीवा मुसलैर्भिन्नमस्तकाः ४७ के
चिच्चैवासिना छिन्नास्तथान्ये शरताडिताः निपेतुरंबरात्तूर्णं राक्षसाः सागरांभसि ४८ नाराय
णोपीषुवराशनीभिर्विदारयामास धनुर्विमुक्तैः नक्तंचरान्धूतविमुक्तकेशान्यथाशनीभिः सतडिन्म

उ० ८

भिन्नातपत्रं पतमानशास्त्रं शरीरपध्वस्तविनीतवेशाम् विनिस्सृतांत्रं भयलोलनेत्रं वलं तदुन्मत्ततरं ब
भूव ५० सिंहार्दितानामिव कुंजराणां निशाचराणां सह कुंजराणाम् रवाश्च वेगाश्च समं बभूवुः
प्रणाशसिंहेन विमर्दितानाम् ५१ ते वार्यमाणा हरिवाणजालैः स्ववाणजालानि समुत्सृजंतः
धावंति नक्तंचरकालमेघा वायुप्रणुन्ना इव कालमेघाः ५२ चक्रप्रहारैर्विनिकृत्तशीर्षाः सं
चूर्णितांगाश्च गदाप्रहारैः असिप्रहारैर्द्विविधा विभिन्नाः पतंति शैला इव राक्षसेंद्राः ५३ वि
लंबमानैर्मणिहारकुंडलैर्निशाचरैर्नीलवलाहकोपमैः निपात्यमानैर्ददृशे निरंतरं निपात्यमा
नैरिव नीलपर्वतैः ॥५४॥ उत्पार्षे रामा० उत्तर० सप्तमः सर्गः ॥७॥ हन्यमाने बले तस्मिन्पद्मना
भेन पृष्ठतः माल्यवान्संनिवृत्तोऽथ वेलामेत्य इवार्णवः १

संरक्तनयनः क्रोधाच्चलन्मौलिर्निशाचरः १ यन्नामभिदं प्राह वचनं पुरुषोत्तमम् २ नारायणानजा
नीषेद्रात्र धर्मं पुरातनम् गृपुद्मनसो भीतान स्मान्हंति यपेतरः ३ परास्मुखवधं पापं यः करो
ति सुरेश्वर सहं तानागतः स्वर्गं न भते ऽपराय कर्मराणाम् ४ पुद्र श्रद्धाय वातेत्तिप्रोत्व च चक्रगदाधरः
गृहं स्थितोसि पश्यामि वक्तुं दर्शय पश्तव ५ माल्यवंतं स्थितं दृष्ट्वा माल्यवंतमिवाचलम् उ
वाचराक्षसेंद्रं तं देवराजानुजो बली ६ पुष्मात्तो मय भीतानां देवानां वैमया भयं राक्षसोत्साद नेद
तं तं दत्तैनुपाल्यते ७ प्राणैरपि प्रियं कार्यं देवानां हि सदा मया सोहं वो निहनिष्यामि रसातलगता
नपि ८ देवदेवं बुवाणं तं रक्ता वृहल्लोचनम् ग्रातृणाविभेदस्तेन क्रोधोराक्षसेंद्रो भुजांतरे ९ मा
ल्यवन्दुजानिर्मुक्ता ग्राक्षि द्यंटा कृतस्वना हेरेरुराप्ति चभ्राजमेघस्थेव प्रातहृदा १०

ततस्तामेव चोत्क्षिप्य शक्तिं शक्तिधरप्रियः माल्यवंतं समुद्दिश्य चिक्षेपांबुरुहेक्षणः ११ स्कंदो
त्सृष्टेव सा शक्तिर्गोविंदकरनिःसृता कांक्षंती राक्षसं प्रायान्महोल्केवांजनाचलम् १२ सा तस्यो
रसि विस्तीर्णे हारभासावभासिते अपतद्राक्षसेंद्रस्य गिरिकूट इवाशनिः १३ तया भिन्नतनुत्राणः

श्री

प्राविशद्विपुलं तमः माल्यवान्पुनराश्वस्तस्तस्थौ गिरिरिवाचलः १४ ततः कार्ष्णायसं शूलं कंट
कैर्बहुभिश्चितम् प्रगृह्याभ्यहनद्देवं स्तनयोरंतरे दृढम् १५ तथैव रणरक्तस्तु मुष्टिना वास
वानुजम् ताडयित्वा धनुर्मात्रमपक्रांतो निशाचरः १६ ततोंबरे महाञ्छब्दः साधु साध्विति
चोत्थितः आहत्य राक्षसो विष्णुं गरुडं चाप्यताडयत् १७ वैनतेयस्ततः क्रुद्धः पक्षवातेन राक्ष
सम् व्यपोहद्बलवान्वायुः शुष्कपर्णचयं यथा १८ द्विजेंद्रपक्षवातेन द्रावितं दृश्य पूर्वजम्
सुमाली स्वबलैः सार्धं लंकामभिमुखो ययौ १९ पक्षवातबलोद्धूतो माल्यवानपि राक्षसः स्व
बलेन समागम्य ययौ लंकां ह्रिया वृतः २०

एवंतेराक्षसारामहरिणाकमलेक्षण बहुशःसंयुगेभग्नाहतप्रवरनायकाः २१ अशक्नुवंतस्तेविस्नुं
प्रतियोद्धुंबलार्दिताः त्यक्त्वालंकांगतावस्तुंपातालंसहपत्नयः २२ सुमालिनं[illegible]समा
साद्यराक्षसंरघुसत्तम स्थिताःप्रख्यातवीर्यास्तेवंशेसालकटंकटे २३ येत्वयानिहतास्तेतुपौ
लस्त्यानामराक्षसाः सुमालीमाल्यवान्मालीयेचतेषांपुरःसराः सर्वएतेमहाभागारावणाद्ब
लवत्तराः २४ नचान्योराक्षसान्हंतासुरारीन्देवकंटकान् ऋतेनारायणंदेवंशंखचक्रगदा
धरम् २५ भवान्नारायणोदेवश्चतुर्बाहुःसनातनः राक्षसान्हंतुमुत्पन्नोह्यजय्यःप्रभुरव्ययः
२६ नष्टधर्मव्यवस्थानांकालेकालेप्रजाकरः उत्पद्यतेदस्युवधेशरणागतवत्सलः २७ एम

एषामयातवनराधिपराक्षसानामुत्पत्तिर[illegible]कथितासकलायथावत् भूयोनिबोधरघुसत्तमरा
वणस्यजन्मप्रभावमतुलंससुतस्यसर्वम् २८ चिरात्सुमालीव्य[illegible]चरद्रसातलंसराक्षसोवि
ष्णुभयार्दितस्तदा पुत्रैश्चपौत्रैश्चसमन्वितोबलीततस्तुलंकामवसद्धनेश्वरः २९ इत्या
र्षेरामायणेउत्तरकांडेऽष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यसुमालीनामराक्षसः रसा
तलान्मर्त्यलोकंसर्वंवैविचचारह १ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः कन्यांदुहि
तरंगृह्यविनापद्ममिवश्रियम् २ राक्षसेंद्रःसतुतदाविचरन्वैमहीतले तदापश्यत्सगच्छंतंपुष्प
केनधनेश्वरम् ३ गच्छंतंपितरंद्रष्टुंपुलस्त्यतनयंविभुम् तंदृ[illegible]ष्ट्वामरसंकाशंगच्छंतंपावको
पमम् ४ रसातलंप्रवि[illegible]ष्टःसन्मर्त्यलोकात्सविस्मयः इत्येवंचिंतयामासराक्षसानांमहामतिः ५
किंकृत्वाश्रेयइत्येवंवर्धेमहिकथंवयम् नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ६

एत्तसैदूःसतुतदाचिंतयन्सुमहामतिः एवमब्रवीत्सुतांरक्षः कैकसींनामनामतः ७ पुत्रिप्रदानेका
लोयंयौवनंव्यतिवर्त्तते प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनावरैःपरिगृह्यसे ८ त्वत्कृतेचवयंसर्वेयंत्रि
ताधर्मबुद्धयः त्वंहिसर्वगुणोपेताश्रीःसाक्षादिवपुत्रिके ९ कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमान
कांक्षिणाम् नज्ञायतेचकःकन्यांवरयेदितिकन्यके १० मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवच
दीयते कुलत्रयंसदाकन्यासंशयेस्थाप्यतिष्ठति ११ सात्वंमुनिवरश्रेष्ठंप्रजापतिकुलोद्भवं
भजविश्रवसंपुत्रिपौलस्त्यंवरयस्वयम् १२ ईदृशास्तेभविष्यंतिपुत्राःपुत्रिनसंशयः तेजसा
भास्करसमोयादृशोयंधनेश्वरः १३

सा तु तद्वचनं श्रुत्वा कन्यका पितृगौरवात् तत्र गत्वा च सा तस्थौ विश्रवा यत्र तप्यते १४ एतस्मिन्नं
तरे राम पुलस्त्यतनयो द्विजः अग्निहोत्रमुपातिष्ठच्चतुर्थ इव पावकः १५ अविचिंत्य तु तां
वेलां दारुणां पितृगौरवात् उपसृत्याग्रतस्तस्य चरणाधोमुखी स्थिता १६ विलिखंती मु
हुर्भूमिमंगुष्ठाग्रेण भामिनी स तु तां वीक्ष्य सुश्रोणीं पूर्णचंद्रनिभाननाम् १७ अब्रवी
त्परमोदारो दीप्यमानां स्वतेजसा भद्रे कस्यासि दुहिता कुतो वा त्वमिहागता किं कार्यं कस्य वा
हेतोस्तत्त्वतो ब्रूहि शोभने १८ एवमुक्ता तु सा कन्या कृतांजलिरथाब्रवीत् आत्मप्रभावेन मु
ने ज्ञातुमर्हसि मे मतम् १९ किं तु मां विद्धि ब्रह्मर्षे शासनात्पितुरागताम् कैकसी नाम नाम्नाहं शेषं त्वं

सतुगत्वामुनिर्ध्यानेवाक्यमेतदुवाचह विज्ञातंतेमयाभद्रेकारणंयन्मनोगतम् २१ सुताभिलाषोमत्तस्तेमत्तमातंगगामिनि २२ दारुणायांतुवेलायांयस्मात्त्वंमामुपस्थिता शृणुतस्मात्सुतान्भद्रेयादृशान्जनयिष्यसि २३ दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभिजनप्रियान् प्रसविष्यसिसुश्रोणिराक्षसान्क्रूरकर्मणः २४ सातुतद्वचनंश्रुत्वाप्रणिपत्याब्रवीद्वचः भगवन्नीदृशान्पुत्रांस्त्वत्तोहंब्रह्मवादिनः नेच्छामिसुदुराचारान्प्रसादंकर्तुमर्हसि २५ कन्ययात्वेवमुक्तस्तुविश्रवामुनिपुंगवः उवाचकैकसींभूयःपूर्णेन्दुरिवरोहिणीम् २६ पश्चिमोयस्तवसुतोभविष्यतिशुभानने ममवंशानुरूपःसधर्मात्माचनसंशयः २७ एवमुक्तातुसाकन्यारामकालेनकेनचित् जनयामाससुबीभत्संरक्षोरूपंसुदारुणम् २८ दशग्रीवंमहादंष्ट्रंनीलांजनचयोपमम् ताम्रोष्ठंविंशतिभुजंमहास्यंदीप्तमूर्धजम् २९

तस्मिन्जातेततस्तस्मिन्सज्वालकवलाःशिवाः क्रव्यादाश्चापसव्यानिमंडलानिप्रचक्रमुः ३० वव
र्षरुधिरंदेवोमेघाश्चखरनिस्वनाः प्रबभौनचसूर्योवैमहोल्काश्चापतन्भुवि ३१ चकंपेजग
तीचैववबुर्वाताःसदारुणाः अक्षोभ्यःक्षुभितश्चैवसमुद्रःसरितांपतिः ३२ तस्यत्वेवं[illegible]
नामाकरोत्तस्यपितामहसमःपिता दशग्रीवःप्रसूतोयंदशग्रीवोभविष्यति ३३ तस्यत्वनंतरंजातः
कुंभकर्णोमहाबलः प्रमाणाद्यस्यविपुलंप्रमाणंनेहविद्यते ३४ ततःशूर्पणखानामसंजज्ञे
विकृताननाविभीषणश्चधर्मात्माकैकस्याःपश्चिमःसुतः ३५ तस्मिन्जातेमहासत्वेपुष्पवर्षं
पपातह नभस्थानेदुंदुभयोदेवानांप्राणदंस्तथा वाक्यंचैवांतरिक्षेचसाधुसाध्वितितत्तदा
३६ तौतुतत्रमहारण्येववृधातेमहौजसौ कुंभकर्णदशग्रीवौलोकोद्वेगकरौतदा ३७ सीता

कुंभकर्णः प्रमत्तस्तु महर्षीन्धर्मवत्सलान् त्रैलोक्ये नित्यसंतुष्टो भक्षयन्विचचार ह ३८ विभीष
णस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मे व्यवस्थितः स्वाध्यायनियताहार उवास विजितेंद्रियः ३९ अथ वैश्रव
णो देवस्तत्र कालेन केनचित् आगतः पितरं द्रष्टुं पुष्पकेन धनेश्वरः ४० तं दृष्ट्वा कैकसी तत्र ज्व
लंतमिव तेजसा आगम्य राक्षसी तत्र दशग्रीवमुवाच ह ४१ पुत्र वैश्रवणं पश्य भ्रातरं तेजसा वृतम्
भ्रातृभावे समे चापि पश्यात्मानं त्वमीदृशम् ४२ दशग्रीव तथा यत्नं कुरुष्वामितविक्रम यथा त्वम
पि मे पुत्र भवे वैश्रवणोपमः ४३ मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् अमर्षमतुलं लेभे प्रति
ज्ञां चाकरोत्तदा ४४ सत्यं ते प्रतिजानामि भ्रातृतुल्योऽधिकोऽपि वा भविष्याम्योजसा चैव संतापं
त्यज हृद्गतम् ४५ ततः क्रोधेन तेनैव दशग्रीवः सहानुजः चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म तपसे धृतमानसः ४६

प्राप्स्यामितपसाकाममितिकृत्वाध्यवस्यच आगछदात्मसिध्यर्थंगोकर्णस्याश्रमंशुभम् ४७ स
राक्षसस्तत्रसहानुजस्तदातपश्चचारातुलमुग्रविक्रमः अतोषयच्चापिपितामहंविभुंददौसतु
ष्टश्चवरान्जयावहान् ॥४८॥ इत्यार्षेरामायणेउत्तरकांडेनवमःसर्गः॥ ९ ॥ अथाब्रवीन्मुनिं
रामःकथंतेभ्रातरोवने कीदृशंतुतदाब्रह्मंस्तपस्तेपुर्महाबलाः १ अगस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्ररा
मंसुप्रीतमानसम् तांस्तान्धर्मविधींस्तत्रभ्रातरस्तेसमाविशन् २ कुंभकर्णस्ततोयत्तोनि
त्यंधर्मपथेस्थितः ततापग्रीष्मकालेतुपंचाग्नीन्परितःस्थितः ३ मेघांबुसिक्तोवर्षासुवी
रासनमसेवत नित्यंचशिशिरेकालेजलमध्यप्रतिश्रयः ४ एवंवर्षसहस्राणिदशतस्यापच
क्रमुः धर्मेप्रयतमानस्यसत्पथेनिष्ठितस्यच ५

विभीषणस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मपरः शुचिः पंचवर्षसहस्राणि पादेनैकेन तस्थिवान् ६ समा
प्ते नियमे तस्य ननृतुश्चाप्सरोगणाः पपात पुष्पवर्षं च तुष्टुवुश्चापि देवताः ७ पंचवर्षसहस्रा
णि सूर्यं चैवान्ववर्तत तस्थौ चोर्ध्वशिरोबाहुः स्वाध्याये धृतमानसः ८ एवं विभीषणस्यापि
स्वर्गस्थस्येव नंदने दशवर्षसहस्राणि गतानि नियतात्मनः ९ दशवर्षसहस्रं तु निराहारो दशान
नः पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिरश्चाग्नौ जुहाव सः १० एवं वर्षसहस्राणि नव तस्यातिचक्रमुः शिरां
सि नव चाप्यस्य प्रविष्टानि हुताशनम् ११ अथ वर्षसहस्रे तु दशमे दशमं शिरः छेत्तुकामे द
शग्रीवे प्राप्तस्तत्र पितामहः १२ पितामहस्तु सुप्रीतः सार्धं देवैरुपस्थितः तवत्तावद्दशग्री
व प्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत १३ शीघ्रं वरय धर्मज्ञ वरो यस्तेभिकांक्षितः कं ते कामं करोम्यद्य न व
थाते परिश्रमः १४ अथाब्रवीद्दशग्रीवः प्रहृष्टेनांतरात्मना प्रणम्य शिरसा देवं हर्षगद्गदया गि
रा १५ भगवन्प्राणिनां नित्यं नान्यत्र मरणाद्भयम् नास्ति मृत्युसमः शत्रुरमरत्वमहं वृणे १६

एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दशग्रीवमुवाच ह नास्ति सर्वामरत्वं ते वरमन्यं वृणुष्व मे १७ एवमुक्ते तदा रा
म ब्रह्मणा लोककर्तृणा दशग्रीव उवाचेदं कृतांजलिरथाग्रतः १८ सुपर्णनागयक्षाणां दै
त्यदानवरक्षसाम् अवध्योहं प्रजाध्यक्ष देवतानां च शाश्वत १९ नहि चिंता ममान्येषु प्राणिष्वमर
पूजित तृणभूता हि ते मन्ये प्राणिनो मानुषादयः २० एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दशग्रीवेण रक्षसा उ
वाच वचनं देवः सह देवैः पितामहः भविष्यत्येवमेतत्ते वचो राक्षसपुंगव २१ एवमुक्त्वा तु तं राम
दशग्रीवं पितामहः शृणु चापि वरो भूयः प्रीतस्येह शुभो मम २२ हुतानि यानि शीर्षाणि पूर्वम
ग्नौ त्वयानघ पुनस्तानि भविष्यंति तथैव तव राक्षस २३ वितरामीह ते सौम्य वरं चान्यं दुरासदम् छंदत
स्तव रूपं च मनसा यद्यथेप्सितम् २४ एवं पितामहोक्तस्य दशग्रीवस्य रक्षसः अग्नौ हुतानि शी
र्षाणि पुनस्तान्युत्थितानि वै २५ एवमुक्त्वा तु तं राम दशग्रीवं पितामहः विभीषणमथोवाच वाक्यं
लोकपितामहः २६ विभीषण त्वया वत्स धर्मसंहितबुद्धिना परितुष्टोस्मि धर्मात्मन् वरं वरय सुव्रत २७

म

विभीषणस्तुधर्मात्मा वचनंप्राहप्रांजलिः वृतःसर्वगुणैर्नित्यंचंद्रमारश्मिभिर्यथा २८ भगवन्कृ
तकृत्योहंयन्मेलोकगुरुःस्वयम प्रीतेनयदिदातव्योवरोमेश्रृणुसुव्रत २९ परमापद्गतस्यापिध
र्मेममतिर्भवेत् अशिक्षितंचब्रह्मास्त्रंभगवन्प्रतिभातुमे ३० यायामेजायतेबुद्धिर्येषुयेष्वाश्रमे
षु च सासाभवतुधर्मिष्ठातंतंधर्मंचपालये ३१ एषमेपरमोदारवरःपरमकोमतः नहिधर्मा
भिरक्तानांलोकेकिंचनदुर्लभम ३२ पुनःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमुवाचह धर्मिष्ठस्त्वंयथावत्सत
था चैतद्भविष्यति ३३

तस्माद्राक्षसयोनौतौजातस्यामित्रनाशन नाधर्मेजायतेबुद्धिरमरत्वंददामिते ३४ इत्युक्त्वा
कुंभकर्णायवरंदातुमवस्थितम् प्रजापतिंसुराःसर्वेवाक्यंप्रांजलयोब्रुवन् ३५ नतावत्कुंभक
र्णायप्रदातव्योवरस्त्वया जानीषेहियथालोकांस्त्रासयत्येषदुर्मतिः ३६ नंदनेप्सरसःसप्त
महेंद्रानुचरादश अनेनभक्षिताब्रह्मन्नृषयोमानुषास्तथा ३७ अलब्धवरपूर्वेणयत्कृतंराक्ष
सेनतु यद्येषवरलब्धःस्याद्भक्षयेद्भुवनत्रयम् ३८ वरव्याजेनमोहोस्मैदीयताममितप्रभलोका
नांस्वस्तिचैवंस्यादस्यचसंमतिः ३९ एवमुक्तःसुरैर्ब्रह्माचिंतयत्पद्मसंभवः चिंतिताचोप
तस्थेस्यपार्श्वेदेवीसरस्वती ४० प्रांजलिःसातुपार्श्वस्थाप्राहवाक्यंसरस्वती इदमस्म्यागतादे
व किं कार्यं करवाण्यहम् ४१

प्रजापतिस्तु तां प्राप्तां प्राह वाक्यं सरस्वतीम् वाणि त्वं राक्षसेंद्रस्य भव वाग्देवतेप्सिता ४२ तथे
त्युक्त्वा प्रविष्टा सा प्रजापतिरथाब्रवीत् कुंभकर्ण महाबाहो वरं वरय यो मतः ४३ कुंभकर्णस्तु
तद्वाक्यं श्रुत्वा वचनमब्रवीत् स्वप्तुं वर्षाण्यनेकानि देवदेव ममेप्सितम् ४४ एवमस्त्विति तं
तं चोक्त्वा प्रायाद्ब्रह्मा सुरैः समम् देवी सरस्वती चैव राक्षसं तं जहौ पुनः ४५ ब्रह्मणा सह दे
वेषु गतेषु च नभःस्थले विमुक्तोऽसौ सरस्वत्या स्वां संज्ञां च ततो गतः ४६ कुंभकर्णस्तु दुष्टात्मा
चिंतयामास दुःखितः ईदृशं किमिदं वाक्यं ममाद्य वदनाच्च्युतम् अहं व्यामोहितो देवैरिति म
न्ये तदागतैः ४७ एवं लब्धवराः सर्वे भ्रातरो दीप्ततेजसः श्लेष्मातकवनं गत्वा तत्र ते न्यवस
न्सुखम् ४८ ॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे दशमः सर्गः ॥१०॥

सुमाली वर्जयित्वास्तु हत्वा चैतान्निशाचरान् उदतिष्ठद्भयंत्यक्त्वा सान्द्रागः सरसातलात् १ मा
रीचश्च प्रहस्तश्च विरूपाक्षो महोदरः उदतिष्ठन्सुसंरब्धाः सचिवास्तस्य रक्षसः २ सुमाली स
चिवैः सार्धं वृतो राक्षसपुंगवैः अभिगम्य दशग्रीवं परिष्वज्येदमब्रवीत् ३ दिष्ट्यात्ते वत्स संप्रा
प्तश्चिन्तितोयं मनोरथः यस्त्वं त्रिभुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमुत्तमम् ४ यत्कृते च वयं लंकां त्य
क्त्वा याता रसातलम् तद्गतं नो महाबाहो महद्विष्णुकृतं भयम् ५ असकृत्तद्भयाद्भग्नाः परित्यज्य
स्वमालयम् विद्रुताः सहिताः सर्वे प्रविष्टाः स्म रसातलम् ६ अस्मदीया च लंकेयं नगरी राक्षसो
षिता निवेशिता तव भ्रात्रा धनाध्यक्षेण धीमता ७ यदि नामात्र शक्यं स्यात्साम्ना दानेन वानघ
तरसा वा महाबाहो प्रत्यानेतुं कृतं भवेत् ८ त्वं च लंकेश्वरस्तात भविष्यसि न संशयः ८ त्वया राक्षस
वंशोयं निमग्नोपि समुद्धृतः सर्वेषां नः प्रभुश्चैव भविष्यसि महाबल ९ अथाब्रवीद्दशग्रीवो मातामह
मुपस्थितम् वित्तेशो गुरुरस्माकं नार्हसे वक्तुमीदृशम् १०

साम्नाहि राद्वसैंद्रे रणप्रत्याख्यातोगमीयसा किंचिन्नाहतदारदोत्सोत्वातस्य चिकीर्षितम् ११ क
स्य चित्वथ कालस्य वसंत्तेरावणांततः प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यमिदमाह सरावणम् १२ दशग्रीवम
हावाहोनार्हसेवक्तुमीदृशम् सौम्यात्रैनास्तिशूराणां शृणुचेदंवचोमम १३ अदितिश्च दिति
श्चैवभगिन्यौमहितेहिते भार्येपरमरूपिण्यौ कश्यपस्यप्रजापतेः १४ अदितिर्जनयामास
देवांस्त्रिभुवनेश्वरान् दितिस्तुजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवान् १५ दैत्यानांकिलधर्मज्ञ पु
रेयंसवनार्णवा सपर्वतामहीवीरतेभवन्प्रभविष्णवः १६ निहत्यतांस्तुसमरे विष्णुनाप्रभविष्णु
ना देवानांवशमानीतं त्रैलोक्यमिदमव्ययम् १७ नैतदेकोभवानेवकरिष्यतिविपर्ययम् सुरा
सुरैश्चरितंतत्कुरुष्ववचोमम १८ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहृष्टेनान्तरात्मना चिंतयित्वामुहूर्तं वैबाढ
मित्येवमब्रवीत् १९

सतुतेनैवहर्षेणतस्मिन्नहनिवीर्यवान् वनंगतोदशग्रीवःसहितैःक्षणदाचरैः २० त्रिकूटस्थःसतुतदादशग्रीवोनिशाचरः प्रेषयामासदौत्येनप्रहस्तंवाक्यकोविदं २१ प्रहस्तशीघ्रंगच्छत्वंब्रूहिनैर्ऋतपुंगव वचसाममवित्तेशंसामपूर्वमिदंवचः २२ इयंलंकापुरीराजन् राक्षसानांमहात्मनांत्वयानिवेशितासौम्यनैतद्युक्तंतवानघ २३ तद्भवान्यदिनोह्यद्यदद्यादतुलविक्रम कृताभवेन्मम प्रीतिर्धर्मश्चैवानुपालितः २४ सतुगत्वापुरींलंकांधनदेन सुरक्षिताम् अब्रवीत्परमोदारंवित्तपालमिदंवचः प्रेषितोहंतवभ्रात्रादशग्रीवेणसुव्रत २५ त्वत्समीपंमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवर वचनंममवित्तेशयद्ब्रवीतिदशाननः २६ इयंकिलपुरीरम्यासुमालिप्रमुखैःपुरा भुक्तपूर्वाविशालाक्षराक्षसैर्भीमविक्रमैः २७ तेनविज्ञाप्यतेसोयंसांप्रतंविश्रवात्मज तदेषादीयतांतातयाचतस्तस्यसामतः २८

प्रहस्तादपिसंश्रुत्यदेवोवैश्रवणोवचः प्रत्युवाचप्रहस्तंतंवाक्यंवाक्यविदांवरः २९ दत्तांममेयंपित्रा
तुलंकाशून्यानिशाचरैः निवेशिताचमेरक्षोदानमानादिभिर्गुणैः ३० ब्रूहिगच्छदशग्रीवंपु
रीराज्यंचयन्मम तवाप्येतन्महाबाहोभुंक्ष्वराज्यमकंटकम् ३१ अविभक्तंमयासार्धंराज्यंयच्चा
पिमेवसु एवमुक्त्वाधनाध्यक्षोजगामपितुरंतिकम् ३२ अभिवाद्यगुरुंप्राहरावणस्ययदीप्सित
म् एषतातदशग्रीवोदूतंप्रेषितवान्मम ३३ दीयतांनगरीलंकापूर्वंरक्षोगणोषिता मयात्रयद
नुष्ठेयंतन्ममाचक्ष्वसुव्रत ३४ ब्रह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोसौविश्रवामुनिपुंगवः प्रांजलिंधनदंप्राह
शृणुपुत्रवचोमम ३५ दशग्रीवोमहाबाहुरुक्तवान्ममसन्निधौ मयानिर्भर्त्सितश्चासीद्बहुशोक्तः
सुदुर्मतिः ३६ सक्रोधेनमयाचोक्तोध्वंसस्वेतिपुनःपुनः श्रेयोभियुक्तंधर्म्यंचशृणुपुत्रवचोमम
३७ वरप्रदानसंमूढोमान्यामान्यंसुदुर्मतिः नवेत्तिममशापाच्चप्रकृतिंदारुणांगतः ३८ तस्माद्गच्छ
महाबाहोकैलासंधरणीधरं निवेशयनिवासार्थंत्यक्त्वालंकांसहानुगः ३९

तत्रमंदाकिनीरम्यानदीनामुत्तमानदी कांचनैःसूर्यसंकाशैःपंकजैःसंवृत्तोदका ४० कुमुदैरु
त्पलैश्चैवअन्यैश्चैवसुगंधिभिः तत्रदेवाःसगंधर्वाःसाप्सरोरगकिन्नराः ४१ विहारशीलाःस
ततंरमंतेसर्वदाश्रिताः नहिक्षमंत्वयानेनवैरंधनदरक्षसा जानीषेहियथानेनलब्धःपरमको
वरः ४२ एवमुक्तोगृहीत्वातुतद्वचःपितृगौरवात् सदारपुत्रःसामात्यःसवाहनधनोगतः ४३ प्र
हस्तोथदशग्रीवंगत्वावचनमब्रवीत् प्रहृष्टात्मामहात्मानंसहामात्यंसहानुजम् ४४ शून्यासान
गरीलंकात्यक्त्वैनांधनदोगतः प्रविश्यतांसहास्माभिःस्वधर्मंतत्रपालय ४५ एवमुक्तोदशग्री
वःप्रहस्तेनमहावलः विवेशनगरींलंकांभ्रातृभिःसवलानुगैः ४६ धनदेनपरित्यक्तांसुवि
भक्तमहापथाम् आरुरोहसदेवारिःस्वर्गंदेवाधिपोयथा ४७ सचाभिषिक्तःक्षणदाचरैस्तदा
निवेशयामासपुरींदशाननः निकामपूर्णाचबभूवसापुरीनिशाचरैर्नीलवलाहकोपमैः ४८

धनेश्वरस्त्वथपितुर्वाक्यगौरवान्मवेशयच्छशिविमलेगिरौपुरीम् स्वलंकृतैर्भवनवरैर्विभूषितांपुरंदरः स्वरिवयथामरावतीम॥४९॥इत्यार्षेरामायणेउत्तरकाण्डेएकादशःसर्गः॥ ११॥राक्षसेन्द्रोभिषिक्तस्तुभ्रातृभिःसहितस्तदा ततःप्रदानंराक्षस्याभगिन्याःसमचिन्तयत् १ ददौतांकालकेन्द्रायदानवेन्द्रायराक्षसीम् स्वसांशूर्पणखांनामविद्युज्जिह्वायराक्षसः २ अथदत्वास्वयंरक्षोमृगयामटतेस्मतत् तत्रापश्यत्ततोराममयंनामदितेःसुतम् ३ कन्यासहायंतंदृष्ट्वादशग्रीवोनिशाचरः अपृच्छत्कोभवानेकोनिर्मनुष्यमृगेवने ४ अनयामृगशावाक्ष्याकिमर्थंसहतिष्ठसि मयस्तदाब्रवीद्राम पृच्छन्तंतंनिशाचरम् ५ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येयथावृत्तमिदंतव हेमानामाप्सरास्तत्रश्रुतपूर्वायदित्वया ६ दैवतैर्ममसादत्तापौलोमीवशतक्रतोः तस्यांसक्तमनाह्यासंदशवर्षशतान्यहम् ७ साचदैवतकार्येणत्रयोदशसमागतावर्षेचतुर्दशंचैवततोहेममसंपुरम् ८ ८ ८-८

वज्रवैदूर्यचित्रं च मायया निर्मितं मया तत्राहमवसं दीनस्तया हीनः सुदुःखितः ९ तस्मात्पुराद्दुहितरं
गृहीत्वा वनमागतः इयं ममात्मजा राजंस्तस्याः कुक्षौ विवर्धिता १० भर्तारमनया सार्धमस्याः
प्राप्तोस्मि मार्गितुम् कन्यापितृत्वं दुःखं हि सर्वेषां मानकांक्षिणाम् ११ कन्या हि द्वे कुले नित्यं
संशये स्थाप्य तिष्ठति पुत्रद्वयं ममाप्यस्यां भार्यायां संबभूव ह १२ मायावी प्रथमस्तात दुंदुभिस्त
दनंतरः एवं ते सर्वमाख्यातं याथातथ्येन पृच्छतः १३ त्वामिदानीं कथं तात जानीयां को भवा
निति एवमुक्तं तु तद्रक्षो विनीतमिदमब्रवीत् १४ अहं पौलस्त्यतनयो दशग्रीवश्च नामतः मु
नेर्विश्रवसो यस्तु तृतीयो ब्रह्मणोभवत् १५ एवमुक्तस्तदा राम राक्षसेंद्रेण दानवः महर्षेस्तन
यं ज्ञात्वा मयो दानवपुंगवः दातुं दुहितरं तस्मै रोचयामास तत्र वै १६ करेण तु करं तस्या ग्राहयि
त्वा मयस्तदा प्रहसन्प्राह दैत्येंद्रो राक्षसेंद्रमिदं वचः १७

रूपंममात्मजाराजन्हेमयाप्सरसाधृता कन्यांमंदोदरींनामपत्न्यर्थंप्रतिगृह्यताम् १८ बाढमित्येव
तंरामदशग्रीवोभ्यभाषत प्रज्वाल्यात्तत्रवैचाग्निमकरोत्पाणिसंग्रहम् १९ सहितस्यमयोरामशा
पाभिज्ञस्तपोधनात् विदित्वातेनसादत्तातस्यपैतामहंकुलम् २० अमोघांतस्यशक्तिंचप्रद
दौपरमाद्भुताम् परेणतपसालब्धांजघ्निवांल्लक्ष्मणंयया २१ एवंसकृत्वादारान्वैलंकायाई
श्वरःप्रभुः गत्वातुनगरींभार्येभ्रातृभ्यांसमुपाहरत् २२ वैरोचनस्यदौहित्रींवज्रज्वालेतिनामतः
तांभार्यांकुंभकर्णस्यरावणःसमकल्पयत् २३ गंधर्वराजस्यसुतांशैलूषस्यमहात्मनः सरमांनाम
धर्मज्ञांलेभेभार्यांविभीषणः २४ तीरेतुसरसोवैतुसंजज्ञेमानसस्यहि सरस्तदामानसंतुववृधेजलदा
गमे २५

मात्रा तु तस्याः कन्यायाः स्नेहेनाक्रंदितं वचः सरोमावर्धतेत्युक्तं ततः सा सरमाभवत् २६ एवं ते
कृतदारा वै रेमिरे तत्र राक्षसाः स्वां स्वां भार्यामुपादाय गंधर्वा इव नंदने २७ ततो मंदोदरी पुत्रं
मेघनादमजीजनत् स एष इंद्रजिन्नाम युष्माभिरभिधीयते २८ जातमात्रेण हि पुरा तेन
रावणसूनुना रुदता सुमहान्मुक्तो नादो जलधरोपमः २९ जडीकृता च सा लंका तस्य नादेन
देन राघव पिता तस्याकरोन्नाम मेघनाद इति स्वयम् ३० सोवर्धत तदा रम्ये रावणांतःपु
रे शुभे रक्ष्यमाणो वरस्त्रीभिश्छन्नः काष्ठैरिवानलः मातापित्रोर्महाहर्षं जनयन् रावणा
त्मजः ॥३१॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे द्वादशः सर्गः ॥१२॥ अथ लोकेश्वरोत्सृष्टा तत्र
काले न केनचित् निद्रा समभवत्तीव्रा कुंभकर्णस्य रूपिणी १ ततो भ्रातरमासीनं कुंभ
कर्णोब्रवीद्वचः निद्रा मां बाधते राजन् कारयस्व ममालयम् २

।

विनियुक्तास्ततो राक्षसा शिल्पिनो विश्वकर्मवत् विस्तीर्णं योजनं स्निग्धं ततो द्विगुणमायतम् ३
दर्शनीयं निराबाधं कुंभकर्णस्य चक्रिरे स्फटिकैः कांचनैश्चित्रैस्तंभैः सर्वत्र शोभितम् ४
वैडूर्यकृतसोपानं किंकिणी जालकं तथा दांततोरणविन्यस्तं वज्रस्फटिकवेदिकम् ५
मनोहरं सर्वसुखं कारयामास राक्षसः सर्वत्रसुखदं नित्यं मेरोः पुण्यां गुहामिव ६ तत्र निद्रां
समाविष्टः कुंभकर्णो महाबलः बहून्यब्दसहस्राणि शयानो न च बुध्यते ७ निद्राभिभू
ते तु तदा कुंभकर्णे दशाननः देवर्षियक्षगंधर्वान् संजघ्ने हि निरंकुशः ८ उद्यानानि वि
चित्राणि नंदनादीनि यानि च तानि गत्वा सुसंक्रुद्धो भिनत्ति स्म दशाननः ९ नदीं गजइव
क्रीडन् वृक्षान् वायुरिव क्षिपन् नगान् वज्र इवोत्सृष्टो विध्वंसयति राक्षसः १० तथा वृ
त्तं तु विज्ञाय दशग्रीवं धनेश्वरः कुलानुरूपं धर्मज्ञो वृत्तं संस्मृत्य चात्मनः ११

सौभ्रात्रदर्शनार्थं तु दूतं वैश्रवणस्तदा लंकां संप्रेषयामास दशग्रीवस्य वै हितम् १२ स गत्वा
नगरीं लंकामाससाद विभीषणम् मानितस्तेन धर्मेण पृष्टश्चागमनं प्रति १३ पृष्ट्वा च कु
शलं राज्ञो ज्ञातीनां च विभीषणः सभायां दर्शयामास तमासीनं दशाननम् १४ स दृष्ट्वा तत्र
राजानं दीप्यमानं स्वतेजसा जयेति वाचा संपूज्य तूष्णीं समभिवर्तत १५ स तत्रोत्तमपर्यंके
वरास्तरणशोभिते उपविष्टं दशग्रीवं दूतो वाक्यमथाब्रवीत् १६ राजन्वदामि ते सर्वं भ्रा
ता तव यदब्रवीत् उभयोः सदृशं वीर वृत्तस्य च कुलस्य च १७ साधु पर्याप्तमेतावत् कृत
श्चारित्रसंग्रहः साधु धर्मे व्यवस्थानं क्रियतां यदि शक्यते १८ दृष्टं मे नंदनं भग्नमृषयो
निहताः श्रुताः देवतानां समुद्योगस्त्वत्तो राजन्मया श्रुतः १९

निराकृतश्च बहुस्त्वयाहं धनदाधिप सापराधोपि वान्नो हि रक्षितव्यः स्वबांधवैः २० अहं तु
हिमवत्पृष्ठं गत्वा धर्ममुपासितुम् रौद्रं व्रतं समास्थाय नियतो नियतेंद्रियः २१ तत्र देवो मया
दृष्ट उमया सहितः प्रभुः सव्यं चक्षुर्मया देव्यास्तत्र देव्यां निपातितम् २२ कान्वेषेति महाराज
नरकत्वेन हेतुना रूपं चान्वपमं कृत्वा रुद्राणी तत्र तिष्ठति २३ देव्या दिव्यप्रभावेन दग्धं स
व्यं मम मे तदा रेणुध्वस्तमिव ज्योतिः पिंगलत्वमुपागतम् २४ ततोहमन्यद्विस्तीर्णं गत्वा त
स्य गिरेस्तटम् तूष्णीं वर्षशतान्यष्टौ समधारं महाव्रतम् २५ समाप्ते नियमे तस्मिंस्तत्र दे
वो महेश्वरः ततः प्रीतेन मनसा प्राह वाक्यमिदं प्रभुः प्रीतोस्मि तव धर्मज्ञ तपसानेन सुव्रत
२६ मया चैतद्व्रतं चीर्णं त्वया चैव धनाधिप तृतीयो पुरुषो नास्ति यश्चरेद्व्रतमीदृशम् २७

व्रतं सुदुष्करं ह्येतन्मयैवोत्पादितं पुरा तत्सावित्वं मया सोम्परोचयस्व धनेश्वर २८ तपसा
निर्जितश्चैव सखा भव ममानघ देव्या दग्धं प्रभावेण पश्च संव्यंग वेत्तराम २९ पैंगल्यं
पदवाङ्खं हि देव्या रूपनिरीक्षणात् एकाक्षिपिंगलेत्येवमस्याख्याति प्राप्स्यतम ३० एवं तेन
सावित्वं च प्राप्यानुसांत्वशंकरेण ग्रागतेन मया चैव श्रुतं तत्ते पापनिश्चयः ३१ तदधर्मिष्ठ
संयोगान्निवर्ती कुलदूषणात् क्रियते हि वधोपायः सर्वैः संघैः सुरैस्तव ३२ एवमुक्तो दशग्री
वः कोपसंरक्तलोचनः हस्तान्दंताश्च संपिष्य वाक्यमेतदुवाच ह ३३ विज्ञातं ते मया दूतवा
क्यं यत्त्वं भाषसे नैव त्वमसि नैवासौ भ्राता येनासि चोदितः ३४ हितं बुध्या ममैतद्धि ब्रवीति स
नरवकः महेश्वरसावित्वं तु मूढः श्रावयते किल ३५ नैवेदं क्षमणीयं मे यदेतज्जल्पितं त्वया
यदेता वन्मया कालं दूतत्वात्तन्मर्षितम् ३६

नसत्तु

नहंत्तस्योगुरूर्ज्येष्ठोमयापूमितिमन्यते तस्यत्विदानींश्रुत्वामेवाक्यमेषाकृतामतिः ३७ त्रीन्लो
कानपिजेष्यामिवाहुवीर्यमयाश्रितः एतन्मुहूर्त्तमेवाहंतस्यैकस्यत्तुवैकृते चतुरोलोकपालांस्ता
न्नयिष्यामियमक्षयम् ३८ एवमुक्त्वातुलंकेशोदूतंखड्गेनजघ्निवान् ददौभक्षयितुंह्येनंराक्ष
सानांदुरात्मनाम् ३९ ततःकृतस्वस्त्ययनोरथमारुह्यरावणः त्रैलोक्यविजयाकांक्षीययौयत्र
धनेश्वरः। ४० ॥इत्यार्षेरामायणेउत्तरकाण्डेत्रयोदशः सर्गः॥ १३ ॥ततःससचिवैःसार्धंव
द्धिनित्यवलोद्धतः महोदरप्रहस्ताभ्यांमारीचशुकसारणैः १ धूम्राक्षेणचवीरेणनित्यंसमरग
र्धिना वृतःसंप्रययौश्रीमान्क्रोधाल्लोकान्दहन्निव २ पुराणिसनदीःशैलान्वनान्युपवनानि
च अतिक्रम्यमुहूर्त्तेनकैलासंगिरिमागमत् ३ सन्निविष्टंगिरौतस्मिन्राक्षसेंद्रंनिशम्यतु यक्षे
पंतंकृतोत्साहंदुरात्मानंसमंत्रिणम् ४ यक्षानशेकुःसंस्थातुंप्रमुखेतस्यरक्षसः राज्ञोभ्रातेतिविज्ञा

तेगत्वासर्वमाचख्युर्भ्रातुस्तस्यचिकीर्षितम् अनुज्ञातास्तायुद्धेहृष्टायुद्धायधनदेनते ६ ततोवलानां
संक्षोभोव्यवर्धतयथोदधेः तस्यनैर्ऋतराजस्यशैलंसंचालयन्निव ७ ततोयुद्धंसमभवद्यक्ष
राक्षससंकुलं व्यथिताश्चाभवंस्तत्रसचिवाराक्षसस्यते ८ सदृष्ट्वातादृशंसैन्यंदशग्रीवोनिशा
चरः हर्षनादान्बहून्कृत्वासक्रोधादभ्यधावत ९ येतुतेराक्षसेंद्रस्यसचिवाघोरविक्रमाः तेषां
सहस्रमेकैकोयक्षाणांसमयोधयन् १० ततोगदाभिर्मुसलैरसिभिःशक्तितोमरैः हन्यमानोद
शग्रीवस्तत्सैन्यंसमगाहत ११ सनिरुच्छ्वासवत्तत्रवध्यमानोदशाननः वर्षद्भिरिवजीमूतैर्धारा
भिरवरुध्यत १२ नचकारव्यथांचैवयक्षशस्त्रैःसमाहतः महीधरइवांभोदैर्धाराशतसमु
क्षितः १३ समहात्मासमुद्यम्यकालदंडोपमांगदां प्रविवेशततःसैन्यंनयन्यक्षान्यमक्षयम् १४

सकर्दमिवविस्तीर्णंरुरुधेऽधनमिवाकुलम् वातेनाग्निरिवाऽदीप्तोपद्मसैन्यंददाहतत् १५ तैस्तु
तत्रमहामात्यैर्महोदरखड्गकादिभिः रुरुध्यावघ्रोषास्तेयद्रुताःकृतावातैरिवांबुदाः १६ केचि
त्समाहताभग्नाःपतितास्समरक्षितौ ग्रोष्ठाभ्रदशानैस्तीक्ष्णैरदशन्कुपितारणे १७ भ्रांतो
भ्रान्योन्यमालिङ्ग्यभ्रष्टशस्त्रारराराजिरे सीदन्तीवत्तदायद्रुताःकृत्वाऽवजल्लेनह १८ हतानो
गच्छतांस्वर्गंवुध्यतामपधावताम् प्रेद्रुतामृषिमेघानोवभूवनततोन्तरम् १९ भग्नांस्तुता
न्समालक्ष्ययक्षैन्द्रांस्तुमहाबलान् धनाध्यक्षोमहाबाहुःप्रेषयामासयक्षकान् १२० एतस्मि
न्नंतरेरामविस्तीर्णावत्नवाहनः प्रेषितोन्यपतद्युद्धेनाम्नासेपोधकेटकः २१ २१

तेनच्चक्रेणमारीचोविद्युतेवरणेहतः पतितोभूतलेशैलोनीलापुराल्पस्वग्नहः २२ ससंज्ञस्तुमुहू
र्तेनसविश्रम्यनिशाचरः तेयद्धंयोधयामाससचभग्नःप्रदुद्रुवे २३ ततःकांचनचित्रांगोवैदूर्यरजतो
ज्ज्वितम मसीदंप्रतिहाराणांतोरणांतरमाविशन २४ तंतुराजन्दशग्रीवंप्रविशंतं निशाचरम
सूर्यभानुरितिख्यातोद्वारपालोन्यवारयत २५ सवार्यमाणोप्यकेशप्रविवेश निशाचरः यदा
तुद्वारितोरामनव्यतिष्ठतमहाद्युतः २६ ततस्तोरणामुत्पाट्यतेनयक्षेणताडितः रुधिरंप्रस्रवन्
भातिशैलोधातुस्रवैरिव २७ सशैलशिखराभेणतोरणेनसमाहतः जगामननिधनंवीरो वर
दानात्स्वयंभुवः २८ तेनैवतोरणेनाथयक्षस्तेनाभिताडितः नादृश्यततदायक्षो भस्मीकृ
तस्तनुस्तदा २९ ततःप्रदुद्रुवुःसर्वेदृष्ट्वारक्षःपराक्रमम ततोनदीर्गुहाश्चैवविविशुर्भयपीडि
ताः सत्रुप्रहरणाश्रांताविवर्णवदनास्तदा ३०

इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥ ततस्तान्लक्ष्य वित्रस्तान्यक्षेन्द्रांश्च सहस्रशः
धनाध्यक्षो महायक्षं माणिभद्रमथाब्रवीत् १ रावणं जहि यक्षेन्द्र दुर्वृत्तं पापचेतसं शरणं भव वी
राणां यक्षाणां युद्धशालिनाम् २ एवमुक्तो महाबाहुर्माणिभद्रः सुदुर्जयः वृतो यक्षसहस्रैस्तु च
तुर्भिः समयोधयत् ३ ते गदामुसलप्रासैः शक्तितोमरमुद्गरैः अभिघ्नंतस्तदा यक्षा राक्षसान्समु
पाद्रवन् ४ कुर्वंतस्तुमुलं युद्धं चरंतः श्येनवद्द्रुतम् बाढं प्रयच्छ नेच्छामि दीयतामिति भाषिणः ५
ततो देवाः सगंधर्वा ऋषयो ब्रह्मवादिनः दृष्ट्वा तत्तुमुलं युद्धं परं विस्मयमागमन् ६ यक्षाणां
तु प्रहस्तेन सहस्रं निहतं रणे महोदरेण चानिंद्यं सहस्रमपरं हतम् ७ क्रुद्धेन च तदा राजन्मारीचे
न युयुत्सुना निमिषांतरमात्रेण द्वे सहस्रे निपातिते ८ क्व च यक्षार्जवं युद्धं क्व च मायाबलाश्रयम् रक्षसो
पुरुषव्याघ्र तेनान्तेऽभ्यधिका युधि ९ धूम्राक्षेण समागम्य माणिभद्रो महारणे मुसलेनोरसि क्रोधात्ता
डितो न च कंपितः १० ततो गदां समाविध्य माणिभद्रेण राक्षसः धूम्राक्षस्ताडितो मूर्ध्नि विह्वलः स पपा

८
उ०

धूम्राक्षं ताडितं दृष्ट्वा पतितं शोणितोक्षितम् अभ्यधावत संग्रामे माणिभद्रो दशाननः १२ स क्रु
द्धमभिधावंतं माणिभद्रो दशाननम् शक्तिभिस्ताडयामास तिसृभिर्यक्षपुंगवः १३ ताडितो मा
णिभद्र[illegible]स्य मुकुटं प्राहरद्रणे तस्य तेन प्रहारेण मुकुटं पार्श्वमागतम् १४ ततःप्रभृति यक्षोसौ
पार्श्वमौलिरभूत्किल तस्मिंस्तु विमुखीभूते माणिभद्रे महात्मनि सन्नादः सुमहान्राजन्स्तस्मि
ञ्छैले व्यवर्धत १५ ततो दूरात्प्रददृशे धनाध्यक्षो गदाधरः शु[illegible]क्रप्रौष्ठपदाभ्यां पद्मशं
खसमावृतः १६ स दृष्ट्वा भ्रातरं संख्ये शापाद्विभ्रष्टगौरवम् उवाच वचनं धीमान्युक्तं पैतामहे कु
ले १७

च

यन्मयावार्यमाणस्त्वंनावगच्छसिदुर्मते पश्चादस्यफलंप्राप्यज्ञास्यसेनिरयंगतः १८ योहिमो
हाद्विषंपीत्वानावगच्छतिदुर्मतिः सततस्यपरिणामंतेजानीतेकर्मणःफलम् १९ दैवतानिन
नंदंतिधर्मयुक्तेनकेनचित् येनत्वमीदृशंभावंनीतस्तच्चनबुध्यसे २० मातरंपितरंविप्रमाचा
र्यंचावमन्यवैस्पश्यतिफलंतस्यप्रेतराजवशंगतः २१ अध्रुवेहिशरीरेयोनकरोतितपोर्जनम्
सपश्चात्तप्यतेमूढोमृतोगत्वात्मनोगतिम् २२ कस्यचिन्नहिदुर्बुद्धेःछंदतोजायतेमतिः या
दृशंकुरुतेकर्मतादृशंफलमश्नुते २३

ऋद्धिरूपं बलं पुत्रान् कीर्तिं शूरत्वमेव च प्राप्नुवंति नरा लोके निर्जितं पापकर्मभिः २४ एवं निरयणा
मीत्वं यस्त्वं तेम तिरिद्रुष्टी नत्वां सम भिभाषिष्येः स इत्युक्तेष्वेव निर्णायः २५ एवमुक्त्वा ततस्तेन तस्या
मात्याः समाहताः मारिश्चप्रमुखाः सर्वे विमुखाः विप्रदुद्रुवुः २६ ततस्तेन दशग्रीवो यदंतं दुर्गमहा
मनागदयाभिहतो मूर्ध्नि न चस्थानात्प्रकंपितः २७ ततस्तौ रणनिघ्नंतौ तदान्योन्यं महामृधे नवि
रूढौ न च श्रांतौ ताबुभौ यक्षराक्षसौ २८ आग्नेयमस्त्रं तस्मै समुमोच धनदस्तथा राक्षसेंद्रो वा
रुणेन तदस्त्रं प्रत्यवारयत् २९ ततो मायां प्रविष्टोसौ राक्षसीं राक्षसेश्वरः रूपाणां प्रातसाहस्त्रं विना
शाय चकार च व्याघ्रो वराहो जीमूतः पर्वतः सागरो द्रुमः यक्षो दैत्यस्वरूपी च सोदृश्यत दशाननः ३१

वह्निंचकरोतिस्मदृष्ट्वरूपंतेनत्वसौततः प्रतिगृह्यततोराममहदस्त्रंदशाननः जघानमूर्ध्नि
धनदंचाभिविध्यमहतींगदाम् ३२ एवंसतेनाभिहतोविह्वलःशोणितोक्षितः कृत्तमूलइवाशो
कोनिपपातधनाधिपः ३३ ततःपद्मादिभिस्तत्रनिधिभिःसतदावृतः धनदोच्छ्वसितस्तैस्तु
वनमानीयनन्दनम् ३४ निर्जित्यराक्षसेन्द्रस्तंधनदंहृष्टमानसः पुष्पकंतस्यजग्राहविमानंजयल
क्षणम् ३५ कांचनस्तंभसंवीतंवैडूर्यमणितोरणम् मुक्ताजालप्रतिच्छन्नंसर्वकामफलद्रु
मम् ३६ मनोजवंकामगमंकामरूपंविहंगमम् मणिकांचनसोपानंतप्तकांचनवेदिकम् ३७ दे
वोपवाह्यमक्षयंसदादृष्टिमनःसुखम् बह्वाश्चर्यंभक्तिचित्रंब्रह्मणापरिनिर्मितम् ३८ नि
र्मितंसर्वकामैस्तुमनोहरमनुत्तमम् नतुशीतंनचोष्णंचसर्वर्तुसुखदंशुभम् ३९ सतंराजास
मारुह्यकामगंवीर्यनिर्जितम् जितंत्रिभुवनंमेनेदर्पोत्सेकात्सुदुर्मतिः ४० जित्वावैश्रवणंदेवं
कैलासात्समवातरत् सतेजसाविपुलमवाप्यतंजयंप्रतापवान्विमलकिरीटहारवान् राजवै

परमविमानमाश्रितोनिशाचरःसर्व
सितातोधनात्तरेः ४१

रा०वा०उ०
४०

इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे पंचदशः सर्गः॥ १५॥ स जित्वा धनदं राम भ्रातरं राक्षसाधिपः महासेनप्रसूतिं तद्ययौ शरवणं महत् गभस्तिजालसंवीतं द्वितीयमिव भास्करम् २ स पर्वतं समारुह्य कंचिद्रम्यं वनांतरम् प्रेक्षते पुष्पकं तत्र राम विष्टंभितं तदा ३ विष्टब्धं किमिदं कस्मान्नागमत्कामगं कृतम् अचिंतयद्राक्षसेंद्रः सचिवैस्तैः समावृतः ४ किंनिमित्तमिच्छया मे नेदं गच्छति पुष्पकम् पर्वतस्योपरिस्थस्य कर्मेदं कस्यचिद्भवेत् ५ ततोऽब्रवीत्तदा राम मारीचो बुद्धिकोविदः नेदं निष्कारणं राजन् पुष्पकं यन्न गच्छति ६ अथवा पुष्पकमिदं धनदान्नान्यवाहनम् अतो निस्पंदमभवद्धनाध्यक्षविनाकृतम् ७ इति वाक्यांतरे तस्य करालः कृष्णपिंगलः वामनो विकटो मुंडी नंदी ह्रस्वभुजो बली ८

राम०
४०

ततः पार्श्वमुपागम्य भवस्यानुचरोब्रवीत् नंदीश्वरो वचश्चेदं राक्षसेंद्रमशंकितः ९ निवर्त्तस्व दशग्री
व शैले क्रीडति शंकरः सुपर्णनागयक्षाणां देवगंधर्वरक्षसाम् १० सर्वेषामेव भूतानामगम्यः पर्व
तः कृतः इति नंदिवचः श्रुत्वा क्रोधात्कंपितकुंडलः ११ रोषात्तु ताम्रनयनः पुष्पकादवरुह्य सः
कोयं शंकर इत्युक्त्वा शैलमूलमुपागतः १२ सोपश्यन्नंदिनं तत्र देवस्यादूरतः स्थितम् दीप्तं शूल
मवष्टभ्य द्वितीयमिव शंकरम् १३ तं दृष्ट्वा वानरमुखमवज्ञाय स राक्षसः प्रहासं मुमुचे तत्र सतोय
इव तोयदः १४ तं क्रुद्धो भगवान्नंदी शंकरस्यापरा तनुः अब्रवीत्तत्र तद्रक्षो दशाननमुपस्थितम् १५
यस्माद्वानररूपं मामवज्ञाय दशानन अशनीपातसंकाशमपहासं प्रमुक्तवान् १६ तस्मान्मद्वी
र्यसंयुक्ता मद्रूपसमतेजसः उत्पत्स्यंति वधार्थं हि कुलस्य तव वानराः १७ नखदंष्ट्रायुधाः क्रूरम
नःसंपातरंहसः युद्धोन्मत्ता बलोद्रिक्ताः शैला इव विसर्पिणः १८ ते तव प्रबलं दर्पमुत्सेधं च पृथग्वि
धम् व्यपनेष्यंति संभूय सहामात्यसुतस्य च १९

किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंत्वंहिनिशाचर नहंतव्योहतस्त्वंहिपूर्वमेवस्वकर्मभिः २० इत्युदीरितवा
क्येतुदेवेतस्मिन्महात्मनिदेवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्युता २१ प्रचिंतयित्वामत्तदानंदिवा
क्यंमहाबलः पर्वतंतुसमासाद्यवाक्यमाहदशाननः २२ पुष्पकस्यगतिश्छिन्नायत्कृतेममगच्छतः
तमिमंशैलमुन्मूलंकरोमितवगोपते २३ केनप्रभावेनभवोनित्यंक्रीडतिराजवत् विज्ञातव्यंनजा
नीतेभयमस्थानमुपस्थितम् २४ एवमुक्त्वा ततोरामभुजान्विक्षिप्यपर्वते तोलयामासतंशीघ्रंसशै
लःसमकंपत २५ चालनात्पर्वतस्यैवगणादेवस्यकंपिताः चचालपार्वतीचापितदाश्लिष्टामहे
श्वरम् २६ ततोराममहादेवोदेवानांप्रवरोहरः पादांगुष्ठेनतंशैलंपीडयामासलीलया २७

पीडितास्तु ततस्तस्य शैलेनस्तंभोपमाभुजाः विस्मिताश्चाभवंस्तत्र सचिवास्तस्य रक्षसः २८
रक्षसा तेन रोषाच्च भुजानां पीडनात्तथा मुक्तो विरावः सहसा त्रैलोक्यं येन कंपितम् २९ मेनिरे वज्रनि-
र्घोषं तस्यामात्या युगक्षये तदा वर्त्मसु चलिता देवा इंद्रपुरोगमाः ३० समुद्राश्चापि संक्षुब्धाश्चलिता-
श्चापि पर्वताः यक्षा विद्याधराः सिद्धाः किमेतदिति चाब्रुवन् ३१ तोषयस्व महादेवं नीलकंठमुमा-
पतिम् तमृते शरणं नान्यं पश्यामोत्र दशानन ३२ स्तुतिभिः प्रणतो भूत्वा तमेव शरणं व्रज कृपालुः
शंकरस्तुष्टः प्रसादं ते विधास्यति ३३ एवमुक्तस्तदामात्यैस्तुष्टाव वृषभध्वजम् सामभिर्विविधैः
स्तोत्रैः प्रणम्य स दशाननः ३४ संवत्सरसहस्रं तु रुदतो रक्षसो गतम् ततः प्रीतो महादेवः शैलाग्रे
विष्ठितः प्रभुः मुक्त्वा चास्य भुजान्राम प्राह वाक्यं दशाननम् ३५ प्रीतोस्मि तव वीरस्य शौंडीर्या-
च्च दशाननः शैलाक्रांतेन यो मुक्तस्त्वया रावः सुदारुणः ३६

यस्माल्लोकत्रयं चैतद्रावितं भयमागतम् तस्मात्वं रावणो नाम नाम्ना राजन्भविष्यसि ३७ देवता
मानुषा यक्षा ये चान्ये जगतीतले एवं त्वामभिधास्यंति रावणं लोकरावणम् ३८ गच्छ पौलस्त्य
विस्रब्धं पथा येनाभिकांक्षसि मया चैवाभ्यनुज्ञातो राक्षसाधिप गम्यताम् ३९ एवमुक्तस्तु लंके
शः शंभुना स्वयमब्रवीत् प्रीतो यदि महादेव वरं मे देहि याचतः ४० ।अवध्यत्वं मया प्राप्तं देवगंधर्व
दानवैः राक्षसैर्गुह्यकैर्नागैर्ये चान्ये बलवत्तराः ४१ मानुषान्न गणे देव स्वल्पास्ते मम संम
ताः दीर्घमायुश्च मे प्राप्तं ब्रह्मणस्त्रिपुरांतक वांछितं चायुषः शेषं शस्त्रं त्वं च प्रयच्छ मे ४२ एव
मुक्तस्ततस्तेन रावणेन स शंकरः ददौ खड्गं महादीप्तं चंद्रहासमिति श्रुतम् ४३ ।आयुषश्चावशे
षं च ददौ भूतपतिस्तदा ४४ दत्वोवाच ततः शंभुर्नावज्ञेयमिदं त्वया ।अवज्ञातं यदि हि ते मामेवै

एवंमहेश्वरेशौवंशकृतनामासुरावराः अभिवाद्यमहादेवमारुरोहायपुष्पकम् ४६ ततोमहीतलं
तमपर्यक्रामन्तरावराः तत्रियान्सुमहावीर्यान्बाधमानस्ततस्ततः ४७ केचित्तेजस्विनःशूराः
तत्रियापुरुदुर्मदाः तच्छासनमकुर्वंतोविनेशुःसपरिच्छदाः ४८ अपरेदर्जयंरत्नोजानंतोऽश्वा
त्तसंमताःजिताःस्मरत्समाधंतराद्रत्नसंवत्सदर्पितम् ॥४९॥ इत्यार्षेरामायणोउत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥१६
अथपर्यजन्महाबाहुर्विचरन्पृथिवीतले हिमवद्वनमासाद्यपरिचक्रामरावणः १
तत्रापश्यत्सवैकन्यांकृष्णाजिनजटाधराम् आर्षेणविधिनायुक्तांदीप्यंतींदेवतामिव २ सदृ
ष्टारूपसंपन्नांकन्यांतांसुमहाव्रताम् काममोहपरीतात्मापप्रच्छप्रहसन्निव ३ किमिदंवर्तसेभ
द्रेविरुद्धंयौवनस्यते नहियुक्तातवैतस्यरूपस्यैवंप्रतिक्रिया ४

रूपंतेनुपमंभीरुकामोन्मादकरंनृणाम् नयुक्तंतपसिस्थातुंनिर्वृत्तोह्येषनिश्चयः ५ कस्यासिकिमिदं
भद्रेकश्चभर्तावराननेयेनसंभुज्यसेभीरुसनरःपुण्यभाग्भुवि ६ पृच्छतःशंसमेसर्वंकस्यहेतोःपरि
श्रमः ७ एवमुक्तातुसाकन्यारावणेनयशस्विनी अब्रवीद्विधिवत्कृत्वातस्यातिथ्यंतपोधना ८
कुशध्वजोनामपिताब्रह्मर्षिरमितप्रभः बृहस्पतिसुतःश्रीमान्बुध्यातुल्योबृहस्पते तस्याहंकु
र्वतोनित्यंवेदाभ्यासंमहात्मनः संभूतावाङ्मयीकन्यानाम्नावेदवतीस्मृता ९ ततोदेवाःसगंध

रा६

र्वाःयक्षरक्षसपन्नगाः तेचापिगत्वापितरंवरणंरोचयंतिमे १० नचमांसपितातेभ्योदत्तवान्राक्षसेश्व
र कारणंतद्वदिष्यामिनिशामयमहाभुज ११ पितुस्तुममजामाताविष्णुःकिलसुरेश्वरः अभि
प्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्यमेपिता १२ दातुमिच्छतितस्मैतुतच्छ्रुत्वाबलदर्पितः शंभुर्नामततोरा
जादैत्यानांकुपितोभवत् १३ तेनरात्रौशयानोमेपितापापेनहिंसितः १४ ततोमेजननीदीनातच्छरीरंपि
तुर्मम परिष्वज्यमहाभागाप्रविष्टाहव्यवाहनम् १५

ततोमनोरथंसर्वंपितुर्नारायणंप्रति करोमीतितमेवाहंहृदयेनसमुद्वहे १६ इतिप्रतिज्ञामारुह्यचरामिविपु
लंतपः एतत्तेसर्वमाख्यातंमयाराक्षसपुंगव १७ नारायणोममपतिर्नत्वन्यःपुरुषोत्तमात् आश्रये
नियमंघोरंनारायणपरीप्सया १८ विज्ञातस्त्वंहिमेराजन्गच्छपौलस्त्यनंदन जानामितपसासर्वं
त्रैलोक्येयद्धिवर्त्तते १९ सोब्रवीद्रावणोभूयस्तांकन्यांसुमहाव्रताम् अवरुह्यविमानाग्रात्कंदर्पशर
पीडितः २० अवलिप्तासिसुश्रोणियस्यास्तेमतिरीदृशी वृद्धानांमृगशावाक्षिभ्राजतेपुण्यसंचयः २१
त्वंसर्वगुणसंपन्नानार्हसेवक्तुमीदृशं त्रैलोक्यसुंदरीभीरुयौवनंतेतिवर्त्तते २२ अहंलंकापतिर्भद्रे
दशग्रीवइतिश्रुतः तस्यमेभवभार्यात्वंभुंक्ष्वभोगान्यथासुखम् २३ कश्चतावदसौयंत्वंविष्णुरित्यभि
भाषसे वीर्येणतपसाचैवभोगेनचबलेनच समयानोसमोभद्रेयंत्वंकामयसेंगने २४ इत्युक्तवति
तस्मिंस्तुवेदवत्यपसाब्रवीत् मामैवमितिसाकन्यातमुवाचनिशाचरम् २५ त्रैलोक्याधिपतिंविष्णुं
सर्वलोकनमस्कृतम् त्वदृतेराक्षसेंद्रान्यःकोवमन्येतबुद्धिमान् २६

एवमुक्तस्तयातत्रवेदवत्यानिशाचरः मूर्धजेषुतदाकन्यांकराग्रेणतदामृशत् २७ ततोवेदवती
क्रुद्धाकेशान्हस्तेनसाछिनत् असिर्भूत्वाकरस्तस्याः केशान्छिन्नांस्तदाकरोत् २८ साज्वलंती
वरोषेणदहंतीवनिशाचरम् उवाचाग्निंसमाधायमरणायकृतत्वरा २९ धर्षितायास्त्वयानार्य
नमेजीवितमिष्यते रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामिपश्यतस्तेहुताशनम् ३० यस्मात्तुधर्षिताचाहंत्वयापापा
त्मनावने तस्मात्तववधार्थंहिसमुत्पत्स्येह्यहंपुनः ३१ नहिशक्यःस्त्रियाहंतुंपुरुषःपापनिश्चयः शा
पेत्वयिमयोत्सृष्टेतपसश्चव्ययोभवेत् ३२ यदित्वस्तिमयाकिंचित्कृतंदत्तंहुतंतथा तस्मात्त्वयोनि
जासाध्वीभवेयंधर्मिणः ३३ एवमुक्त्वाप्रविष्टासाज्वलितंजातवेदसम् पपातचदिवोदिव्यापुष्पवृ
ष्टिःसमंततः ३४ सैषाजनकराजस्यप्रसूतातनयाप्रभो तवभार्यामहाबाहोविष्णुस्त्वंहिसनातनः ३५

सुता

पूर्वंक्रोधहतः शत्रुर्येनासौनिहतस्त्वया उपाश्रयित्वा शैलं नाम तत्तद्वीर्यममानुषम् ३६ एवमेषामहा
भागामर्त्येषूत्पत्स्यते पुनः क्षेत्रे हलमुखोत्कृष्टे वेद्यामग्निशिखोपमा ३७ एषा वेदवती नाम पूर्वमा
सीत्कृतेयुगे त्रेतायुगमनुप्राप्य वधार्थं तस्य रक्षसः उत्पन्ना मैथिलकुले जनकस्य महात्मनः ३८ ॥
इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥ प्रविष्टायां हुताशं तु वेदवत्यां स रावणः पुष्प
कं तु समारुह्य परिचक्राम मेदिनीं ततो मरुत्तं नृपतिं यजन्तं सह दैवतैः उशीरबीजमासाद्य ददर्श स तु

रा०वा०उ०
४५

ग

संवर्तो नाम ब्रह्मर्षिः साक्षाद्भ्राता बृहस्पतेः याजयामास धर्मज्ञः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ३ दृष्ट्वा देवास्तु तद्रक्षो
वरदानेन दुर्जयम् तिर्यग्योनिं समाविष्टास्तस्य धर्षणभीरवः ४ इन्द्रो मयूरः संवृत्तो धर्मराजस्तु वाय
सः कृकलासो धनाध्यक्षो हंसश्च वरुणोऽभवत् ५ अन्येष्वपि गतेष्वेवं देवेष्वरिनिषूदन रावणः प्रा
विशद्यज्ञं सारमेय इवाशुचिः ६ तं च राजानमासाद्य रावणो राक्षसाधिपः प्राह युद्धं प्रयच्छेति निर्जितो
स्मीति वा वद ७ ततो मरुत्तो नृपतिः को भवानित्युवाच तम् अवहासं ततो मुक्त्वा रावणो वाक्यमब्रवीत्
८ अकौतूहलभावेन प्रीतोस्मि तव पार्थिव धनदस्यानुजं यो मां नावगच्छसि रावणम् ९ त्रिषु लोके
षु कोन्योस्ति यो न जानाति मे बलम् भ्रातरं येन निर्जित्य विमानमिदमाहृतम् १० ततो मरुत्तः स नृ
पस्तं रावणमथाब्रवीत् धन्यः खलु भवान्येन ज्येष्ठो भ्राता रणे जितः न त्वया सदृशः श्लाघ्यस्त्रिषु लोके
षु विद्यते ११ कं त्वं प्राक्केवलं धर्मं चरित्वा लब्धवान्वरम् श्रुतपूर्वं हि न मया भाषसे यादृशं स्वयम् १२

रा०म०
४५

त्तिष्ठ दानीं नमे जीवन्त्रति प्राप्स्यसि द्रुमिते ग्रद्ध्यवानिष्ठान्तैर्वीतौः प्रेषयामि यमक्षयम् १३ ततश्च
रामनेकं सहमापकांश्च नराधिपः रागायनिर्दयो क्रुद्धः संवर्तो [illegible] ग्निमावरोधात् १४ सोऽब्रवीत्त्वमिहसं
पुक्ते मरुत्तं तं महान्नृपिः श्रोतव्यं परिमाकं संप्रहारेण तेऽक्षमः १५ माहेश्वरमिदं सत्रमसमाप्य कु
त्वे देहेत दीक्षितस्य कुतो युद्धं क्रोधितं दीक्षिते कुतः १६ स प्राप्य जयेनिःसंरात्तस्मस्वसुदुर्जयः स
न्निवृत्तो गुरो वाक्यान्मरुत्तः पृथिवीपतिः १७ विसृज्य सशरं चापं स्वस्थो मखमुखोऽभवत् १०
ततस्तं निर्जितं मत्वा घोषयामास वैश्रवः रावरोऽजयत्तौ चोर्द्धं घनान्नादं विमुक्तवान् १८ तांश्च

सु

दयित्वा तत्र स्थान्महर्षीन्यजमानतान् विनिशोरुधिरैस्तेषां पुनः संप्लाययो महीम् १९ एवं रोतानुग
ते देवाः सेंद्राश्चैव दिवौकसः ततः स्वापो निमासाद्य ता निसत्वानि व्याब्रुवन् २० हर्षात्तदाब्रवीरि
द्रोमयूरं नीलं त्वर्हि लाभं प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञ भुजंगाच्छिनते भयम् २१ इदं नेत्रसहस्रं तु यत्तद्दर्हिम
विष्यति वर्षमाणे मयि मुदं प्राप्स्यसे प्रीतिलक्षणाम् २२

एवमिंद्रो वरंप्रादान्मयूराय सुरेश्वरः २३ नीलकंठिकल युगा वर्हा मयूराणां नराधिप सुराधिपाद्वरं प्राप्यगा
ताः सर्वेपि वर्हिणः २४ धर्मराजोब्रवीद्राम प्राग्वंशोपायसंस्थितम् पक्षिस्त्वं वायसस्तु प्रीतः प्रीतस्य
वचनं शृणु २५ यथान्यैर्विविधैरोगैः पीड्यंते प्राणिनो मया तेनतेप्रभविष्यंतिमयि प्रीतेन सं
शयः २६ मृत्युतस्तेभयंनास्ति वरान्मम विहंगम यावत्वांन वधिष्यंति नरास्तावद्भविष्यसि
२८ ये च मद्विषयस्थावै मानवाः क्षुधयार्दिताः त्वयि भुक्ते सुतृप्तास्ते भविष्यंति सबांधवाः २९
वरुणस्त्वब्रवीद्धंसं गंगातोयविचारिणं श्रूयतां प्रीतिसंयुक्तं तत पत्ररथेश्वर ३० वर्णो मनो
रमः सौम्यश्चंद्रमंडलसन्निभः भविष्यति तवोदग्रः शुद्धफेनसमप्रभः ३१ मच्छरीरं समासा
द्य कांतो नित्यं भविष्यसि प्राप्स्यसे चातुलां प्रीतिमेतन्मे प्रीतिलक्षणम् ३२ हंसानां हि पुरा राम
न वर्णः सर्वपांडुरः पक्षा नीलाग्रसंवीताः क्रोडाः शष्पाग्रनिर्मलाः ३३ अथाब्रवीद्वैश्रवणः
कृकलासं गिरौस्थितम् हैरण्यं संप्रयच्छामि वर्णं प्रीतस्तवाप्यहम् ३४

सदृश्यं च शिरोरत्नं भविष्यति तितवाद्भुतम् ३४ एव कांचनकोवरार्तमिसौ स्यात्तिर्भविष्यति ३५ एवं दत्वा
वरं तेभ्यस्तस्मिन्यज्ञो तत्रैव सुराः निवृत्ते सह राजन्ते पुनः स्वम् वनं गताः ३६ ॥ इत्यार्षे रामायणे उ
त्तरकांडे ष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥ अथ जित्वा मरुत्तं स प्रययौ रावणो राक्षसाधिपः नगराणि नरेंद्राणां युद्ध
कांक्षी दशाननः १ समासाद्य तु राजेंद्रान्महेंद्रवरुणोपमान् अब्रवीद्राक्षसेंद्रस्तु युद्धं मे दीय
तामिति २ निर्जितास्मेति वा ब्रूत एष मे हि सुनिश्चयः अन्यथा कुर्वतामेवं मोक्षो नैवोपपद्य
ते ३ ततस्त्वभीरवः प्राज्ञाः पार्थिवा धर्मनिश्चयाः मंत्रयित्वा ततोन्योन्यं राजानः सुमहाबलाः
निर्जिताः स्मेत्यभाषंत ज्ञात्वा वरबलं रिपोः ४ दुष्यंतः सुरथो गाधिर्गयो राजा पुरूरवाः एते सर्वे
ब्रुवंस्तात निर्जिताः स्मेति पार्थिवाः ५

रा०वा०उ०
४७

अथायोध्यां समासाद्य रावणो राक्षसाधिपः ६ तां गुप्ताम नरराजेन शक्रेणेवामरावतीम्
सतं पुरुषशार्दूलं पुरंदरसमं बले ७ प्राह राजानमासाद्य युद्धं देहीति रावणः निर्जितोऽस्मी
ति वा ब्रूहि त्वमेवं मम शासनम् ८ अयोध्याधिपतिस्तस्य श्रुत्वा पापात्मनो वचः अनरण्य
स्तु संक्रुद्धो राक्षसेंद्रमथाब्रवीत् ९ दीयते द्वंद्वयुद्धं ते राक्षसाधिपते मया संतिष्ठ क्षिप्रमायत्तो
भव चैवं भवाम्यहम् १० अथ पूर्वं श्रुतार्थेन निर्जितं सुमहद्बलम् निष्क्रामत्तन्नरेंद्रस्य
बलं रक्षोवधोद्यतम् ११ नागानां दशसाहस्रं वाजिनां नियुतं तथा रथानां बहुसाहस्रं पत्ति
नां च नरोत्तम महीं संछाद्य निष्क्रान्तं सपदातिरथं रणे १२ ततः प्रवृत्तं सुमहद्युद्धं युद्धविशा
रद अनरण्यस्य नृपते राक्षसेंद्रस्य चाद्भुतम् १३ तद्रावणबलं प्राप्य बलं तस्य महीपतेः
प्राणश्यत तदा सर्वं हव्यं हुतमिवानले युद्ध्वा च सुचिरं कालं कृत्वा विक्रममुत्तमम् १४

राम०
४८

प्रज्वलन्तं तमासाद्य द्विप्रमेवावरोपितम् प्राविशत्स कुलं तत्र शलभा इव पावकम् १५ सोऽपश्य
त्तन्नरेन्द्रस्तु नश्यमानं महाबलम् महार्णवं समासाद्य वनापगशतं यथा १६ ततः शक्रधनुःश्रेष्ठं
धनुर्विस्फारयन्स्वयम् आससादनरेन्द्रस्तं रावणं क्रोधमूर्छितः १७ अनरण्येन तेनासौ मा
रीचशुकसारणाः प्रहस्तसहिता भग्ना व्यद्रवन्त मृगा इव १८ ततो बाणशतान्यष्टौ पातयामा
स मूर्धनि तस्य राक्षसराजस्य इक्ष्वाकुकुलनन्दनः १९ तस्य बाणाः पतंतस्ते चक्रिरे न क्षतं क्व
चित् वारिधारा इवाभ्रेभ्यः पतंत्यो गिरिमूर्धनि २० ततो राक्षसराजेन क्रुद्धेन नृपतिस्तदा
तलेनाभिहतो मूर्ध्नि सरथान्निपपात ह २१ स राजा पतितो भूमौ विह्वलः प्रविवेपितः वज्र
दग्ध इवारण्ये सालो निपतितो यथा २२ तं प्रहस्याब्रवीद्रक्ष इक्ष्वाकुं पृथिवीपतिम् किमिदा
नीं फलं प्राप्तं त्वया मां प्रति युध्यता २३ त्रैलोक्ये नास्ति यो द्वन्द्वं मम दद्यान्नराधिप शंके
प्रसक्तो भोगेषु न शृणोषि बलं मम २४

तस्यैवं ब्रुवतो राजा मंदासुर्वाक्यमब्रवीत् किं शक्यमिह कर्तुं वै कालो हि दुरतिक्रमः २५ नह्यहं निर्जि
तो रक्षस्त्वया चात्मप्रशंसिना कालेनैव विपन्नोऽहं हेतुभूतस्तु मे भवान् २६ किं त्विदानीं मया शक्यं
कर्तुं प्राणपरित्यागे न ह्यहं विमुखो रक्षो युध्यमानस्त्वया हतः २७ इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचो वक्ष्यामि रा
क्षस यदि दत्तं यदि हुतं यदि मे सुकृतं तपः यदि गुप्ताः प्रजाः सम्यक् तदा सत्यं वचोऽस्तु मे २८ उत्पत्स्य
ते कुले ह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणां महात्मनां रामो दाशरथिर्नाम यस्ते प्राणान्हरिष्यति २९ ततो जलध
रोदग्रस्ताडितो देवदुंदुभिः तस्मिन्नुदाहृते शापे पुष्पवृष्टिश्च खाच्च्युता ३० ततः स राजा रा
जेंद्र गतः स्थानं त्रिविष्टपम् स्वर्गते च नृपे तस्मिन् राक्षसः सोपसर्पत ३१ ॥इत्यार्षे रामायणे उ
त्तरकांडे एकोनविंशः सर्गः॥१९॥ ततो वित्रासयन्मर्त्यान्पृथिव्यां राक्षसाधिपः आससाद घने
तस्मिन्नारदं मुनिपुंगवम् १ तस्याभिवादनं कृत्वा दशग्रीवो निशाचरः अब्रवीत्कुशलं पृष्ट्वा

नारदस्तु महातेजा देवर्षिरमितप्रभः अब्रवीन्मेघपृष्ठस्थो रावणं लोकरावणम् ३ राक्षसाधिप
ति सौम्य तिष्ठ विश्रवसः सुत प्रीतोस्म्यभिजनोपेत विक्रमैरूर्जितस्तव ४ विष्णुना दैत्यघातेन ग
न्धर्वोरगधर्षितैः त्वया समं विमर्दश्च भृशं हि परितोषितः ५ किंचिद्वक्ष्यामि तावत्तु श्रोतव्यं
श्रोष्यसे यदि तन्मे निगदतस्तात समाधिं श्रवणे कुरु ६ किमयं वध्यते तात त्वयाऽवध्येन दैवतैः
हत एव ह्ययं लोको यदा मृत्युवशं गतः ७ देवदानवदैत्यानां यक्षगन्धर्वरक्षसाम् अवध्येन त्व
या लोकः क्लेष्टुं योग्यो न मानुषः ८ नित्यं श्रेयसि संमूढं महद्भिर्व्यसनैर्वृतम् हन्यात्कस्तादृशो
लोकं जराव्याधिशतैर्युतम् ९ तैस्तैरनिष्टोपगमैरजस्रं यत्र कुत्र कः मतिमान्मानुषे लोके युद्धे

दीयमानांदेहवंतंक्षुत्पिपासाजरादिभिः विषादशोकसंमूढंलोकंचैवंतपश्यमा ११ पश्यतावन्म
हावाहोरात्रसंभवस्मानुषम् मूढमेवंविचित्रार्थैर्यस्यनत्रायतेगतिः १२ कुचिद्वादित्रनृत्यादिसे
व्यत्तेमुदितैर्जनैः रुद्यतेचापरेरार्तैर्धाराश्रुनयनाननैः १३ मातापितृसुतस्नेहभार्यावंधुम
नोरमैः मोहितोयंजनोध्वस्तः लोकेस्मिंस्तेनावबुध्यते १४ तत्किमेवंपरिक्लिष्टंपश्यलोकंमोह
निराकृतम् जितएवत्वयासौम्यमर्त्यलोकोनसंशयः १५ एवंप्रपश्यमेभिःसर्वैर्भवगतैर्ध्रुवंयमसाद
नम् तन्निरहंतोघ्वपोनस्त्यपमंपरपुरंजय तस्मिन्जितेजितंसर्वंभवत्येवनसंशयः १६
एवमुक्तस्तुतेनैवश्रोतदीप्यमानंस्वतेजसा अब्रवीन्नारदंतत्रसंप्रहस्याभिवाद्यच १७॥

त्व

महर्षिदेवगन्धर्वविहारसमराप्रिय अहं समुद्यतो गन्तुं विजयार्थं रसातलम् १८ ततो लोकत्रयं

जित्वा स्थाप्य नागान्सुरान्वशे समुद्रममृतार्थं च मथिष्यामि रसातलम् १९ अथाब्रवीद्

ग्रामीवेनारदो भगवानृषिः क्व खल्विदानीं मार्गेण पिहान्येन गम्यते २० अयं खल्वसुदुर्गम्यः

प्रेतराजपुरं प्रति मार्गो गच्छति दुर्धर्षं यमस्यामित्रकर्षण २१ सतु प्राग्शरद्मेघाभं हास्यं मुक्त्वा द

शाननः ३ वाच कृतमित्येव वचनं चेदमब्रवीत् २२ तस्मादेवं महाब्रह्मन्वैवस्वतवधोद्यतः ग

च्छामि दक्षिणामाशां यत्र सूर्यात्मजो नृपः २३ मयाहि भगवन्क्रोधात्प्रतिज्ञातं रणार्थिना

अवजेष्यामि चतुरो लोकपालानिति प्रभो २४ तदिह प्रस्थितोऽहं वै पितृराजपुरं प्रति प्राणिस

क्रो शकतीरेयोजयिष्यामिम्ल

ना २५

एवमुक्त्वादशग्रीवोमुनिंतमभिवाद्यच प्रययौदक्षिणामाशांप्रविष्टःसहमंत्रिभिः २६ नारदस्तु
महातेजामुहूर्तंध्यानमास्थितः चिंतयामासविप्रेंद्रोविधूमइवपावकः २७ येनलोकास्त्र
यःसेंद्राःक्लिश्यंतेसचराचराः क्षीणेचायुषिधर्मेणसकालोजेष्यतेकथम् २८ स्वदत्तकृ
तसाक्षीयोद्वितीयइवपावकः लब्धसंज्ञाविचेष्टंतेलोकायस्यमहात्मनः २९ यस्यनि
त्यंत्रयोलोकाविद्रवंतिभयार्दिताः तंकथंराक्षसेंद्रोसौस्वयमेवगमिष्यति ३० योविधा
ताचधाताचसुकृतंदुष्कृतंतथा त्रैलोक्यंविजितंयेनतंकथंविजयिष्यते अपरंकिंतु
कृत्वैवंविधानंसंविधास्यति ३१

कौतूहलसमुत्पन्नो यास्यामि यमसादनम् ॥ विमर्दं द्रष्टुमनयोर्महद्भूतयोः स्वयम् ॥ ३२ ॥ इत्यार्षे रामायणे
उत्तरकाण्डे विंशः सर्गः ॥ २० ॥ एवं संचिंत्य विप्रेंद्रो जगाम लघुविक्रमः । आख्यातुं तद्यथावृत्तं यमस्य
सदनं प्रति १ अपश्यत्स यमं तत्र देवमग्निपुरस्कृतं विधानमनुतिष्ठंतं प्राणिनो यस्य यादृशम् २
स तु दृष्ट्वा यमः प्राप्तं महर्षिं तत्र नारदम् । अब्रवीत्सुखमासीनमर्घ्यमावेद्य धर्मतः ३ कच्चित्क्षे
मं तु देवर्षे कच्चिद्धर्मो न नश्यति किमागमनकृत्यं ते देवगंधर्वसेवित ४ अब्रवीत्तु तदा वाक्यं ना
रदो भगवानृषिः श्रूयतामभिधास्यामि विधानं च विधीयताम् ५ एष नाम्ना दशग्रीवः पितृ
राज निशाचरः उपयाति वशं नेतुं विक्रमैस्त्वां सुदुर्जयम् ६ एतेन कारणेनाहं त्वरितो ह्यागतः प्र मै
भो दंडप्रहरणस्याद्य तव किं नु भविष्यति ७ एतस्मिन्नंतरे दूरादंशुमंतमिवोदितम् ददृशे दीप्त
मायांतं विमानं तस्य रक्षसः ८ तं देशं प्रभया तस्य पुष्पकस्य महाबलः कृत्वा वितिमिरं सर्वं समीपमभ्यवर्तत ९

रा०उ०३०
५१

त

सोऽपश्यत्सुमहाबाहुर्दृश्यमानीव तत्तदा पापिनः सुकृतं चैव मनुजानां च दुष्कृतम् १० अपश्यत्सैनिकां
श्चास्य धर्मस्यानुचरैः सह यमस्य पुरुषैर्घोरै रूपैर्भयानकैः ११ ददर्श वध्यमानांश्च क्लिश्यमानां
श्च देहिनः क्रोशतश्च महानादं तीव्रनिष्टनतः पुनः १२ कृमिभिर्भक्ष्यमाणांश्च सारमेयैश्च दारुणैः
श्रोत्रायासकरा वाचो वदतश्च भयावहाः १३ संतार्यमाणान्वैतरणीं बहुशः शोणितोदकाम् वा
लुकासु च तप्तासु तप्यमानान्मुहुर्मुहुः १४ असिपत्रवने चैव भिद्यमानानधार्मिकान् रौर
वे क्षारनद्यां च क्षुरधारासु चैव हि १५ पानीयं याचमानांश्च तृषितान्क्षुधितानपि शवभूतान्कृ
शान्दीनान्विवर्णान्मुक्तमूर्धजान् १६ मलपंकधरान्दीनान्रुदतश्च परिधावतः ददर्श रावणो मा
र्गे शतशोऽथ सहस्रशः १७ कांश्चिच्च गृहमुख्येषु गीतवादित्रनिःस्वनैः प्रमोदमानानद्राक्षीद्रावणः
सुकृतैः स्वकैः १८ गोरसं गोप्रदातारो ह्यन्नं चैवान्नदायिनः गृहांश्च गृहदातारः स्वकर्मफलमश्नु
ते १९ सुवर्णमणिमुक्ताभिः प्रमदाभिरलंकृतान् धार्मिकानपरांस्तत्र दीप्यमानान्स्वतेजसा दद
र्श स महाबाहू रावणो राक्षसाधिपः २०

रा०उ०
५२

ततस्तान्निघ्नमानोऽस्य कर्मभिर्दुष्कृतैः स्वकैः । अवशान्मोचयामास विक्रमेण बलाद्धनी २१ प्रा
णिनो मोचितास्तेन दशग्रीवेण रक्षसा सुखमापुर्मुहूर्तेन स्वतर्कितमचिंतितम् २२ प्रेतेषु मुच्यमा
नेषु राक्षसेन महीयसा प्रेतगोपाः सुसंक्रुद्धा राक्षसेंद्रमभिद्रुवन् २३ ततो हलहलाशब्दः सर्वदिग्भ्यः स
मुत्थितः धर्मराजस्य योधानां शूराणां संप्रधावताम् २४ ते प्रासैः परिघैः शूलैर्मुसलैः शक्तितोमरैः
पुष्पकं समधर्षंत शूराः शतसहस्रशः २५ तस्यासनानि प्रासादान्वेदिकास्तोरणानि च पुष्पक
स्य बभंजुस्ते शीघ्रं मधुकरा इव २६ देवाधिष्ठानभूतं तद्विमानं पुष्पकं मृधे भज्यमानं तथैवासीदक्षयं
ब्रह्मतेजसा २७ असंख्या सुमहत्यासीत्तस्य सेना महात्मनः शूराणामग्रयायीनां सहस्राणि शता
नि च २८ ततो वृक्षैश्च शैलैश्च प्रासादीनां शतैस्तथा ततस्ते सचिवास्तस्य यथाकामं यथाबलम्
२९ अयुध्यंत महावीराः स च राजा दशाननः ते तु शोणितदिग्धांगाः सर्वशस्त्रसमाहताः ३०
अमात्या राक्षसेंद्रस्य चक्रुरायोधनं महत् अन्योन्यं ते महाभागा जघ्नुः प्रहरणैर्भृशम् ३१

रा० वा० उ०
५२

यमस्य च महानादो ह्येवमस्य च मंत्रिणः अमात्यास्तांस्तु संसृज्य यमयोधा महाबलाः तमेव चाभ्यधा
वंत शूलैर्वर्षैर्दशाननम् ३२ ततः शोणितदिग्धांगः प्रहारैर्जर्जरीकृतः पुष्पिताशोक इवाभाति
पुष्पके राक्षसाधिपः ३३ स तु शूलगदाप्रासान् शक्तितोमरसायकान् मुमोच च शिलावृक्षा
न्मुमोचास्त्रबलाद्बली ३४ तरूणां च शिलानां च शस्त्राणां चातिदारुणम् यमसैन्येषु तद्व
र्षं पपात धरणीतले ३५ तांस्तु सर्वान्विनिर्भिद्य तदस्त्रमपहत्य च जघ्नुस्ते राक्षसं घोरमेकं श
तसहस्रशः ३६ परिवार्य च तं सर्वे शैलं मेघोत्करा इव भिंडिपालैश्चैर्निरुच्छ्वासमपोथयन् ३७
विमुक्तकवचः क्रुद्धः सिक्तः शोणितविस्रवैः ततः स पुष्पकं त्यक्त्वा पृथिव्यामवतिष्ठत ३८
ततः स कार्मुकी बाणी समरे चाभिवर्धितः लब्धसंज्ञो मुहूर्तेन क्रुद्धस्तस्थौ यथांतकः ३९ ततः
पाशुपतं दिव्यमस्त्रं संधाय कार्मुके तिष्ठ तिष्ठेति तानुक्त्वा तच्चापं व्यपकर्षत ४० आकर्णा
त्स विकृष्याथ चापमिंद्रारिराहवे मुमोच तं शरं क्रुद्धस्त्रिपुरे शंकरो यथा ४१ तस्य रूपं शरस्या
सीत्सधूमज्वालमंडलम् वनं दहिष्यतो घर्मे दावाग्नेरिव मूर्छितः ४२ ज्वालामाली स तु शरः०

शूलैश्च

राम०
५२

मुक्त्वा गुल्मान् द्रुमांश्चापि भस्म कृत्वा प्रधावति ४३ तेन स्पृष्टे तेजसा दग्धाः सैन्या वैवस्वतस्य तु बले तस्मि
न्निपतिता भूमौ हे द्वार इव केतवः ४४ ततस्तु सचिवैः सार्धं राक्षसो भीमविक्रमः ननाद सुमहानादं कं
पयन्निव मेदिनीम् ॥४५॥ **इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे एकविंशः सर्गः ॥२१॥** ततस्तस्य तु महा
नादं श्रुत्वा वैवस्वतः प्रभुः शत्रुं विजयिनं मेने स्वबलस्य च संक्षयम् १ स हि योधान् हतान् मत्वा क्रो
धसंरक्तलोचनः अब्रवीत् त्वरितः सूतं रथो मे उपनीयताम् २ तस्य सूतस्तदा दिव्यमुपस्थाप्य
महारथम् स्थितः स च महातेजा अध्यारोहत तं रथम् ३ प्रासमुद्गरहस्तश्च मृत्युस्तस्याग्रतः स्थि
तः येन संक्षिप्यते सर्वं त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ४ कालदंडस्तु पार्श्वस्थो मूर्तिमानस्य चाभवत्
यमप्रहरणं दिव्यं तेजसा ज्वलदग्निवत् ५ ततो लोकत्रयं क्षुब्धमकंपत दिवौकसः कालं दृ
ष्ट्वा तथा क्रुद्धं सर्वलोकभयावहम् ६ ततस्त्वचोदयत् सूतस्तानश्वान् रुचिरप्रभान् प्रययौ भी
मसन्नादो यत्र रक्षःपतिः स्थितः ७ मुहूर्तेन यमं ते तु हया हरिहयोपमाः प्रापयन् मनसस्तुल्या य
त्र तत्प्रवृत्तं रणम् ८ दृष्ट्वा तथैव विकृतं रथं मृत्युसमन्वितम् सचिवा राक्षसेंद्रस्य सहसा विप्र

लघुसत्वतयातेहिनकृत्तांस्ताभ्यर्दिताः तेहयोद्वुमयर्थास्मरस्तुहत्वापपपुर्दिशः १० सतुतेतादृशं
दृष्ट्वासर्वलोकभयावहम् नात्रुभ्यत्तदश्रमीवोनचापिपमाविशत् ११ सतुएवाणमालाच्यस्य
जच्छक्तितोमरान् प्रमोममौशिसंक्रुद्धोएवाणस्यन्यकृंतत १२ एवमात्तुततःस्वस्थःशरवर्षं
मुमोचह तस्मिन्नेवस्वतरथेतोपवर्षमिवांबुदः १३ ततोमहाशक्तिशतैःपात्यमानैर्महोरसि
नाशक्नोत्सतिकर्तुंसएतासःशल्यपीडितः १४ एवंनानाप्रहरणैर्येनामित्रकर्शिना स
शस्त्रंततःसंख्येविसंज्ञोविमुखोरिपुः १५ तदासीत्तुमुलंयुद्धंपरमएतसयोर्द्वयोः जयमाकां
क्षतोर्वीरसमरेष्वनिवर्तिनोः १६ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः प्रजापतिपुरस्कृताः
समेतास्तद्रणाजिरम् १७ संवर्त्तइवलोकानांयुध्यतोरभवत्तदा एतत्तेषांचमुख्यस्यवृत्ताता
सीभ्वरस्यच १८ एतस्मिन्नपिविस्फार्यचापमिंद्राशनिप्रभम् निरंतरमिवाकाशंकुर्वन्बाणांस्त
तोसृजत् १९ सलक्षंचतुर्भिर्विशिखैःसूतंसप्तभिरर्दयत् पंचभिस्तेसहस्रेणशीघ्रंमर्मस्वताडयत्
२० ततःक्रुद्धःस्वदनाद्यमस्यसमजायत ज्वालामालीसनिश्वासःसधूमःकोपपावकः २१ तदा
श्चर्यमभोदृष्ट्वादेवदानवसन्निधौ प्रहर्षितोसुरश्चौमत्सकालौवसूवतुः २२ एमसीता

ततोमर्षःकुद्धतरोवैवस्वतमभाषत मुचमांसमरेयावद्धन्मीमेपापरात्मम ३३ नैषारद्धोमवेद
द्यमर्यादाहिनिसर्गतः हिरण्यकशिपुःश्रीमान्नमुचिःशंबरस्तथा २४ निसेदिर्धूमकेतुश्चव
लिर्वैरोचनोपिवा शंभुर्दैत्यमहाराजोवज्रोवाणस्तथैवच २५ राजर्षयःशास्त्रविदोगंधर्वाः
समहोरगाः ऋषयःपन्नगादैत्याःपद्ताश्चह्यप्सरोगणाः २६ युगांतपरिवर्तंतुपृथिवीसम
हा गौवा दायंनीतामहाराजसपर्वतसरिद्रुमा २७ एतेचान्येचवहवोवलवंतोदुरासदाः वि
निपन्नामयादृष्टाः किमुतापंनिशाचरः २८ मुचमांसाधुधर्मज्ञयावदेनंनिहन्म्यहम् न
हिकश्चिन्मयादृष्टोवलवानपिजीवति २९ क्वंममनरवत्स्वेतन्मर्यादैषानिसर्गतः सदृष्टोन
मयाकालमुहूर्तमपिजीवति ३० तस्यैवंवचनंश्रुत्वाधर्मराजःप्रतापवान ग्प्रब्रवीत्तत्रतंमृत्युंलं
तिष्ठेनं हिनिहन्म्यहम् ३१

ततः संरक्तनयनः क्रुद्धो वैवस्वतः प्रभुः कालदण्डममोघं तु तोलयामास पाणिना ३२ यस्य पार्श्वेषु
निहिताः कालपाशाः प्रतिष्ठिताः पावकाशनिसंकाशो मुद्गरो मूर्तिमान्स्थितः ३३ दर्शना
देव यः प्राणान्प्राणिनामपकर्षति किं पुनः स्पृश्यमानस्य पात्यमानस्य वा पुनः ३४ स ज्वाला
परिवारस्तु निर्दहन्निव राक्षसम् तेन स्पृष्टो बलवता महाप्रहरणोऽस्फुरत् ३५ ततो विदुद्रु
वुः सर्वे तस्मात्त्रस्ता रणाजिरे सुराश्च क्षुभिताः सर्वे दृष्ट्वा दण्डोद्यतं यमम् ३६ तस्मिन्प्रहर्तुका
मे तु यमे दण्डेन रावणम् यमं पितामहः साक्षाद्दर्शयित्वेदमब्रवीत् ३७ वैवस्वत महाबाहो न खल्व
मितविक्रम न हन्तव्यस्त्वयैतेन दण्डेनैष निशाचरः ३८ वरः खलु मयैतस्मै दत्तस्त्रिदशपुं
गव स त्वया नानृतः कार्यो यन्मया व्याहृतं वचः ३९ यो हि मामनृतं कुर्याद्देवो वा मानुषो
पि वा त्रैलोक्यमनृतं तेन कृतं स्यान्नात्र संशयः ४०

क्रुद्धेनविप्रमुक्तोयंनिर्विशेषप्रियाप्रिये प्रजाःसंहरतेरौद्रोलोकत्रयभयावहः ४१ अमोघोह्येषसर्वेषां
प्राणिनाममितप्रभः कालदंडोमयासृष्टःसर्वस्यपुरस्कृतः ४२ तन्नखल्वेषतेसौम्यपात्योराव
णमूर्धनि नह्यस्मिन्पतितेकश्चिन्मुहूर्तमपिजीवति ४३ यदिह्यस्मिन्निपतितेनम्रियेतैषराक्षसः
म्रियतेवादशग्रीवस्तदाप्युभयतोनृतम् ४४ ।तन्निवर्तयलंकेशाद्दंडमेतंसमुद्यतम् सत्यंचमांकु
रुष्वाद्यलोकांस्त्वंसमवेक्षसे ४५ एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्रत्युवाचयमस्तदा एषव्यावर्तितोदंडःप्र
भविष्णुर्हिनोभवान् ४६ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंरणगतेनहि नमयायद्ययंशक्योहन्तुंवरपुरस्कृतः
४७

एवं तस्मात्प्रणश्यामि दर्शनादस्य राक्षस: इत्युक्त्वा स रथ: साश्वस्तत्रैवान्तरधीयत ४८ दशग्रीवस्तु तं जित्वा नाम विश्राव्य चात्मन: आरुह्य पुष्पकं भूयो निष्क्रान्तो यमसादनात् ४९ स तु वैवस्वतो देवै: सह ब्रह्मपुरोगमै: जगाम त्रिदिवं हृष्टो नारदश्च महामुनि: ।५०॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे द्वाविंश: सर्ग: ॥ २२ ॥ ततो जित्वा दशग्रीवो यमं त्रिदशपुंगवम् रावणस्तु रणश्लाघी स्वसहायान्ददर्श ह १ ततो रुधिरसिक्ताङ्गं प्रहारैर्जर्जरीकृतम् रावणं राक्षसा दृष्ट्वा विस्मयं समुपागमन् २ जयेन वर्धयित्वा च मारीचप्रमुखास्तत: पुष्पकं भेजिरे सर्वे सान्त्विता रावणेन तु ३ ततो रसातलं रक्ष: प्रविष्ट: पयसां निधिं दैत्योरगगणाध्युष्टं वरुणेन सुरक्षितम् ४ स तु भोगवतीं गत्वा पुरीं वासुकिपालितां कृत्वा नागान्वशे हृष्टो ययौ मणिमयीं पुरीम् ५

निवातकवचास्तत्र प्रहृष्टा युद्धदुर्मदाः एकत्र सन्ततान्समागम्य युद्धाय समुपास्थयत् ६ ते तु सर्वे सुविक्रान्ता दै
तेया बलशालिनः नानाप्रहरणास्तत्र प्रहृष्टा युद्धदुर्मदाः ७ शूलैस्त्रिशूलैः कुलिशैः पट्टिशासिपरश्व
धैः अन्योन्यं विभिदुः क्रुद्धा एवं सादानवास्तथा ८ तेषां तु युद्ध्यमानानां साग्रः संवत्सरो गतः न चाप्य
तस्तत्र विजयो दानवानामपि वा ९ ततः पितामहस्तत्र त्रैलोक्यगतिरव्ययः आजगाम द्रुतं देवो विमान
वरमास्थितः १० निवातकवचानां तु निवार्य रणकर्म तत् ऊचे पितामहो वाक्यमुवाच विदितार्थवत्
११ न ह्येषां बलो युद्धे शक्यो जेतुं सुरासुरैः न भवंतः तयैनेतुमधिसामरदानवैः १२ गच्छत स्वपु
रिवं संच भवद्भिः सह रोचते अविभक्ताश्च सर्वार्थाः सुहृदो नात्र संशयः १३ ततोऽग्निसाक्षिकं सख्यं कृ
त्वा ते त्रिदशा वराः निवातकवचैः सार्धं प्रीतिमानभवत्तदा १४ अर्चितास्तैर्यथान्यायं संवत्सरमथोषि
तः स्वपुरान्निर्विश्य पंचपिपं प्राप्तो दशाननः १५

तत्रोपवार्यमाणानो ह्यात्मनैकं समाप्नुवान् सलिलैर्दुष्पुरान्वेषी भ्रमतिस्म रसातलम् १६ ततो ऽश्मनगरं नामका
लकेयैरधिष्ठितम् गत्वा तु कालकेयांश्च हत्वा तत्र बलोत्कटान् १७ शूर्पणखायाश्च भर्त्तारमसिनाछि
छिन्नत्तदा स्यालं च बलवंतं च विद्युज्जिह्वं बलोत्कटम् १८ जिह्वयासंलिहंतं च शब्दं संसमरे तदा
तं विजित्य मुहूर्त्तेन जघ्ने दैत्यो ऽश्वतुःशतम् १९ ततः पांडुरमेघाभं कैलासमिव भास्वरम् वरुणस्या
लयं दिव्यमपश्यद्दानवाधिपः २० दृष्ट्वातं च पयस्तत्र सुरभिं गामवस्थिताम् यस्याः पयोभिनिष्पं
दात्क्षीरोदो नाम सागरः २१ ददर्शायवरणालत्रगोवकेंदुवराशिम् यस्माच्चंद्रः प्रभवति शीतरश्मिमान्

येसमाश्रित्य जीवंति फेनपाः परमर्षयः अमृतंयत्र चोत्पन्नं स्वधा च स्वधभोजिनाम् २३ यां ब्रुवंति नरा
लोके सुरभिं नाम नामतः प्रदक्षिणां तु तां कृत्वा रावणः परमाद्भुताम् प्रविवेश महाघोरं गुप्तं बहुवि
धैर्बलैः २४ ततो धाराशताकीर्णं शारदाभ्रनिभं तदा नित्यप्रहृष्टं ददृशे वरुणस्य गृहोत्तमम्
२५ ततो हत्वा बलाध्यक्षान् समरे तैश्च ताडितः अब्रवीच्च ततो योधान् राजा शीघ्रं निवेद्यताम् २६
युद्धार्थी रावणः प्राप्तस्तस्य युद्धं प्रदीयताम् वद वा न भयं तेस्ति निर्जितोस्मीति सांजलिः २७ एतस्
मिन्नंतरे क्रुद्धा वरुणस्य महात्मनः पुत्राः पौत्राश्च निष्क्रामन् गौश्च पुष्कर एव च २८ ते तु तत्र गु
णोपेता बलैः परिवृताः स्वकैः युक्त्वा रथान् कामगमानुद्यद्भास्करवर्चसः २९ ततो युद्धं समभवद्दा
रुणं रोमहर्षणम् सलिलेंद्रस्य पुत्राणां रावणस्य च धीमतः ३० अमात्यैश्च महावीर्यैर्दशग्रीवस्य रक्ष
सः वारुणं तद्बलं सर्वं क्षणेन विनिपातितम् ३१

रा०वा०३०
५७

समीक्ष्यस्वबलंसंख्येवरुणस्यसुतास्तदा आर्दिताःशरजालेननिवृत्तारणकर्मणः ३२ महीतलगतांस्तांस्तुरा
वणोदृष्ट्वापुष्पके आकाशमाशुविविशुःस्यंदनैःशीघ्रगामिभिः ३३ महदासीत्ततस्तेषांतुल्यंस्थान
मवाप्यतत् आकाशयुद्धंतुमुलंदेवदानवयोरिव ३४ ततस्तेरावणंयुद्धेशरैःपावकसन्निभैः विमु
खीकृत्यसंहृष्टाविनेदुर्विविधान्स्वरान् ३५ ततोमहोदरःक्रुद्धोराजानंवीक्ष्यधर्षितम् त्यक्त्वामृत्युभ
यंक्रुद्धोयुद्धाकांक्षीव्यलोकयत् ३६ तेनतेवारुणायुद्धेकामगाःपवनोपमाः महोदरेणगदयाहता
स्तेप्रययुःक्षितिम् ३७ तेषांवरुणसूनूनांहत्वायोधान्हयांश्चतान् मुमोचाशुमहानादंविरथान्प्रे
क्ष्यतान्स्थितान् ३८ तेतुतेषांरथाःसाश्वाःसहसारथिभिर्वरैः महोदरेणनिहताःपतिताःपृथिवी
तले ३९ तेतुत्यक्त्वारथान्पुत्रावरुणस्यमहात्मनः आकाशेविष्ठिताःशूराःस्वप्रभावान्नविव्यथुः ४०

राम०
५७

धनूंषि छित्वास्त्राणि विनिर्भिद्य महोदरम् रावणं तमरेः क्रुद्धाः सहिताः समवारयन् ४१ सायकैश्चा
पि विव्यधे वज्रकल्पैः सुदारुणैः दारयेति स्म संक्रुद्धा मेघा इव महागिरिम् ४२ ततः क्रुद्धो दशग्री
वः कालाग्निरिव मूर्छितः शरवर्षं महाघोरं तेषां मर्मसु पातयत् ४३ मुशलानि विचित्राणि त
तो भल्लशतानि च पट्टिशांश्चैव शक्तीश्च शतघ्नीर्महतीरपि ४४ पातयामास दुर्धर्षस्तेषामुप
रि विष्ठितः ततस्तेनैव सहसा सीदन्ति स्म पदातिनः महापंकमिवासाद्य कुंजराः षष्टिहायनाः
४५ सीदमानान्सुतान्दृष्ट्वा विह्वलान्स महाबलः ननाद रावणो हर्षान्महांबुधरोपमा ४६
ततो रक्षो महानादान्मुक्त्वाहन्ति स्म वारुणान् नानाप्रहरणोपेतैर्धारापातैरिवांबुदः ४७ ततस्ते
विमुखाः सर्वे पतिता धरणीतले रणात्स्वपुरुषैः शीघ्रं गृहाण्येव प्रवेशिताः ४८ तानब्रवीत्त
तो रक्षो वरुणाय निवेद्यताम् रावणं त्वब्रवीन्मंत्री प्रहासो नाम वारुणः ४९ गतः खलु महाराजो
ब्रह्मलोकं जलेश्वरः गान्धर्वं वरुणः श्रोतुं यं त्वमाह्वयसे युधि ५० तत्किं तव वृथा वीर परि
श्रम्य गते नृपे ये तु सन्निहिता वीराः कुमारास्ते पराजिताः ५१

राक्षसेंद्रस्तु तत्कृत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः हर्षान्नादं विमुंचन्वै निष्क्रांतो वरुणालयात् ५२ प्रया
गतस्तु यथा येन तेनैव विनिवृत्त सः लंकामभिमुखो रक्षो नभस्थलगतो ययौ ५३ ॥ इत्यार्षे
पतो वाल्मीकीये उत्तरकांडे त्रयोविंशः सर्गः ॥२३॥ निवर्तमानः संहृष्टो रावणः स दुरा
त्मवान् जहे पथि नरेंद्रर्षिदेवदानवकन्यकाः १ दर्शनीयां हि यां रक्षः कन्यां स्त्रीं वाथ पश्य
ति हत्वा बंधुजनं तस्या विमाने तां रुरोध सः २ एवं पन्नगकन्याश्च राक्षसासुरमानुषीः य
क्षदानवकन्याश्च विमाने सोऽध्यरोपयत् ३ ताहि सर्वाः समं दुःखान्मुमुचुर्बाष्पजं जल
म् तुल्यमग्न्यर्चिषां तत्र शोकाग्निभयसंभवम् ४ ताभिः सर्वानवद्याभिर्नदीभिरिव सागरः
आपूरितं विमानं तद्भयशोकाशिवाश्रुभिः ५ नागगांधर्वकन्याश्च महर्षितनयाश्च याः
दैत्यदानवकन्याश्च विमाने शतशोऽरुदन् ६ दीर्घकेश्यः सुचार्वंग्यः पूर्णचंद्रनिभाननाः पी
नस्तनतटा मध्ये वज्रवेदिसमप्रभाः ७ रथकूबरसंकाशैः श्रोणिदेशैर्मनोहराः स्त्रियः सुरांगना

शोकदुःखभयत्रस्ताविह्वलाध्वस्तसम्भ्रमाः तासांनिश्वासवातेन सर्वतःसंप्रदीपितम् ९ अग्नि
होत्रमिवाभातिसन्निरुद्धाग्निपुष्पकम् दशग्रीववधंप्राप्तास्तास्तुशोकाकुलास्त्रियः १० दीनव
क्रंदनाः रूपामामस्यःसिंहवध्वाइव काचिच्चिन्तयतीत्त्रकिन्नुमांभर्त्तापरिष्यति ११ काचिद
ध्यौस्तुदुःखार्त्ताअपिमांमारयेद्यम् इतिभ्रातृदुःखिन्नहस्त्वामत्र्तैनभ्रातृहंस्तत्पेवच १२ दुःख
शोकसमाविष्टाकिन्नैषःसहिताःस्त्रियः कथन्नुखलुमेपुत्रोभविष्यतिमयाविना १३ कथंमा
ताकथंभ्राताऽनिमग्नाःशोकसागरे हाकथंन्नुकरिष्यामिभर्त्तुस्तस्मादहंविना १४ मत्स्योप्रसा
दयामिलीनयमांदुःखभागिनीम् किन्नुत्तद्दुष्कृतंकर्मपुरादेहान्तरेकृतम् १५ एवंसमदुःखिताः
सर्वाःपतिताःशोकसागरे नखल्विदानींपश्यामोदुःखस्यान्तंममात्मनः १६ अहोधिग्भ्रातु
षंलोकंनास्तिखल्वधर्मःपरः यदुर्बलाबलवताभर्त्तारोगम्यतेननः १७ सूर्य्यासोदयताकालेन
दत्राणिबनाशिताः अहोसुखस्वनवद्दत्तोवधोपायेषुरज्यते १८

रा०वा०उ०
५९

अहो दुर्वृत्तमास्थाय नात्मानं वै जुगुप्सते सर्वथासद्यतस्तावद्विक्रमोस्य दुरात्मनः १९ इदं त्वसदृशं कर्म
परदाराभिमर्शनम् यस्मादेष परक्यासु रमते राक्षसाधमः २० तस्माद्वै स्त्रीकृतेनैव वधं प्राप्स्यति दु
र्मतिः सतीभिर्वरनारीभिरेवं वाक्येभ्युदीरिते २१ नेदुर्दुन्दुभयः स्वःस्थाः पुष्पवृष्टिः पपात च शप्त
स्त्रीभिः स तु समं हतौजा इव निष्प्रभः २२ पतिव्रताभिः साध्वीभिर्बभूव विमना इव एवं विलपितं
तासां शृण्वन् राक्षसपुंगवः २३ प्रविवेश पुरीं लंकां पूज्यमानो निशाचरैः एतस्मिन्नन्तरे घो
रा राक्षसी कामरूपिणी २४ सहसा पतिता भूमौ भगिनी रावणस्य सा तां स्वसारं समुत्थाप्य रावणः
परिसान्त्वयन् २५ अब्रवीत् किमिदं भद्रे वक्तुकामासि मां द्रुतम् सा बाष्पपरिरुद्धाक्षी रक्ता
दी वाक्यमब्रवीत् २६ कृतास्मि विधवा राजंस्त्वया बलवता बलात् एते राजंस्त्वया वीर्याद्दै
त्या विनिहता रणे २७ कालकेया इति ख्याताः सहस्राणि चतुर्दश प्राणेभ्योपि गरीयान्मे तत्र भ

रा०म०
५९

सोपि त्वया हतस्तात रिपुराणां भ्रातृगंधिना त्वयास्मि निहता राजन्स्वयमेव हि बंधुना २९ राजन्नेवंध
स्थयादेवं च भोक्ष्यामि त्वत्कृतं ह्यहम् ननु नाम त्वया रक्ष्यो जामातास्मरेष्वपि ३० स त्वया निहतोद्धे
स्त्वयमेव न लज्जसे एवमुक्तो दशग्रीवो भगिन्या क्रोशमानया ३१ अब्रवीत्तां त्वपि स्वातां सामपूर्व
मिदं वचः अलं वत्से रुदित्वा ते न भेतव्यं च सर्वशः ३२ दानमानप्रसादैस्त्वां तोषयिष्यामि यत्नतः
युद्धप्रमत्तो व्याक्षिप्तो जयकांक्षी क्षिपन्शरान् ३३ नाहमज्ञासिसं युध्यन्स्वान्परान्वापि संयुगो
जामातरं न जानेस्म प्रहरन्युद्धदुर्मदः ३४ तेनासौ निहतः संख्ये मया भर्ता तव स्वसः अस्मिन्का
ले तु यत्प्राप्तं तत्करिष्यामि ते हितम् ३५ भ्रातुरैश्वर्ययुक्तस्य खरस्य वस पार्श्वतः चतुर्दशानां भ्रा
तॄणां सहस्राणां भविष्यति ३६ प्रभुः प्रयाणे दाने च राक्षसानां महाबलः तत्र मातृष्वसेयस्ते भ्राता

भविष्यति त्वादेशं सदा कुर्वन्ति राक्षसाः शीघ्रं गछ त्वयं वीरो दंडकान् परिरक्षितुम् ३८ दूषणो
स्य बलाध्यक्षो भविष्यति महाबलः तत्रो ते वचनं शूरः करिष्यति सदा खरः ३९ रक्षसां कामरू
पाणां प्रभुरेष भविष्यति एवमुक्त्वा दशग्रीवः सैन्यमस्यादिदेश ह ४० चतुर्दश सहस्राणि रक्ष
सां वीर्यशालिनाम् स तैः परिवृतः सर्वै राक्षसैर्घोरदर्शनैः ४१ आगछत्खरः शीघ्रं दंडकानकु
तोभयः स तत्र कारयामास राज्यं निहतकंटकं सा च शूर्पणखा प्रीता न्यवसद्दंडकेवने ॥४२॥इ
त्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः॥२४॥प्रदत्वा दशग्रीवो बलं घोरं खरस्य तत्
भगिनीं च समाश्वास्य हृष्टः स्वस्थतरो ऽभवत् १ ततो निकुंभिला नाम लंकोपवनमुत्तमम्
तद्दृष्ट्वा रावणो धीमान् प्रविवेश सहानुगः २ ततो यूपशताकीर्णं सौम्यचैत्योपशोभितम् ददर्श
विष्ठितं यज्ञं श्रिया संप्रज्वलन्निव ३

ततः कृष्णाजिनधरं कमंडलुशिखाध्वजं ददर्श स्वसुतं तत्र मेघनादं भयावहम् ४ तं समाद्य लंकेशः परि
ष्वज्याथ बाहुभिः अब्रवीत्किमिदं वत्स वर्तसे ब्रूहि तत्त्वतः ५ उशनास्त्वब्रवीत्तत्र यज्ञसंपत्समृद्धये एव
तां तादृत्तमश्रेष्ठं द्विजश्रेष्ठो महातपाः ६ अहमाख्यामि ते राजन् श्रूयतां सर्वमेव तत् यज्ञास्ते सप्त पुत्रेण प्राप्ता
प्राप्ते बहुविस्तराः ७ अग्निष्टोमोऽश्वमेधश्च यज्ञो बहुसुवर्णकः राजसूयस्तथा यज्ञो गोमेधो वैष्णव
स्तथा ८ माहेश्वरे प्रवृत्ते तु यज्ञे पुंभिः सुदुर्लभे वरांस्तेन लब्धवान्पुत्रः साक्षात्पशुपतेरिह ९ कामगं
स्पंदनं दिव्यमंतरिक्षचरं ध्रुवम् मायां च तामसीं नाम यया संपद्यते तमः १० एतया किल संग्राममेमा
यया राक्षसेश्वर प्रयुक्तया गतिः शक्या न हि ज्ञातुं सुरासुरैः ११ अक्षयाविषुधी बाणैश्चापं चापि
सुदुर्जयम् अस्त्रं च बलवद्राजं शत्रुविध्वंसनं रणे १२

ए० वा० उ०
६१

१ तान्सर्वान्वानरान्लब्ध्वापुत्रस्तेषंदशाननः प्रददौयज्ञसमाप्तौचलोकादिदृष्टतिस्थितोह्यहम् १३ ततोब्रवीद
ग्रग्रीवोनग्रोभननमिदंहृतं पूजिताःश्चत्रवोयस्माद्वैरिंद्रपुरोगमाः १४ एहीदानींकृतंयद्धिसुहृतंतन्न
संशयः भागकुसौम्यगच्छामःस्वमेवमकंप्रति १५ ततोगत्वादशग्रीवःसपुत्रःसविभीषणःस्त्रि
योवतारयामाससर्वास्तावाष्पनन्दनाः १६ लब्धिरत्नेषुचारत्नमन्ताश्चदेवदानवरक्षसाम् तस्यतांमतिं ८ सु
ज्ञात्वाधर्मात्मावाक्यमब्रवीत् १७ ईदृशैस्त्वंसमाचारैर्यशोर्थकुलनाशनैः धर्षणंप्राणिनांज्ञात्वा
त्वंमतेनविचेष्टसे १८ ज्ञातींस्तान्धर्षयित्वेमास्त्वयानीतावरांगनाः त्वामतिक्रम्यमधुनाराज
न्कुंभीनसीहृता २० एवमास्त्वब्रुवीद्याक्यंनावगच्छामिकिंत्विदम् कोयंयस्तुत्वयाख्यातोमधुरिसेव

ङ्मः

ए स०
६१

विभीषणस्तु संक्रुद्धो भ्रातरं वाक्यमब्रवीत् श्रूयतामस्य पापस्य कर्मणः फलमागतम् २२ मातामह
स्य योस्माकं ज्येष्ठो भ्राता सुमाली नः माल्यवानिति विख्यातो वृद्धः प्राज्ञो निशाचरः २३ पिता ज्ये
ष्ठो जनन्या नो ह्यस्माकं चार्यको भवत् तस्य कुंभीनसी नाम दुहितुर्दुहिताभवत् २४ मातृष्व
सुरस्यास्माकं सा च कन्यानलोद्भवा भवत्यस्माकमेवैषा भ्रातृणां धर्मतः स्वसा २५ सा हृता
मधुना राजन् राक्षसेन बलीयसा यज्ञप्रवृत्ते पुत्रे तु मयि चांतर्जलोषिते २६ कुंभकर्णे महाराज
निद्रामनुभवत्यथ निहत्य राक्षसश्रेष्ठानमात्यानिह संमतान् २७ धर्षयित्वा हृता राजन् गु
प्ताप्यंतःपुरे तव श्रुत्वापि तन्महाराज क्षांतमेव हतो न स २८ यस्माद्वश्यं दातव्या कन्या भर्त्रे
हि भ्रातृभिः २९

तदेतत्कर्मणो ह्यस्य फलं पापस्य दुर्मते अधुनैवाभिसंप्राप्तं लोके विदितमस्तु ते ३० विभीषणा
वचः श्रुत्वाप्यसौ दुःसहावचाः दौरात्म्येनात्मनो दूतस्तत्रांभोऽवसागरः ३१ ततोब्रवीद्दशग्री
वः क्रुद्धः संरक्तलोचनः कल्प्यंतां मे रथश्रेष्ठं प्रहस्तस्त्वोभवं तु नः ३२ भ्राता मे कुंभकर्णश्च ये
च मुख्याः निशाचराः वाहनान्यधिरोहंतु नानाप्रहरणायुधाः ३३ अद्य तं समरे हत्वा मधुं राव
णा निर्भयम् सुरलोकं गमिष्यामि युद्धकांक्षी सुहृद्वृतः ३४ अक्षौहिणीसहस्राणि चत्वार्यग्र्या
णि रक्षसाम् नानाप्रहरणान्याशु निर्ययुर्युद्धकांक्षिणाम् ३५ इंद्रजित्वग्रतः सैन्यात्सैनिकान्परि
गृह्य च जगाम रावणो मध्ये कुंभकर्णश्च पृष्ठतः ३६ विभीषणस्तु धर्मात्मा लंकायां धर्ममाचरन्
शेषाः सर्वे महाभागा ययुर्मधुपुरं प्रति ३७

एवैरुक्षैर्हयैर्दीप्तैः शिशुमारैर्महोरगैः राक्षसाः प्रययुः सर्वे कृत्वाकाशं निरंतरम् ३७ देवासुरशतैरास्त
त्रकृत्तैर्वैराश्च दैवतैः रावणं प्रेक्ष्य गच्छन्तमन्वगच्छन्त पृष्ठतः ३८ सतु गत्वा मधुपुरं प्रविश्य च दशाननः
न ददर्श मधुं तत्र भगिनीं तत्र दृष्टवान् ३९ सा च प्रह्वांजलिर्भूत्वा शिरसा चरणौ गता तस्य रा
क्षसराजस्य त्रस्ता कुम्भीनसी तदा ४० तां समुत्थापयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन् रावणो राक्षस
श्रेष्ठः किं चापि करवाणि ते ४१ साब्रवीद्यदि मे राजन्प्रसन्नस्त्वं महाभुज भर्तारं न ममेहाद्य हंतु
मर्हसि मानद ४२ न हीदृशं भयं किंचित्कुलस्त्रीणामिहोच्यते भयानामपि सर्वेषां वैधव्यं व्यसनं म
हत् ४३ सत्यवाग्भव राजेन्द्र मामवेक्षस्व याचतीम् त्वयाप्युक्तं महाराज न भेतव्यमिति स्वयम् ४४
रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टः स्वसारं तत्र संस्थिताम् क्व चासौ तव भर्ता वै मम शीघ्रं निवेद्यताम् ४५ सह तेन गमि
ष्यामि सुरलोकं जयाय हि तव कारुण्यसौहार्दान्निवृत्तोस्मि मधोर्वधात् ४६ इत्युक्ता सा समुत्था
प्य प्रसुप्तं तं निशाचरम् अब्रवीत्संप्रहृष्टेव राक्षसी सा पतिं वचः ४७

एष शाली दशग्रीवो मम भ्राता महाबलः सुरलोकजयाकांक्षी साहाय्ये त्वां वृणोति च ४८ तदस्य
त्वं महापार्थे सबंधुर्गंतुमर्हसि राक्षसाधिप धर्मस्य भजमानस्य मुक्तमर्थाय कल्पितुम् ४९ तस्यास्तद्वच
नं श्रुत्वा तथेत्याह मधुर्वचः ५० ददर्श राक्षसश्रेष्ठं यथान्यायमुपेत्य सः पूजयामास धर्मेण
रावणं राक्षसाधिपम् ५१ प्राप्य पूजां दशग्रीवो मधुवेश्मनि वीर्यवान् तत्र चैकां निशामु
ष्य गमनायोपचक्रमे ५२ ततः कैलासमासाद्य शैलं वैश्रवणालयम् राक्षसेंद्रो महेंद्राभः से
नामुपनिवेशयत् ५३ ॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे पंचविंशः सर्गः ॥ २५ ॥ स
तु तत्र दशग्रीवः सह सैन्येन वीर्यवान् अस्तं प्राप्ते दिनकरे निवासं समरोचयत् १ उदिते विमले चंद्रे तुल्य
पर्वतवर्चसि प्रसुप्तं सुमहत्सैन्यं नानाप्रहरणायुधम् २ रावणस्तु महावीर्यो निषण्णः शैलमूर्धनि
स ददर्श गुणांस्तत्र चंद्रपादपशोभितान् ३ कर्णिकारवनैर्दीप्तैः कदंबवकुलैस्तथा पद्मिनीभि

चंपकाशोकपुन्नागमंदारतरुमितया चूतपाटललोध्रैश्चप्रियंग्वर्जुनकेतकैः ५ तगरैर्नारिके
लैश्चप्रियालैःपनसैस्तथा एतैरन्यैश्चतरुभिरुद्भासितवनांतरे ६ किन्नरामदनेनार्तारक्तामधु
रकंठिनः समंसंप्रजगुर्यत्रमनस्तुष्टिविवर्धनम् ७ विघ्नीधामदष्टीवामदरक्तांतलोचनाः यो
षिद्भिःसहसंक्रांतांक्षिक्रीडुर्जीतदृप्युष्मवै ८ घंटानामिवसन्नादःप्रशुश्रुवेमधुरस्वनः ग्पप्सो
गणसंघानांगायतांधनदालये ९ पुष्पवर्षाणिमुंचंतोनगाःपवनताडिताः प्रेरितंतेवासयंती
वमधुमाधवगंधिनः १० मधुपुष्परजःपङ्क्तोधमादायप्रपुष्कलम् प्रवबौवर्धयन्कामं
रावणस्पर्शसुखोनिलः ११ गेयात्सुखप्रलम्बध्याचशोभयासायोगिरेर्गुणात् प्रवृत्तानांसरजन्यांचचं
द्रस्योदयनेनच १२ एवमस्समहावीर्यःकामस्यवशमागतः विनिश्वस्यविनिश्वस्यप्राप्तिंसमवे क्षत १३

रा०वा०उ०
६४

एतस्मिन्नंतरे तत्र दिव्याभरणभूषिता सर्वाप्सरोवरा रंभा पूर्णचंद्रनिभानना १४ दिव्यचंदनलिप्तां
गी मंदारकृतमूर्धजा दिव्योत्सवकृताकारा दिव्यपुष्पविभूषिता १५ चक्षुर्मनोहरं पीनं मेखला
दामभूषितम् समुद्वहंती जघनं रतिप्राभृतमुत्तमम् १६ कृतैर्विशेषकैरार्द्रैः षडर्तुकुसुमोद्भवैः
बभावन्यतमेव श्रीः कांतिश्रीद्युतिकीर्तिभिः नीलं सतोयमेघाभं वस्त्रं समवगुंठिता यस्या वक्त्रं
शशिनिभं भ्रुवौ चापनिभे शुभे १८ ऊरू करिकराकारौ करौ पल्लवकोमलौ सैन्यमध्येन गच्छंती
रावणेनोपलक्षिता १९ तां समुत्थाय गच्छंतीं कामबाणवशं गतः करे गृहीत्वा लज्जंतीं स्मयमा
नोऽभ्यभाषत २० कुतो गच्छसि वरारोहे कां सिद्धिं भजसे स्वयम् कस्याभ्युदयकालोऽयं यत्त्वां समुप
भोक्ष्यते २१ त्वदाननरसस्याद्य पद्मोत्पलसुगंधिनः सुधामृतरसस्येव कोऽद्य तृप्तिं गमिष्यति २२

राम०
६४

स्वर्णकुंभनिभौपीनौ शुभौ भीरु निरंतरौ कस्योरःस्थलसंस्पर्शं दास्यतस्ते कुचावुभौ २३ सुवर्णचक्र प्र
तिमं स्वर्णदाम चित्तं पृथु ग्ध्यारोह्यातिकस्ते द्युजघनं स्वर्गरूपिराम् २४ मद्विधाः पुमान्कोद्य
शाक्रो विष्णुस्तथास्विनौ माम[illegible]तीत्य हि पञ्च त्वं यासि भीरु नशोभनम् २५ विश्रमत्वं पृथुश्रोणि शि
ल्पोत्तलनमिदं शुभम् त्रैलोक्ये यः प्रभुश्चैव मदन्यो नैव विद्यते २६ तदेवं प्रांजलिः प्रह्वो याचते त्वां
दशाननः भर्तुर्भर्ता विधाता च त्रैलोक्यस्य भजस्व माम् २७ एवमुक्ताब्रवीद्रंभा वेपमाना कृतांजलिः
प्रसीद नार्हसे वक्तुमीदृशं त्वं हि मे गुरुः २८ अन्येभ्योपि त्वया रक्ष्या प्राप्नुयां धर्षणं यदि तद्धर्मतः स्नु
षा तेहं तत्त्वमेव ब्रवीमि ते २९ अथाब्रवीद्दशग्रीवश्चरणाधोमुखीं स्थितां रोमहर्षमनुप्राप्तां दृष्टमात्रे
णा वै तदा ३० सुतस्य यदि मे भार्या तातस्त्वं हि स्नुषा भवे बाढमित्येव सा रंभा प्राह रावणमुत्तरम् ३१

धर्मतस्तोस्ततस्याहंभार्याराक्षसपुंगवः पुत्रःप्रियतरःप्राणैर्भ्रातुर्वैश्रवणस्यते ३२ विख्यातस्त्रिषुलोकेषु
नलकूवरइत्ययम् धर्मतोयोभवेद्विप्रःक्षत्रियोवीर्यतोभवेत् ३३ क्रोधाद्यश्चभवेदग्निःक्षान्त्याचव
सुधासमः तस्यास्मिकृतसंकेतालोकपालसुतस्यवै ३४ तमुद्दिश्यतुमेसर्वंविभूषणमिदंकृतम् तथा
तस्यहिनान्यस्यभावोमांप्रतितिष्ठति ३५ तेनसत्येनमांराजन्मोक्तुमर्हस्यरिंदम सहितिष्ठतिधर्मात्मा
मांप्रतीक्ष्यसमुत्सुकः ३६ तस्यविघ्नंसुतस्येहकर्तुंनार्हसिमुंचमाम् सद्भिराचरितंमार्गंगच्छराक्षसपुंगवः
माननीयोममत्वंहिपालनीयातथास्मिते एवमुक्तोदशग्रीवःप्रत्युवाचविनीतवत् ३८ स्नुषास्मियदवोच
स्त्वमेकपत्नीष्वयंक्रमः देवलोकस्थितिरियंसुराणांशाश्वतीमता ३९ पतिरप्सरसांनास्तिनचैकस्त्री
परिग्रहः एवमुक्त्वासतांरक्षोनिवेश्यचशिलातले ४० कामभोगाभिसंरक्तोमैथुनायोपचक्रमे
साविमुक्ताततोरंभाभ्रष्टमाल्यविभूषणा ४१

गजेंद्राक्रीडमथितानदीवाकुलतांगता लुलिताकुलकेशांताकरवेपितपल्लवा ४२ पवनेनाव
धूतेनलता कुसुमशालिनीसावेपमानालज्जतीभीताकरकृतांजलिः ४३ नलकूबरमासाद्य
पादयोर्निपपातह तदवस्थांचतांदृष्ट्वामहात्मानलकूबरः ४४ अब्रवीत्किमिदंभद्रेपादयोः पतिता
सिमे सावैनिश्वसमानानुवेपमानाकृतांजलिः ४५ तस्मैसर्वंयथातत्वमाख्यातुमुपचक्रमे एषदेव
दशग्रीवः प्राप्तोगंतुंत्रिविष्टपम् ४६ तेनसैन्यसहायेननिशेयंपरिणामिता आयांतीतेनदृष्टास्मि
त्वत्सकाशमरिंदम ४७ गृहीतातेनपृष्टास्मिकस्यत्वमितिराक्षसा मयातुसर्वंयत्सत्यंतस्मैसर्वंनि
वेदितम् ४८ काममोहाभिभूतात्मानाश्रौषीत्तद्वचोमम याच्यमानोमयादेवस्नुषातेहमितिप्रभो ४
९ तत्सर्वंपृष्ठतःकृत्वाबलात्तेनाभिधर्षिता एवंत्वमपराधंमेक्षंतुमर्हसिसुव्रतः ५० नहितुल्यंबलं
सौम्यस्त्रियाश्चपुरुषस्यहिएतत्श्रुत्वातुसंक्रुद्धस्तदावैश्रवणात्मजः ५१ धर्षणांतांपरांश्रुत्वाध्यानंसंप्र
विवेशह त[illegible]तत्कर्मविज्ञायतदावैश्रवणात्मजः ५२

मुहूर्त्तात्क्रोधताम्राक्षस्तोयंजग्राहपाणिना गृहीत्वासलिलंसर्वमुपस्पृश्ययथाविधि ५३ उत्सस
र्जंतदाशापंराक्षसेंद्रायदारुणाम् अकामातेनयस्मात्वंबलाद्भद्रेप्रधर्षिता ५४ तस्मात्सयुवतीम
न्यांनाकामामुपयास्यति यदाह्यकामांकामार्त्तोधर्षयिष्यतियोषितम् मूर्धातुसप्तधातस्यशक
लीभवितातदा ५५ तस्मिन्नुदाहृतेशापेज्वलिताग्निसमप्रभे देवदुंदुभयोनेदुः पुष्पवृष्टिश्चखा
च्युता ५६ पितामहमुखाश्चैवसर्वेदेवाःप्रहर्षिताः ज्ञात्वालोकगतिंसर्वांतस्यमृत्युंचरक्षसः ५७
श्रुत्वातुसदशग्रीवस्तंशापंरोमहर्षणम् नारीषुमैथुनीभावंनाकामास्वभ्यरोचयत् ५८ तेननीताःस्त्रि
यः प्रीतिमापुःसर्वाःपतिव्रताः नलकूबरनिर्मुक्तंशापंश्रुत्वामनःप्रियम् ५९ ॥ इत्यार्षेरामायणेउत्तर
काण्डेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ कैलासंलंघयित्वातुससैन्यबलवाहनः आससादमहातेजाइंद्रलोकं

तस्यराज्ञस्तुसैन्यस्यसम्मर्देनातदुःसहः देवलोकेबभौशब्दोभिद्यमानार्णवोपमः २ श्रुत्वातुरावणोत्पातंभि
दुःस्खलितश्चासनात् देवानथाब्रवीत्तत्रसर्वानिवसमागतान् ३ आदित्यांश्चवसून्रुद्रान्साध्यांश्चस
मरुद्गणान् सज्जाभवतयुद्धायरावणस्यदुरात्मनः ४ एवमुक्तास्तुशक्रेणदेवाःशक्रसमायुधि स
न्नह्यन्तुमहासत्त्वायुद्धश्रद्धासमन्विताः ५ सतुदीनःपरित्रस्तोमहेन्द्रोरावणंप्रति विष्णोःसमीपमाग
त्यवाक्यमेतदुवाचह ६ विष्णोकथंकरिष्यामिरावणंराक्षसंप्रति अहोतिबलवद्रक्षोयुद्धायसमभि
वर्तते ७ वरप्रदानाद्बलवान्नवध्यस्त्वन्येनहेतुना तत्तुसत्यंवचःकार्यंयदुक्तंपद्मयोनिना ८ तद्य
थानमुचिर्वृत्रोबलिर्नरकशम्बरौ त्वद्बलंसमवष्टभ्यमयायदधास्तथाकुरु ९ नह्यन्योदेवदेवे
शत्वत्तोमधुसूदन गतिःपरायणंचापित्रैलोक्येसचराचरे १०

त्वं हि नारायणः श्रीमान्पद्मनाभः सनातनः । त्वयेमे स्थापिता लोकाः शक्रश्चाहं सुरेश्वरः ११ त्वया सृ
ष्टमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् । त्वामेव भगवन्सर्वे प्रविशन्ति युगक्षये १२ तदाचक्ष्व यथातत्त्वं देव
देव मम स्वयं । असिचक्रसहायस्त्वं योत्स्यसे रावणं प्रति १३ एवमुक्तः सशक्रेण देवो नारायणः प्रभुः ।
अब्रवीन्न परित्रासः कर्तव्यः श्रूयतां च मे १४ न तावदेष दुष्टात्मा शक्यो जेतुं सुरासुरैः । हन्तुं चापि स
मासाद्य वरदानेन दुर्जयः १५ सर्वथा तु महत्कर्म करिष्यति बलोत्कटः । राक्षसः पुत्रसहितो दृ
ष्टमेतन्निसर्गतः १६ यत्तु मां त्वमनाथिष्ठाय युध्यस्वेति सुरेश्वर । नाहं तं प्रतियोत्स्यामि रावणं रा
क्षसं युधि १७ नाहत्वा समरे शत्रुं विष्णुः प्रतिनिवर्तते । दुर्लभश्चैव कामोऽयं वरगुप्ताद्धि रावणात्
१८ प्रतिजाने च देवेन्द्र त्वत्समीपे शतक्रतो । भवितास्मि यथास्याहं रक्षसो मृत्युकारणम् १९ एव

ग्रहमेव विनिहंतास्मि रावणं सपुरःसरम् देवतानां दधिच्याभिज्ञात्वा कालमुपागतम् २० एतन्ने कथितं त
त्वं देवराज प्राचीपते युध्यस्व विगतत्रासः सुरैः सार्धं महाबल २१ ततो रुद्राः सहादित्या वसवो मरु
तोश्विनौ सन्नद्धा निर्ययुस्तूर्णं राक्षसानभितः पतान् २२ एतस्मिन्नंतरे नादः शुश्रावरजनीश्चयेप्त
रावणसैन्यस्य प्रयुद्धस्य समंततः २३ ते प्रबुद्धा महावीर्या ग्रन्योन्यमभिवीक्ष्य वै संग्राममेवा
भिमुखाः ग्रभ्यवर्तंत हृष्टवत् २४ ततो दैवतसैन्यानां संक्षोभः समजायत तदक्षयं महासैन्यं दृ
ष्ट्वा समरमूर्धनि २५ ततो युद्धं समभवद्देवदानवरक्षसाम् घोरं तुमुलनिह्रादं नानाप्रहरणोद्य
तम् २६ एतस्मिन्नंतरे शूरा राक्षसा घोरदर्शनाः युद्धार्थं समवर्तंत सचिवा रावणस्य ते २७ मा
रीचश्च प्रहस्तश्च महापार्श्वमहोदरौ अकंपनो निकुंभश्च शुकः सारण एव च २८ संह्रादो धूम
केतुश्च महादंष्ट्रो घटोदरः जंबुमाली महाह्रादो विरूपाक्षश्च राक्षसः २९ सुप्तघ्नो यज्ञकोप
श्च दुर्मुखो दूषणः खरः त्रिशिराः करवीराक्षः सूर्यशत्रुश्च राक्षसः ३०

महाकायोतिकायश्चदेवांतकनरांतकौ एतैःसर्वैःपरिवृतोमहावीर्यैर्महावलः ३० एवमेषा
र्थकःसैन्यंसुमालीप्रविवेशह सदेवतगणानर्द्दीन्नानाप्रहरणैःशितैः ३१ व्यध्वंसयत्सुसं
क्रुद्धोवायुर्जलधरानिव तद्दैवतबलंरामहन्यमानंनिशाचरैः ३२ प्रणुन्नंसर्वतोदिग्भ्यःसिंहनु
न्नामृगाइव एतस्मिन्नंतरेशूरोवसुर्नामाष्टमोवसुः ३३ सावित्रइतिविख्यातःप्रविवेशरणाजि
रे सैन्यैःपरिवृतोहृष्टैर्नानाप्रहरणोद्यतैः त्रासयन्शत्रुसैन्यानिप्रविवेशरणाजिरे ३४ तथा
दित्योमहावीर्योत्वष्टापूषाचतौसमम् निर्भयौसहसैन्येनतदाप्राविशतांरणे ३५ ततोयुद्धंस
मभवत्सुराणांसहराक्षसैः क्रुद्धानांरक्षसांकीर्तिंसमरेष्वनिवर्तिनाम् ३६ ततस्तेराक्षसाःसर्वे
विवुधान्समरेस्थितान् नानाप्रहरणैर्घोरैर्जघ्नुःशतसहस्रशः ३७ देवाश्चराक्षसान्घो
रान्महावलपराक्रमान् समरेविमलैःशस्त्रैरुपनिन्युर्यमक्षयम् ३८ एतस्मिन्नंतरेरामसुमा
लीनामराक्षसः नानाप्रहरणैःक्रुद्धस्तत्सैन्यंसोभ्यवर्तत ३९ सदेवतबलंसर्वंनानाप्रहरणैःशितैः
व्यध्वंसयत्संक्रुद्धोवायुर्जलधरंयथा ४०

तेमहाबाणवर्षैश्चत्रिशूलप्रासैः सुदारुणैः हन्यमानाः सुराः सर्वे नव्यतिष्ठंतसंहताः ४१ ततो विद्राव्य
मातॄश्च देवांस्तु सुमालिना वसूनामधमः क्रुद्धः सावित्रीं वै व्यवस्थितः ४२ सं च ततः स्वैरथानीकैः शरैः
तं निष्प्रचरम् विक्रमेणमहातेजावारयामास संयुगे ४३ ततस्तयोर्महद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् सु
मालिनो वसोश्चैव समरेष्वनिवर्तिनोः ४४ ततस्तस्य महाबाणैर्वसुनासु महात्मना निहतः पन्न
गारुपः क्षणेन विनिपातितः ४५ हत्वा तु संयुगे तस्य रथं बाणाग्रैस्तैः स्त्रिभिस्ततम् गदां तस्य वधार्थाय वा
सुर्जग्राह पाणिना ४६ ततः प्रगृह्य दीप्ताग्निं कालदंडोपमां गदाम् तां मूर्ध्नि पातयामास सावि
त्रो वै सुमालिनः ४७ सा तस्योपरि चोल्काभा पतंती ववभौ गदा इंद्रप्रयुक्ता गर्जंती गिराविवम
हाशनिः ४८ तस्यनैवास्थिनिष्पेणमांसं ददृशे तदा गदया भस्मतां नीतं निहतस्य रणाजिरे
४९ तं दृष्ट्वा निहतं संख्ये राक्षसास्ते समंततः व्यद्रवन्सहिताः सर्वे क्रोशमानाः परस्परम् ५० वि
द्राव्यमाणा वसुना राक्षसा नावतस्थिरे ५१

रा० वा० उ०
६९

इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे सुमालिवधो नाम सप्तविंशः सर्गः ॥२७॥ सुमालिनं हतं दृष्ट्वा वसुना भस्म
सात्कृतम् । स्वसैन्यं विद्रुतं चापि लक्षयित्वार्दितं सुरैः ॥१॥ ततः स बलवान् क्रुद्धो रावणस्य सुत
स्तदा । निवर्त्य राक्षसान् सर्वान् मेघनादो व्यवस्थितः ॥२॥ रथेन महार्हेण कामगेन महारथः । अ
भिदुद्राव सेनां तां वनान्यग्निरिव ज्वलन् ॥३॥ ततः प्रविशतस्तस्य विविधायुधधारिणः । विदुद्रुवु
र्दिशः सर्वा दर्शनादेव देवताः ॥४॥ न बभूव तदा कश्चिद्युयुत्सोरस्य संमुखे । सर्वानाविध्य वित्र
स्तांस्ततः शक्रोऽब्रवीत्सुरान् ॥५॥ न भेतव्यं न गंतव्यं निवर्तध्वं रणे सुराः । एष गच्छति पुत्रो मे युद्धार्थ
मपराजितः ॥६॥ ततः शक्रसुतो देवो जयंत इति विश्रुतः । रथेनाद्भुतकल्पेन संग्रामे सोऽभ्यवर्तत
॥७॥ ततस्ते त्रिदशाः सर्वे परिवार्य शचीसुतम् । रावणस्य सुतं युद्धे समासाद्य प्रजघ्निरे ॥८॥ तेषां यु
द्धं समभवत्सदृशं देवरक्षसाम् । महेंद्रस्य च पुत्रस्य राक्षसेंद्रसुतस्य च ॥९॥ ततो मातलिपुत्रस्य गो
मुखस्य स रावणिः । सारथेः पातयामास शरान्कनकभूषणान् ॥१०॥

राम०
६९

प्राचीसुतस्थापितयानयंततस्तस्मात्सारथिम् तं चापि रावणिः क्रुद्धः समंतात्संत्सविध्यत ११ सहि
क्रोधसमाविष्टो वल्लीविस्फारितेक्षणः रावणिः प्राक्रतनयं प्रारवर्षैरवाकिरत १२ ततो नाम्ना
प्रहरत्यक्लितथाप्सहस्राः पातयामास संक्रुद्धः सुरसैन्येषु रावणिः १३ प्राप्तघ्नीमुसलशाल
गदास्वङ्गपरस्वधान् महान्ति गिरिशृंगाणि पातयामास रावणिः १४ ततः प्रव्यथिता लोकाः
संजज्ञे चेतमस्ततः तस्य रावणपुत्रस्य शत्रुसैन्यानि निघ्नतः १५ ततस्तद्दैवतबलं समंतात्तं प्रा
चीसुतम् बहुप्रकारमस्वस्थमभवच्छरपीडितम् १६ नाभ्यजानंत चान्योन्यं रक्षो वा देवता
पवा तत्रतत्र विपर्यस्तं समंतात्परिधावतः १७ देवादेवान्निजघ्नुस्ते राक्षसान् राक्षसास्तथा
संमूढास्तमसाच्छन्ना व्यद्रवन्नपरेतथा १८ एतस्मिन्नंतरे वीरः पुलोमानाम वीर्यवान् दैत्ये
द्रस्तेन संगृह्य प्राचीपुत्रोपवाहितः १९ संगृह्य तं तु दौहित्रं प्रविष्टः सागरं तदा आर्यकः स हि
तस्यासीत्पुलोमा येन सा प्राची २०

ज्ञात्वा प्रणष्टं तु तदा जयंतं स्थाप्य देवताः अप्रहृष्टास्ततः सर्वे व्यथिताः संप्रदुद्रुवुः २१ रावणिस्त्व
थ संक्रुद्धो बलैः परिवृतः स्वकैः अभ्यधावत देवांस्तान्मुमोच च महास्वनम् २२ दृष्ट्वा प्रणष्टं पुत्र
स्य दैवतेषु च विद्रुतम् मातलिं चाह देवेशो रथः समुपनीयताम् २३ स तु दिव्यो महाभीमः सज्ज
एव महारथः उपस्थितो मातलिना वाह्यमानो महाजवः २४ ततो मेघा रथे तस्मिंस्तडित्वंतो महा
बलाः अग्रतो वायुचपला नेदुः परमनिस्वनाः २५ नानावाद्यानि वाद्यंत गंधर्वाश्च समाहिताः
ननृतुश्चाप्सरःसंघा निर्याते त्रिदशेश्वरे २६ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यां समरुद्गणैः वृतो ना
नाप्रहरणैर्निर्ययौ त्रिदशाधिपः २७ निर्गच्छतस्तु शक्रस्य परुषः पवनो ववौ भास्करो निष्प्रभश्चै
व महोल्काश्च प्रपेदिरे २८ एतस्मिन्नंतरे शूरो दशग्रीवः प्रतापवान् आरुरोह रथं दिव्यं नि
र्मितं विश्वकर्मणा २९ पन्नगैः सुमहाकायैर्वेष्टितं लोमहर्षणैः येषां निश्वासवातेन प्रदीप्त
मिव संयुगे ३० दैत्यैर्निशाचरैश्चैव स रथः परिवारितः समराभिमुखो दिव्यो महेंद्रं सोऽभ्यवर्तत ३१

एवंतंवारयित्वातुत्वरयामेवव्यवस्थित सोपियुद्धाद्विनिःक्रम्याचवलाःसमुपाविशत् ३२ ततोयुद्धंप्रव
र्तेतुसुराणांणदैत्यैः सह शस्त्राणिवर्षितांतेषांमेघानामिवसंप्लो ३३ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्मानाना
प्रहरणोद्यतः नाशनायतेनदाराजनवृंदकेनाभ्यपद्यत ३४ दंतैःपादैर्भुजैर्हस्तैःशक्तितोमर
मुद्गरैः येनतैनैवसंक्रुद्धस्ताडयामासदेवताः ३५ सतुरुद्रैर्महाघोरैःसंताम्यायोनिशाचरः प्रवृद्ध
स्तीम्रसंग्रामेदंततः शास्त्रैर्निरंतरम् ३६ ततस्तद्द्रावन्संसैन्यंप्रवृद्धंसमरदुर्गौः रणेविद्रावितंस
र्वैंनानाप्रहरणैस्तदा ३७ केचिद्विनिहताःकृत्ताश्छिन्नंतिस्मिन्महीतले वाहनेष्ववसन्नाश्चाप्यि
तारणवापरेरणे ३८ रथान्नागान्हयान्खरान्नुष्ट्रानथनागांस्तुरगांस्तथा शिरस्यमारान्वराहांश्चपिशा
चवदनानपि ३९

तान्समालिंग्य बाहुभ्यां विष्वध्वाः केचिदास्थिताः । देवैस्तु शस्त्रसंभिन्ना मम्रिरे च निशाचराः ४०
चित्रकर्म इवाभाति सर्वेषां रणसंप्लवः । निहतानां प्रसुप्तानां राक्षसानां महीतले ४१ शोणितोदक
निष्पंदा काककंकसमाकुला । प्रवृत्ता संयुगमुखे शस्त्रग्राहवती नदी ४२ एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धो द
शग्रीवः प्रतापवान् । निरीक्ष्य तु बलं सर्वं दैवतैर्विनिपातितम् ४३ स तं प्रतिविगाह्याशु प्रवृद्धं सैन्यसा
गरम् । त्रिदशान्समरे निघ्नन् शक्रमेवाभ्यवर्तत ४४ ततः शक्रो महच्चापं विस्फार्य सुमहास्वनम् ।
यस्य विस्फारनिर्घोषैः स्तनंति स्म दिशो दश ४५ तद्विकृष्य महच्चापमिंद्रो रावणमूर्धनि । पात
यामास स शरान् पावकादित्यवर्चसः ४६ तथैव च महाबाहुर्दशग्रीवो निशाचरः । शक्रं कार्मुक
विभ्रष्टैः शरवर्षैरवाकिरत् ४७ प्रयुध्यतोरथ तयोर्बाणवर्षैः समंततः । नाज्ञायत तदा किंचित्सर्वं
हि तमसावृतम् ४८

इत्यार्षेरामायणेउत्तरकाण्डेऽष्टाविंशः सर्गः॥२८॥ ततस्तमसिसंजातेसर्वेतेदेवतास्तदा ऽयुध्यंतबलो
न्मत्ताःसूदयंतःपरस्परम् १ इंद्रश्चरावणश्चैवरावणिश्चमहाबलः तस्मिंस्तमोजालवृत्तेमोहमीयुर्नते
तत्रयः २ सतुदृष्ट्वाबलंसर्वैरावणेनिहतंतदा ततः क्रोधमभ्यागमत्तीव्रंमहानादंचमुक्तवान् ३ क्रो
धात्सूतंचदुर्धर्षःस्यंदनस्थमुवाचह परसैन्यस्यमध्येनयावदंतंनयस्वमाम् ४ अद्यैवत्रिदशान्स
र्वान्विक्रमैःसमरेस्वयम् नानाशस्त्रमहासारैर्नयामियमसादनम् ५ अहमिंद्रंवधिष्यामिधनदं
वरुणंयमम् त्रिदशान्विनिहत्याशुस्वयंस्थास्याम्यथोपरि ६ विषादोनैवकर्त्तव्यःशीघ्रंवाहय
मेरथंद्विःखलुत्वांब्रवीम्यद्ययावदंतंनयस्वमाम् ७ अयंसनंदनोदृशोयत्रवर्त्तामहेवयम् नयमामद्य
तत्रत्वमुदयोयत्रपर्वतः ८

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तुरगान्स मनोजवान् । आदिदेशाथ शत्रूणां मध्ये नैव च सारथिः ९ तस्य तं निश्चयं ज्ञा
त्वा शक्रो देवेश्वरस्तदा । रथस्थः समरस्थस्तान् देवान्वाक्यमथाब्रवीत् १० सुराः शृणुत मद्वाक्यं य
त्तावन्मम रोचते । जीवन्नेव दशग्रीवो साधु रक्षो निगृह्यताम् ११ एष ह्यतिबलः सैन्ये रथेन पव
नौजसा । गमिष्यति प्रवृद्धोर्मिः समुद्र इव पर्वसि १२ न ह्येष हन्तुं शक्यो हि वरदानात्सुनिर्भयः
तद्ग्रहीष्यामहे रक्षो यत्ता भवत संयुगे १३ यथा बलौ निरुद्धे च त्रैलोक्यं भुज्यते मया । एवमेतस्य पा
पस्य निरोधो मम रोचते १४ ततोऽन्यं देशमास्थाय शक्रः संत्यज्य रावणम् । अयुध्यत महाराज
राक्षसांस्त्रासयन्रणे १५ उत्तरेण दशग्रीवः प्रविवेशानिवर्तकः । दक्षिणेन तु पार्श्वेन प्रवि
वेश शतक्रतुः १६ ततः स योजनशतं प्रविष्टो राक्षसाधिपः देवतानां बलं सर्वं शरवर्षैरवाकिरत् १७

व

ततः शक्रो निशिद्याय पुनर्बन्धं तु स्वकं बलम् न्यवर्त्तयदसंभ्रांतः समावृत्य दशाननम् २८ स तस्मिन्नन्
तरे नादो मुक्तो दानवै रावणैः हा हता स्म इति मत्तं दृष्ट्वा शक्रेण रावणम् २९ ततो रथं समास्थाय रावणिः
क्रोधमूर्छितः तत्सैन्यमतिसंक्रुद्धः प्रविवेश सुदारुणम् २० तां प्रविश्य महामायां प्राप्तां पशुपतेः पुरा
प्रविवेश सुसंरब्धस्तत्सैन्यं समभिद्रवत् २१ स सर्वा देवतास्त्यक्त्वा शक्रमेवाभ्यधावत महेन्द्रश्च म
हातेजा नापश्यच्च सुतं रिपोः २२ विमुक्तकवचस्तत्र वध्यमानोपि रावणिः त्रिदशैः सुमहावीर्यैर्न
चकार च किंचन २३ समातलिं समायान्तं ताडयित्वा शरोत्तमैः महेन्द्रं बाणवर्षेणाभूय एवाभ्यवाकि
रत् २४ ततस्त्यक्त्वा रथं शक्रो विससर्ज च सारथिम् ऐरावतं समारुह्य मृगयामास रावणिम् २५
स तत्र मायाबलवानदृश्योऽथान्तरिक्षगः इन्द्रं मायापरिक्षिप्तं कृत्वा प्राद्रवच्छरैः २६

सतंपश्यापरिश्रांतमिंद्रं जज्ञे परावणिः तद्देनेमाययावध्वा स्वसैन्यमभिनैयत् २७ तंतु दृष्ट्वा वल्नात्ते
नंनीयमानंमहारणात्त महेंद्रममराः सर्वे किन्नु स्यादित्यचिंतयन् २८ दृश्यतेन समायावी शक्रजि
त्समितिंजयः विद्यावानपियेनेंद्रो मायया ऽपहृतो वल्नात् २९ एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धाः सर्वे सुरगणा
स्तदा एवणं विमुखी कृत्वा शस्त्रवर्षैरवाकिरन् ३० रावणस्तु समासाद्य ग्रादित्यांश्च वसूंस्तदा।
नशशाक स संग्रामे योद्धुं शत्रुभिरर्दितः ३१ स तं दृष्ट्वा परिम्लानं प्रहारैर्जर्जरीकृतम् रावणिः पित
रं युद्धदर्शनस्थो ऽब्रवीदिदम् ३२ आगच्छतात गच्छामो रणकर्म निवर्त्यताम् जितं नो विदितं ते ऽस्तु स्व
स्थो भव गतज्वरः ३३ अयं हि सुरसैन्यस्य त्रैलोक्यस्य च यः प्रभुः स गृहीतो देवबलाद्भग्नदर्पाः सुराः
कृताः ३४ यथेष्टं भुंक्ष्व लोकांस्त्रीन्निगृह्याराति मोजसा वृथा किं ते श्रमेणेह युद्धमद्य तु निष्फल
म् ३५

ततस्ते दैवतगणा निर्वृत्ता रणकर्मणा: तच्छ्रुत्वा रावणो वाक्यं शक्रहीना: सुरागता: ३६ अथ यतरणाद्विगतउ
त्तमौजास्त्रिदशरिपु: प्रथितो निशाचरेंद्र: स्वसुतवचनमादृत: प्रियं तत्समनुनिशम्य जगाद चैव सूनुम्
३७ अतिबलसदृशै: पराक्रमैस्त्वं मम कुलवंशविवर्धन: प्रभो यदयमतुलबलस्त्वयाद्य त्रिदशपति
स्त्रिदशाश्च निर्जिता: ३८ नयरथमधिरोप्य वासवं नगरमितो व्रजसेनया वृतस्त्वम् अहमपि तव पृ
ष्ठतो द्रुतं सह सचिवैरनुयामि हृष्टवत् ३९ अथ स बलवृत: सवाहनस्त्रिदशपतिं परिगृह्य रावणि: स्व
भवनमभिगम्य वीर्यवान् कृतसमरान्विससर्ज राक्षसान् ४० ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्त
रकाण्डे एकोनत्रिंश: सर्ग: ॥ २९ ॥ जितं महेंद्रातिबलेन रावणस्य सुतेन वै प्रजापतिं पुरस्कृत्य ययुर्लं
कां सुरास्तदा १ तत्र रावणमासाद्य पुत्रभ्रातृभिरावृतम् अब्रवीद्गगने तिष्ठन्सामपूर्वं प्रजापति: २
वत्स रावण तुष्टोस्मि पुत्रस्य तव संयुगे अहोस्य विक्रमोदार्यं तव तुल्योधिको वा ३ जितं हि भवता सर्वं त्रै
लोक्यं स्वेन तेजसा कृता प्रतिज्ञा सफला प्रीतोस्मि स्वसुतस्य ते ४

१ एवं च पुत्रोतिबलस्तव रावण वीर्यवान् जगतींद्रजिदित्येवं परिख्यातो भविष्यति ५ बलवान् दुर्ज
यश्चैव स भविष्यत्येव राक्षसः येन समाश्रित्य ते राजन्स्थापितास्त्रिदशा वशे ६ तन्मुच्यतां महाबाहो महेंद्र
पाकशासनः किं चास्य मोक्षणार्थाय प्रयच्छंतु दिवौकसः ७ अथाब्रवीन्महातेजा इंद्रजित्समितिंज
यः अमरत्वमहं देव वरोपयद्योषमुच्यते ८ ततोब्रवीन्महातेजा मेघनादं प्रजापतिः नास्ति सर्वाम
रत्वं हि कस्यचित्प्राणिनो भुवि ९ पक्षिणाश्वतुष्पादो वा भूतानां वा महौजसाम् श्रुत्वा पितामहेनो
क्तमिंद्रजित्प्रभुणाव्ययम् १० अथाब्रवीत्स तत्रस्थं मेघनादो महाबलः श्रूयतां वा भवेत्सिद्धिः शतक्र
तु विमोक्षणे ११ ममेष्टं नित्यशो हव्यैर्मंत्रैः संपूज्य पावकम् संग्राममवतर्तुं च शत्रुनिर्जयकांक्षिणः
१२

गश्च पक्षोर घोम ह्यमुतिष्ठे तु विभावसोः तस्यस्यामरतास्यान्मेर ष्यमेनि स्थितोवरः १३ तस्मिन्व
द्य समाप्ते च जप्यहोमे विभावसौ पृच्छ्येयं देवसंग्रामे तदामेस्याद्विनाशनम् १४ सर्वाहितपमादे व
वशतोत्यमरतां प्रमान् विक्रमेराम यास्येतदमरत्वं प्रवर्तितम् १५ एवमाख्यातितं चाह वाकं देवःपिता
महः मुक्तश्चेंद्र जिताशक्रेण नष्ट्वा त्रिदिवेश्वरः १६ एतस्मिन्नंतरेणमदीनोभ्यवष्यामरद्युतिः इंद्र
स्थितापरीतात्माध्यानतत्परतांगतः १७ तंतु दृष्ट्वात श्राभूतं प्राह देवःपितामहः शतक्रतो किम्नु
पुराकृतेतिस्मस्त दुष्कृतम् १८ ग्रमरेंद्र मया बुध्याः प्रजाः सृष्टास्तथा प्रभो एकवर्णाः समाभाषा
एकरूपाश्च सर्वशः १९ तासां नास्ति विशेषो हि दर्शने लक्षणेपि वा ततो हमेकाग्रमनास्ताः प्र

सोहं तासां विशेषार्थं स्त्रियमेकां विनिर्ममे यद्यत्प्रजानां प्रत्यंगं विशिष्टं तत्तदुद्धृतम् २१ ततो मया रू
पगुणैरहल्या स्त्री विनिर्मिता हलं नामेह वैरूप्यं हल्यं तत्प्रभवं भवेत् २२ यस्या न विद्यते हल्यं
तेनाहल्येति विश्रुता अहल्येत्येव च मया तस्या नाम प्रकीर्तितम् २३ निर्मितायां च देवेंद्र तस्यां ना
र्यां सुरर्षभ भविष्यतीति कस्यैषा मम चिंता ततो भवेत् २४ त्वं तु शक्र तदा नारीं जानीषे मनसा
प्रभो स्थानाधिकतया पत्नी ममैषेति पुरंदर २५ सा मया न्यासभूता तु गौतमस्य महात्मनः न्य
स्ता बहूनि वर्षाणि तेन निर्यातिता च ह २६ ततस्तस्य परिज्ञाय महास्थैर्यं महामुनेः ज्ञात्वा तप
सि सिद्धिं च पत्न्यर्थं स्पर्शिता तदा २७ स तया सह धर्मात्मा रमते स्म महामुनिः आसन्निराशा दे
वास्तु गौतमे दत्तया तया २८ त्वं क्रुद्धस्त्विह कामात्मा गत्वा तस्याश्रमं मुने दृष्टवांश्च तदा तां स्त्री
दीप्तामग्निशिखामिव २९ सा त्वया धर्षिता शक्र कामार्तेन समन्युना दृष्टस्त्वं च तदा तेन आश्र

समपावशुद्धिः ०

स्थानं

ततः क्रुद्धेन तेनास्मि शप्तः परमतेजसा गतोस्मि येन देवेंद्र स्त्रीभाग विपर्ययम् ३१ यस्मान्मे धर्षिता
पत्नीं त्वया वा तत्र निर्भयात् तस्मात्त्वं समरे शक्र शत्रुहस्तं गमिष्यसि ३२ अयं तु भावो दुर्बुद्धे यस्त्व
येह प्रवर्तितः मानुषेष्वपि लोके सुभविष्यति न संशयः ३३ तत्राधर्मस्य कर्ता त्वं यस्य धर्मं निपाति
ष्यति न च ते स्थावरं भविष्यति न संशयः ३४ य श्चायं यश्च सुरेंद्रः स्यात् ध्रुवः स न भविष्यति एव
शापो मया मुक्तः स सीत्वां तदाब्रवीत् ३५ तां तु भार्यां स निर्भर्त्स्य सोऽब्रवीत् सुमहातपाः दुर्विनी
ते विनिध्वंस मम आश्रम समीपतः ३६ रूपयौवनसंपन्ना यस्मात्त्वमनवा[illegible]स्थिता तस्माद्रूपवती लो
के न त्वमेका भविष्यसि ३७

१

न च ते स्थावरं स्थानं भविष्यति न संशयः

रा० बा० उ०
७६

रूपं च ते प्रजाः सर्वा नामिष्यंति न संशयः एतदेकं समाश्रित्य विभ्रमो ऽयमुपस्थितः ३८ तदाप्रभृति भू
यिष्ठं प्रजारूपसमन्विताः सा तं प्रसादयामास महर्षिं गौतमं तदा ३९ अज्ञाना द्धर्षिता विप्र त्वद्रूपेण
दिवौकसा न कामकाराद्विप्रर्षे प्रसादं कर्तुमर्हसि ४० अहल्ययात्वेवमुक्तः प्रत्युवाच स गौतमः
उत्पत्स्यति महातेजा इक्ष्वाकूणां महारथः ४१ रामो नाम श्रुतो लोके वनं चाप्युपयास्यति ब्राह्मणा
र्थे महाबाहुर्विष्णुर्मानुषविग्रहः ४२ तं द्रक्ष्यसि यदा भद्रे ततः पूता भविष्यसि वत्स्यसि त्वं मया सार्धं
तदा हि वरवर्णिनि ४३ स हि पावयितुं शक्तस्त्वया यद्दुष्कृतं कृतम् तस्यातिथ्यं च कृत्वा वै मत्समी

२

पं गमिष्यसि ४४ एवमुक्त्वा स विप्रर्षिराजगाम स्वमाश्रमम् तपश्चचार सुमहत्सा पत्नी ब्रह्म
वादिनः ४५ शापोत्सर्गाद्धि तस्येदं मुनेः सर्वमुपस्थितम् तत्स्मर त्वं महाबाहो दुष्कृतं यत्त्वया
कृतम् ४६ तेन त्वं स्महतां प्राप्तो यातो नान्येन वासव शीघ्रं वै यज यज्ञैस्त्वं वैष्णवं सुसमाहितः ४७

राम०
७६

पावितस्तेन पुत्रेण यास्यमेत्रिदिवं ततः पुत्रश्च तव देवेंद्र न विनष्टो महारणे ४८ नीतः सन्निहित
श्चैव आर्यके सागरमहोदधौ एतच्छ्रुत्वा महेंद्रस्तु पद्मभिव्वाच वैस्मवम् ४९ पुनस्त्रिदिवमाक्रा
मद्भवप्रासचैदेवराट् एतादिंद्रजितोनाम बलवं यत्कीर्तितं मया ५० निर्जितस्त्वेन देवेंद्रः प्राणिनो
न्येतु किं पुनः आश्चर्यमितिरामश्च लक्ष्मणश्चाब्रवीत्तदा ५१ अगस्त्यवचनं श्रुत्वा वानरा
क्षसास्तदा विभीषणस्तु रामस्य पार्श्वस्थो वाक्यमब्रवीत् ५२ आश्चर्यं स्मारितोस्म्यद्य पत्तदृष्टं
पुरातनम् अगस्त्यं त्वब्रवीद्रामः सत्यमेतच्छ्रुतं च मे ५३ एवं रा मसमुद्भूतो रावणो लोककंटकः
सपुत्रो येन संग्रामे जितः शक्रः सुरेश्वरः ५४ ॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे त्रिंशः सर्गः॥ ३०॥
ततो रामो महातेजा विस्मयात्पुनरेव हि उवाच प्रणतो वाक्यमगस्त्यमृषिसत्तमम् १ सीता

रा० वी० ३०
७७

भगवन्राक्षसःक्रूरोयदाप्रभृतिमेदिनीम् पर्यटत्किंतदालोकाःशून्याआसन्द्विजोत्तम २ राजा
वाराजमात्रोवाकिंतदानात्रकश्चन धर्षणीयस्तत्रनप्राप्तोरावणोराक्षसेश्वरः ३ उताहोहतवीर्यास्ते
बभूवुःपृथिवीक्षितः बहिष्कृतापरास्त्रैश्चबहवोनिर्जितानृपाः ४ राघवस्यवचःश्रुत्वागस्त्यो
भगवानृषिः उवाचरामंप्रहसन्पितामहइवेश्वरम् ५ इत्येवंबाध्यमानस्तुपार्थिवान्पार्थिवर्षभ।
चचाररावणोरामपृथिवींपृथिवीपते ६ ततोमाहिष्मतींनामपुरींस्वर्गपुरीप्रभाम् संप्राप्तोयत्रसा
न्निध्यंसदासीद्वसुरेतसः ७ तुल्यआसीन्नृपस्तस्यप्रभावाद्वसुरेतसः अर्जुनोनामयत्राग्निःशरकुं
डेशयःसदा ८

राम०
७७

तमेव समयं सोथ हैहयाधिपतिर्बली अर्जुनो नर्मदां रंतुं गतः स्त्रीभिः सहेश्वरः ९ तमेव दिवसं सोथ
रावणस्तत्र आगतः रावणो राक्षसेंद्रस्तु तस्यामात्यान पृच्छत १० क्वार्जुनो नृपतिः शीघ्रं सम्यगाख्या
तुमर्हथ रावणोहमनुप्राप्तो युद्धेप्सुर्नृवरेण ह ११ ममागमनमप्यग्रे युष्माभिः संनिवेद्यताम् इ
त्येवं रावणेनोक्ता स्तेमात्याः सुविपश्चितः १२ अब्रुवन् राक्षसपतिमसांनिध्यं महीपतेः श्रु।
त्वा विश्रवसः पुत्रः पौराणामर्जुनं गतम् १३ अपसृत्यागतो विंध्यं हिमवत्सन्निभं गिरिम् स तमभ्र
मिवाविष्टमुद्भ्रांतमिव मेदिनीम् १४ अपश्यद्रावणो विंध्यमालिखंतमिवांबरम् सहस्रशिखरो
पेतं सिंहाध्युषितकंदरम् १५ प्रपातपतितैः शीतैः साट्टहासमिवांबुभिः देवदानवगंधर्वैः साप्सरोभिः स

स्वच्छाभिः क्रीडमानैश्चस्वाभिर्तमहोदकुपम नदीभिः स्यंदमानाभिः स्फटिकप्रतिमं जलम् १७
फणाभिश्चलजिह्वाभिरनंतमिवविष्ठितम् उत्क्रामंतंदरीवंतंहिमवत्सन्निभंगिरिम् १८
पद्रूपमानस्ततोविंध्याद्वगतोनर्मदांपयो चलोपलजलांपुण्यांपश्चिमोदधिगामिनीम् १९
महिषैः सृमरैः सिंहैः शार्दूलर्क्षगजोत्तमैः उष्णाभितप्तैस्तृषितैः संक्षोभितजलाशयाम् २० च
क्रवाकैः सकारंडैः सहंसजलकुक्कुटैः सारसैश्चसदामत्तैः कूजद्भिः सुसमावृताम् २१ फुल्ल
द्रुमकृतोत्तंसांचक्रवाकयुगस्तनीम् विस्तीर्णपुलिनश्रोणींहंसावलिसुमेखलाम् २२ पुष्परे
ण्वनुलिप्तांगींजलफेनामलांशुकाम् जलावगाहसंस्पर्शांफुल्लोत्पलशुभेक्षणाम् २३ पुष्पका
दवरुह्याशुनर्मदांसरितांवराम् इष्टामिववरांनारीमवगाह्यदशाननः २४ सतस्याः पुलिनेरम्ये
नानामुनिनिषेविते उपोपविष्टः सचिवैः सार्धंराक्षसपुंगवः २५ प्रख्यायनर्मदांसोथगंगेयमितिरा

उवाच सचिवांस्तत्र मल्लीनेशुकसारणौ एषरश्मिमहस्तेगाङ्गां कृत्वैव कांचनम् २७ तीक्ष्णातप
करः सूर्यो नभसो मध्यमास्थितः मामासीनं विदित्वैव चंद्रायति दिवाकरः २८ नर्मदाजलशीतश्च
सुगंधिश्रमनाशनः मन्दं पार्श्वे निलोह्येष वात्यसौ समाहितः २९ इयं वापि च्छेकुष्ठा नर्मदा शर्म व
र्धिनी नक्रमीनविहंगोर्मिः समये वांगनास्थिता ३० तस्मद्वंतःत्व ताःशाश्विन्नैः पैरिंद्रसमैर्युधि चं
दनस्य रसेनेव रुधिरेणासमुक्षितः ३१ तेपूर्यमवगाह्यैनं नर्मदां शर्मदां शुभाम् सार्वभौमसुरवाम
तांगणामिव महागजाः ३२ अस्यां स्नात्वा महानद्यां पापमनो विप्रमोक्षय ३३ अहमप्यद्य पुलिने
शारदिंदुसमप्रभे पुष्पोपहारं शनकैः करिष्यामि कपर्दिनः ३४ रावणो नैवमुक्त्वा तु प्रहस्तशुकसा
रणाः समहोदरधूम्राक्षा नर्मदां विजगाहिरे ३५ राजन्मेद्राजैस्तैस्तु क्षोभिता नर्मदा नदी वामनां जनपद्मा

हरि

रा० वा० उ०
७९

ततस्ते राक्षसाः स्नात्वा नर्मदायां महाबलाः उत्तीर्य पुष्पाण्युपाजह्रुर्बल्यर्थं रावणस्य तु ३७ नर्मदापु
लिने रम्ये शुभ्राभ्रसदृशप्रभे राक्षसैस्तु मुहूर्तेन कृतः पुष्पमयो गिरिः ३८ पुष्पेषूपहृतेष्वे
वं रावणो राक्षसेश्वरः अवतीर्णो नदीं स्नातुं गङ्गामिव महागजः ३९ तत्र स्नात्वा च विधिवज्ज
प्त्वा जप्यमनुत्तमम् नर्मदासलिलात्तस्मादुत्ततार स रावणः ४० ततः क्लिन्नाम्बरं त्यक्त्वा शुक्ल
वस्त्रसमावृतः रावणं प्राञ्जलिं यान्तमन्वयुः सर्वराक्षसाः तद्गतीवशमापन्ना मूर्तिमन्त इवाचलाः
४१ यत्र यत्र च याति स्म रावणो राक्षसेश्वरः जाम्बूनदमयं लिङ्गं तत्र तत्र स्म नीयते ४२ वालुका
वेदिमध्ये तु तल्लिङ्गं स्थाप्य रावणः अर्चयामास गन्धैश्च पुष्पैश्चामृतगन्धिभिः ४३ ततः सतामा
र्तिहरं परं वरं वरप्रदं चन्द्रमयूखभूषणम् समर्चयित्वा स निशाचरो जगौ प्रसार्य हस्तान्प्रणनर्त चाग्रतः
४४

राम०
७९

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ॥३१॥ नर्मदापुलिने यत्र राक्षसेन्द्रः सुदारुणः पुष्पोपहारं कुरुते तस्माद्देशाददूरतः १ अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो माहिष्मत्याः पतिः प्रभुः क्रीडते सह नारीभिर्नर्मदातोयमाश्रितः २ तासां मध्यगतो राजा रराज च तदार्जुनः करेणूनां सहस्रस्य मध्यस्थ इव कुंजरः ३ जिज्ञासुः स तु बाहूनां सहस्रस्योत्तमं बलम् रुरोध नर्मदावेगं बाहुभिर्बहुभिर्वृतः ४ कार्त्तवीर्यभुजासेतुजलं प्राप्य निर्मलम् कूलोपहारं कुर्वाणं प्रतिस्रोतः प्रधावति ५ समीननक्रमकरः सपुष्पकुशसंस्तरः स नर्मदाम्भसो वेगः प्रावृट्काल इवाबभौ ६ स वेगः कार्त्तवीर्येण संप्रेषित इवाम्भसः पुष्पोपहारं सकलं रावणस्य जहार ह ७ रावणोऽर्धसमाप्तं तमुत्सृज्य नियमं तदा नर्मदां पश्यते कान्तां प्र॑ ति कूलां यथा प्रियाम् ८

पश्चिमेनतु तं दृष्ट्वा सागरोद्गारसन्निभम् वर्धन्तमंभसो वेगं पूर्वमाश्रमं प्रविश्यतु ९ ततोऽद्भुतं तथाश तु
कुनां स्वभावे परमे स्थिताम् निर्विकारां गम्भीराभां तामपश्यद्वराननदीम् १० सव्येतरकरांगुल्याह्व
श्वाद्वास्योदृष्टान्ननः वेगप्रभावमन्वेषुं सो दिशश्चशुकसारणौ ११ तौतु एवं वा संदिष्टौ भ्राते
रौ शुकसारणौ व्योमान्तरगतौ वीरौ प्रस्थितौ पश्चिमामुखौ १२ स्पर्धयोजनमात्रं तु गत्वा तौ र
जनीचरौ पश्येतां गुरुवंतोयेक्रीडं तं महयोषितम् १३ वहत्सात्वप्रतीकाशं तोयव्याकुलमूर्ध
जम् मदरक्तांत नयनं मदव्याकुलचेतसम् १४ नदीं बाहु सहस्रेण रुंधंतमरिमर्दनम् गिरिंपा
दसहस्रेण रुंधन्तमिव मेदिनीम् १५ बालानां वरनारीणां सहस्रेणसमावृतम् समदानां करेणुनां
सहस्रेणव कुंजरम् १६ तमद्भुततमं दृष्ट्वा राक्षसौ शुकसारणौ सन्निवृत्तावुपागम्य रावणं तमथोच
तुः १७

ष्महस्तान्नपृथ्वीकाशः कोप्यसौ माहिष्मतीश्वरः नर्मदारोधवद्बुध्वा क्रीडायां प्रतिपोषितः १८ तेनवाहु
सहस्रेण तन्निरुद्धजलानदी सागरोद्गारसंकाशान्तर्द्धानं जातेमुहुः १९ इत्येवं भाषमाणौ तौ
निशम्य शुकसारणौ रावणोर्जुनरक्षस्त्वं काममयौ पुष्पलालसः २० अर्जुनाभिमुखेतस्मिन् एव
तोयक्षमाधिपे चंडः प्रवातिपवनः स्वनादः सञ्जातस्तथा २१ सकृद्वेदकृतो रावणः सरक्षःपघतोष्ठ
नैः महोदरमहापार्श्वधूम्राक्षशुकसारणैः २२ संवृत्तो रावणः सैन्यैस्तु तत्रागाद्यत्र चार्जुनः १४
दीर्घेणैव कालेन मत्तदाराद्दशास्यो वशी २३ तेन नर्मदाहूदं भीममाजगामाञ्जनप्रभः स तत्र द्वीप
रिवृत्ते वासितामिश्रित्वाद्विपम् २४ नरेंद्रं पश्यते राजा रावणस्तान्नो तदार्जुनं सरोषाद्द्रुतनयनो रा।
वणेंद्रो वचनोऽब्रवीत् २५ इत्येवमर्जुनामात्यान्नाहगंभीरया गिरा अमात्याः शीघ्रमाख्यात हैहय
स्य नृपस्य वै २६ युद्धार्थं समनुप्राप्तो रावणो नाम नामतः रावणस्य वचः श्रुत्वा मंत्रिणो पार्जुन

९५

ऊचुस्तुः सायुधास्ते च रावणं वाक्यमब्रुवन् युद्धस्य कालो विज्ञातः साधुभोः साधु रावण ॥ २८ यः क्षी-
वं स्त्रीगतं चैव योद्धुमुत्सहसे नृपम् स्त्रीसमक्षगतं यत्त्वं योद्धुमुत्सहसे नृपम् २९ क्षमस्वाद्य दशग्रीव
उष्यतां रजनी त्वया युद्धश्रद्धां तु यद्यस्ति श्वस्तात समरेऽर्जुनम् ३० यदि वापि त्वरा तुभ्यं युद्धं तस्मा
समावृतः निपात्यास्मान्रणे युद्धमर्जुनेनोपयास्यसि ३१ ततस्तै रावणामात्यैरमात्यास्ते नृपस्य तु ।
सूदिताश्चापि ते युद्धे भक्षिताश्च बुभुक्षितैः ३२ ततो हल्लहल्लाशब्दो नर्मदातीरगो बभौ अर्जुनस्या-
नुयात्राणां रावणस्य च मंत्रिणाम् ३३ इषुभिस्तोमरैः प्रासैस्त्रिशूलैर्वज्रकर्षणैः सरावणानर्दय-
तः समंतात्समभिद्रुताः ३४ हैहयाधिपयोधानां वेगआसीत्सुदारुणः सनक्रमीनमकरसमुद्रस्येव नि-
स्वनः ३५

रावणस्य तु ते ऽमात्याः प्रहस्तशुकसारणाः कार्तवीर्यबलं क्रुद्धा निहंतिस्म स्वतेजसा ३६ अर्जुनाय तु तत्कर्म
रावणस्य समंत्रिणः क्रीडमानाय कथितं प्रहस्तैर्भयविह्वलैः ३७ श्रुत्वा न भेतव्यमिति स्त्रीजनं स तदा
र्जुनः उत्ततार जलात्तस्माद् गंगातोयादिवांजनः ३८ क्रोधदूषितनेत्रस्तु स तदार्जुनपावकः प्रजज्वा
ल महाघोरो युगांत इव पावकः ३९ स तूर्णतरमादाय वरहेमांगदो गदाम् अभिदुद्राव रक्षांसि तमांसी
व दिवाकरः ४० बाहुविक्षेपकरणां समुद्यम्य महागदाम् गारुडं वेगमास्थाय आपपातैव सोऽर्जुनः
४१ तस्य मार्गं समारुध्य विंध्योऽर्कस्येव पर्वतः स्थितो विंध्य इवाकंप्यः प्रहस्तो मुसलायुधः ४२ ततोऽस्य
मुसलं घोरं लोहबद्धं मदोद्धतः प्रहस्तः प्रेषयन् क्रुद्धो ररास च यथांतकः ४३ तस्याग्रे मुसलस्याग्नि र
शोकापीडसन्निभः प्रहस्तकरमुक्तस्य बभूव प्रदहन्निव ४४

ग्राधावमानं मुसलं कार्त्तवीर्यस्तदार्ज्जुनः निवर्त्तयामास गदया गतविक्लवः ४५ ततस्तमभिदुद्रा
व सगदो हैहयाधिपः भ्रामयानो गदां गुर्वीं पंचबाहुशतोच्छ्रयाम् ४६ ततो हतोऽतिवेगेन प्रहस्तो गद
या तदा निपपात स्थितः शैलो वज्रिवज्रहतो यथा ४७ प्रहस्तं पतितं दृष्ट्वा मारीचशुकसारणाः सम
होदरधूम्राक्षा अपसृप्ता रणाजिरात् ४८ अपक्रान्तेष्वमात्येषु प्रहस्ते च निपातिते रावणोऽभ्यद्रव
त्तूर्णमर्ज्जुनं नृपसत्तमम् ४९ सहस्रबाहोस्तद्युद्धं विंशद्बाहोश्च दारुणम् नृपराक्षसयोस्तत्र आरब्धं
रोमहर्षणम् ५० सागराविव संक्षुब्धौ चलमूलाविवाचलौ तेजोयुक्ताविवादित्यौ प्रदहन्ताविवानिलौ
५१ बलोद्धतौ यथा नागौ वाशितार्थे यथा वृषौ मेघाविव विनर्दन्तौ सिंहाविव बलोत्कटौ ५२ रुद्र
कालाविव क्रुद्धौ तौ तदा रावणार्ज्जुनौ परस्परं गदाग्राभ्यां ताडयामासतुर्भृशम् ५३ वज्रप्रहारानच
लायथा घोरान्विषेहिरे गदाप्रहारांस्तौ तत्र सेहाते नरराक्षसौ ५४

यथा प्रानिरवेभ्यस्तु जायते यप्रुतिश्रुतिः तथा तयोर्गदापोथैर्दिशः सर्वाः प्रतिश्रुताः ५५ अर्जुनस्या
दा सा तु पात्यमानाहितोरसि कांचनाभं नभश्चक्रे विद्युत्सौदामनी यथा ५६ तथैव रावणेनापि पात्य
मानामुहुर्मुहुः अर्जुनोरसि निर्भाति गदोल्केव महागिरौ ५७ नार्जुनः खेदमायाति न राक्षसगणेश्व
रः सम्यमासीत्तयोर्युद्धं यथा पूर्वं बलींद्रयोः ५८ शृंगैरिव वृषा युध्यन् दंताग्रैरिव कुंजरौ परस्परं विनि
घ्नंतौ नरराक्षससत्तमौ ५९ ततोर्जुनेन क्रुद्धेन सर्वप्राणेन सा गदा स्तनयोरंतरे मुक्ता रावणस्य महोरसि
६० वरदानकृतत्राणे सा गदा रावणोरसि दुर्बलेव यथा वेगं द्विधाभूतापतत्क्षितौ ६१ स त्वर्जुनप्रयुक्ते
न गदाघातेन रावणः अपासर्पद्धनुर्मात्रं निषसाद च निष्टनन् ६२ स विह्वलं तदालक्ष्य दशग्रीवं ततो
र्जुनः सहसोत्पत्य जग्राह गरुत्मानिव पन्नगम् ६३ स तु बाहुसहस्रेण बलाद्गृह्य दशाननम् ब
बंध बलवान् राजा बलिं नारायणो यथा ६४

वध्यमाने दशग्रीवे सिद्धचारणदेवताः साध्वीतिवादिनः पुष्पैः किरंत्यर्जुनमूर्धनि ६५ व्याघ्रो मृगमिवादाय मृगराडिव कुंजरम् ररास हैहयो राजा हर्षादंबुदवन्मुहुः ६६ प्रहस्तस्तु समाश्वस्तो दृष्ट्वा बद्धं दशाननम् सहसा राक्षसैः क्रुद्धो ऽभिदुद्राव हैहयम् ६७ नक्तंचराणां वेगस्तु तेषामापततां बभौ उद्धूतं प्राप्तपापाये पयोदानामिवांबुधौ ६८ मुंच मुंचेति भाषंतस्तिष्ठ तिष्ठेति चासकृत् मुसलानि च शूलानि सोत्सर्जंस्तदा रणे ६९ अप्राप्तान्येव तान्याशु असंभ्रांतस्तदार्जुनः आयुधान्यमरारीणां जग्राहारिनिषूदनः ७० ततस्तैरेव रक्षांसि दुर्धरैः प्रवरायुधैः भित्त्वा विद्रावयामास वायुरंबुधरानिव ७१ राक्षसांस्त्रासयामास कार्तवीर्यार्जुनस्तदा रावणं गृह्य नगरं प्रविवेश सुहृद्वृतः ७२ स कीर्यमाणः कुसुमाक्षतोत्करैर्द्विजैः सपौरैः पुरुहूतसन्निभः ततोऽर्जुनः स्वां प्रविवेश तां पुरीं बलिं निगृह्येव सहस्रलोचनः ॥ ७३ ॥ इत्यार्षे० द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥ रावणग्रहणं तत्तु वायुग्रहणसन्निभम् ततः पुलस्त्यः शुश्राव कथितं दिवि दैवतैः १ ततः पुत्रकृतस्नेहात्कंपमानो महाधृतिः माहिष्मतीपतिं द्रष्टुमाजगाम महानृषिः २ सोतारम।

श्री

सवायुमार्गमास्थाय वायुतुल्यगतिर्द्विजः पुरीं माहिष्मतीं प्राप्य मनःसंपातविक्रमः ३ सोमरावतिसंकाशां दृष्टु
पुष्टजनावृताम् ४ विवेशपुरीं ब्रह्मा इंद्रस्येवामरावतीम् ४ पादचारमिवादित्यं निष्पतंतं सदुर्दृशाम्
ततस्तं प्रत्यभिज्ञाय अर्जुनाय न्यवेदयत् ५ पुलस्त्य इति विज्ञाय वचनाद्धैहयाधिपः शिरस्यंजलिमाधा
य प्रत्युद्गत्तपस्विनम् ६ पुरोहितोऽस्य गृह्यार्घ्यं मधुपर्कं तथैव च पुरस्तात्प्रययौ राज्ञः शक्रस्येव बृहस्प
तिः ७ ततस्तमृषिमायांतमुद्यंतमिव भास्करम् अर्जुनो दृष्य संभ्रांतो ववंदे रुद्रवेश्वरम् ८ स तस्य मधु
पर्कं गां पाद्यमर्घ्यं निवेद्य च पुलस्त्यमाह राजेंद्रो हर्षगद्गदया गिरा ९ अद्यैवममरावत्या तुल्या माहि
ष्मती कृता अद्याहं तु द्विजेंद्र त्वां यस्मात्पश्यामि दुर्दृशम् १० अद्य मे कुशलं देव अद्य मे कुशलं व्रतम्
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः ११ यत्ते देवगणैर्वंद्यौ वंदेऽहं चरणौ तव इदं राज्यमिमे पुत्रा इमे दारा इमे
वयम् ब्रह्मन्किं कुर्मः किं कार्यमाज्ञापयतु नो भवान् १२ तं धर्मेऽग्निषु पुत्रेषु शिवं पृष्ट्वाथ पार्थिवम् पुल
स्त्योवाच राजानं हैहयानां तथार्जुनम् १३ नरेंद्राम्बुजपत्राक्ष पूर्णचंद्रनिभानन अतुलं ते बलं येन दशग्री

यौ

भयाद्यस्योपतिष्ठेतां निम्नगौ सागरानिलौ सोयंमृधेत्वयाबद्धः पुत्रोमेरणदुर्जयः १५ पुत्रकस्यास्य प्राः
पीतेनाममविश्रावितं त्वया मद्वाक्याद्याच्यमानोद्यमुंचवत्सदशाननम् १६ पुलस्त्यात्तां गिरं श्रुत्वा न
किंचनवचोर्जुनः मुमोचैव पार्थिवेंद्रो राक्षसेंद्रं प्रहृष्टवत् १७ सतंप्रमुच्य त्रिदशारिमर्जुनः प्रपूज्य दि
व्याभरणास्रगंबरैः अहिंसकं सख्यमुपेत्य साग्निकं प्रणम्य तं ब्रह्मसुतं गृहं ययौ १८ पुलस्त्येनापि संस्पृष्टो
राक्षसेंद्रः प्रतापवान् परिष्वक्तः कृतातिथ्यो लज्जमानो विनिर्जितः १९ पितामहसुतश्चापि पुलस्त्योमु
निपुंगवः मोचयित्वा दशग्रीवं ब्रह्मलोकं जगाम ह २० एवं स रावणः प्राप्तः कार्त्तवीर्यात्प्रधर्षणम् पु
लस्त्यवचनाच्चापि पुनर्मुक्तो महाबलः २१ एवं बलिभ्यो बलिनः संति राघवनंदन नावज्ञा हि परे कार्या
य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः २२ ततः स राजा पिशिताशनानां सहस्रबाहोरुपलभ्य मैत्रीम् पुनर्नराणां कदनं।
चकार चचार सर्वां पृथिवीं च दर्पात् ॥२३॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः॥३३।

॰अर्जुनेन विमुक्तस्तु रावणो राक्षसाधिपः चचार पृथिवीं सर्वामनिर्विण्णस्तथा कृतः १ राक्षसं वा मनुष्यं
वा श्रृणुते यं बलाधिकम रावणस्तं समासाद्य युद्धे ह्वयति दर्पितः २ ततः कदाचित्किष्किंधां नगरीं
वालिपालितां गत्वा ह्वयति युद्धाय वालिनं हेममालिनम ३ ततस्तु वानरामात्यस्तारस्तारापिता प्रभुः उवाच
वानरो वाक्यं युद्धप्रेप्सुमुपागतम ४ राक्षसेंद्र गतो वाली यस्ते प्रतिबलो भवेत् कोन्यः प्रमुखतः स्थातुं तव श
क्तः प्लवंगमः ५ चतुर्भ्योपि समुद्रेभ्यः संध्यामन्वास्य रावण इमं मुहूर्तमायाति वाली तिष्ठ मुहूर्तकम ६ एता
नस्थिचयान्पश्य एते शंखपांडुराः युद्धार्थिनामिमे राजन्वानराधिपतेजसा ७ यद्वामृतरसः पीतस्त्व
या रावणराक्षस तदा वालिनमासाद्य तदंतं तव जीवितम ८

स्मार

२ युद्धि वालिनं दृष्ट्वा सेतं च भूमिष्ठं विग्रहावकम् १० सतुतारं विनिर्भर्त्स्य रावणो लोकरावणः पुष्पकं तत्समारुह्य प्रययौ द
क्षिणार्णवम्

२ [illegible]

ग० वा० ३०
८५

रा० वा

न

पत्रेपरान्नीं जगाच्चित्र मिमं विश्रवसः सुतः ५ दंडमुहूर्तं तिष्ठस्व द्रक्ष्यसे तं भविष्यति ९ अथवाल्वरसेमत्तुगच्छे
द् क्षिणा[illegible]सागरम् ११ तत्र हेमगिरिप्रख्यं तरुणार्कनिभाननम् रावणो वालिनं दृष्ट्वा संध्योपा
सनतत्परम् १२ पुष्पकादवरुह्याथ रावणोञ्जनसन्निभः ग्रहीतुं वालिनं तूर्णं निःशब्दपदमव्रजत १३
यदृच्छया तदा दृष्टो वालिनापि स रावणः पापाभिप्रायकं दृष्ट्वा चकार न तु संभ्रमम् १४ शशमालक्ष्य
सिंहो वा पन्नगं गरुडो यथा न चिंतयति तं वाली रावणं पापनिश्चयम् १५ जिघृक्षमाणमायां
तं रावणं पापचेतसम् कक्षावलंबिनं कृत्वा गमिष्ये त्रीन्महार्णवम् १६ द्रक्ष्यंत्यरिं ममांकस्थं स्रंसदूरुक
रांवरम् लंबमानं दशग्रीवं गरुडस्येव पन्नगम् १७ इत्येवं मतिमास्थाय वाली मौनमुपास्थितः जपन्वै

राम०
८५

तावन्योन्यं जिघांसंतौ हरिवृन्दस्य पार्थिवौ प्रचलन्तौ नितौ तत्कर्म ईहतु वेलदर्पितौ १९ हतस्माहं तु तेन त्वापा
दशाब्देन एव तां परं मुग्तो पि जस्माह वालीसर्पमिवोद्गजः २० गृहीत्वा कामं तेन हारन्तसामीप्यवरे हरिः
विमुत्सपातवेगेन हत्वा कक्षावलंबिनम् २१ तं च पीड्यमानं तु वितुदं तेन रवैर्मुहुः जहारस्य वर्णोवा
लीपवनस्तोयदं यथा २२ भ्रूपत्ते राक्षसामात्या ह्रियमाणो दशानने मुमोचापि च वो वालिरवमाणा
श्रमिदुताः २३ उह्यमानस्ततैर्वालिनी भ्राजन्तै वरमध्यगाः उह्यमानो महाघोरं वरुणं यद्वांशुमान्
२४ ते शीघ्रं प्लुवेतः संप्राप्तं वालिनं रावणो नमः तस्य बाहूरु वेगेन परिश्रान्ता व्यवस्थिताः २५ वालि
मार्गादपाक्रामन् पर्वतेंद्रापि ताः छ्रुतः किं पुनर्जो वितप्रेप्सुर्विश्वदैमांस प्रोतितान् २६ प्रपक्षिगणा
संपातान् वानरेंद्रो महाजवः क्रमशः सागरान् सर्वान् संध्याकालम् अवंदत २७
हा

संपूज्यमानो यातस्तु खेचरैः खेचरोत्तमः पश्चिमं सागरं वाली प्रजगाम सरावणः २८ तस्मिन्सं
ध्यामुपासित्वा स्नात्वा जप्त्वा च वानरः उत्तरं सागरं प्रायाद्वहमानो दशाननम् २९ बहुयोजनसाह
स्रं वहमानो महाहरिः वायुवच्च मनोवच्च जगाम सह शत्रुणा ३० उत्तरे सागरे संध्यामुपासित्वा द
शाननम् वहमानो गमद्वाली पूर्वं वै स महोदधिम् ३१ तत्रापि स संध्यामन्वास्य वासविः स हरीश्वरः
किष्किंधामभितो गृह्य रावणं पुनरागमत् ३२ चतुर्ष्वपि समुद्रेषु संध्यामन्वास्य वानरः रावणो
द्वहनश्रांतः किष्किंधोपवने पतत् ३३ रावणं तु मुमोचाथ स्वकक्षात्कपिसत्तमः कुतस्त्वमिति चो
वाच प्रहसन्रावणं मुहुः ३४ विस्मयं तु महत्कृत्वा श्रमलोलनिरीक्षणः राक्षसेंद्रो हरीद्रं तमिदं व
चनमब्रवीत् ३५ वानरेंद्र महेंद्राभ राक्षसेंद्रोस्मि रावणः युद्धेप्सुरिह संप्राप्तः स चाद्य प्रापितस्त्वया
३६

ग्रहो बलमहो वीर्यमहो गाम्भीर्यमेव च येनाहं पशुवद्बद्धस्त्वयाभितश्चतुरोर्णवान् ३७ एवमश्रान्तवद्वीरश्री
घ्रमेवच्च वानर मांचैवोद्वहमानस्तु कोन्यो वीरो भविष्यति ३८ त्रयाणामेव भूतानां गतिरेषा प्लवंगम
मनोनिलसुपर्णानां नात्र वा त्वन संशयः ३९ सोहं दृष्टबलस्तुभ्यमिच्छामि हरिपुंगव त्वया सह चिरं स
ख्यं सुस्निग्धं पावकाग्रतः ४० दाराः पुत्राः पुरं राष्ट्रं भोगाच्छादनभोजनम् सर्वमेवाविभक्तं नौ भविष्य
ति हरीश्वरः ४१ ततः प्रज्वालयित्वाग्निं तावुभौ हरिराक्षसौ किष्किंधां विविशतुर्हृष्टौ सिंहौ गि
रिगह्वरमिव ४२ स तत्र मासमुषितः सुग्रीव इव रावणः अमात्यैरागतैर्नीतस्त्रैलोक्योत्सादनार्थि
भिः ४४ एवमेतत्पुरावृत्तं तेनावालिना रावणः प्रभो धर्षितश्च कृतश्चापि भ्राता पावकसन्निधौ ४५
बलमप्रतिमं राम वालिनोभवदुत्तमम् सोपि त्वया विनिर्दग्धः शलभो वह्निना यथा ॥४६॥ इत्यार्षे
रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥३४॥ अपृच्छत ततो रामो दक्षिणाशाश्रयं मुनिम्

प्राञ्जलिर्विनयोपेत इदमाह वचोर्थवत् १

रा०वा०उ०
८७

ऽप्लुतं त्वं कस्त्वमेतद्धै वालिनोऽरण्यवासस्य च नल्लेताम्भ्यं हन्तुमताम्मं त्विति मत्तिर्मम २ शौर्यं दाक्ष्यं बलं धैर्यं प्राज्ञता नयसाधनम् विक्रमश्च प्रभावश्च हनूमति कृतालयाः ३ दृष्ट्वैव सागरं वीक्ष्य सीदंतीं कपिवाहिनीम् समाश्वास्य महाबाहुर्योजनानां शतं प्लुतः ४ धर्षयित्वा पुरीं लंकां रावणांतःपुरं तदा दृष्ट्वा संभाषिता चापि सीता ह्याश्वासिता तथा ५ सेनाग्रगा मंत्रिसुताः किंकरा रावणात्मजः एते हनुमता तत्र एके न विनिपातिताः ६ भूयो बंधाद्विमुक्तेन भाषयित्वा दशाननम् लंका भस्मीकृता येन पावकेनेव मेदिनी ७ न कालस्य न शक्रस्य न विष्णोर्वित्तपस्य च कर्माणि तानि श्रूयंते यानि युद्धे हनूमतः ८ एतस्य बाहुवीर्येण लंका सीता च लक्ष्मणः प्राप्ता मया जयश्चैव राज्यं मित्राणि बांधवाः ९ हनूमान्यदि मे न स्याद्वानराधिपतेः सखा प्रवृत्तिमपि को वेत्तुं जानक्याः शक्तिमान् भवेत् १० १० १० १०

नु

रा०म०
८७

किमर्थं वाली चैतेन सुग्रीवप्रियकाम्यया तदा वैरे समुत्पन्ने न दग्धो वीरुधाय वा ११ नहि वेदितवान्मन्ये
हनूमानात्मनो बलम् यद्दृष्टवान् जीवितेष्टं क्लिश्यन्तं वानराधिपम् १२ एतन्मे भगवन्सर्वं हनूमति म
हामुने विस्तारेण यथातत्त्वं कथयामरपूजित १३ राघवस्य वचः श्रुत्वा हेतुयुक्तमृषिस्ततः हनूमतः स
मक्षं तमिदं वचनमब्रवीत् १४ सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठ यद्ब्रवीषि हनूमति न बले विद्यते तुल्यो न गतौ न म
तौ परः १५ अमोघशापैः शापस्तु दत्तोस्य मुनिभिः पुरा न वेत्ता हि बलं सर्वं बली सन्नरिमर्दन १६ बा
ल्येप्येतेन यत्कर्म कृतं राम महाबल तन्न वर्णयितुं शक्यमिति बाल्यतयास्य ते १७ यदि वास्ति त्वभिप्रा
यः संश्रोतुं तव राघव समाधाय मतिं राम निशामय वदाम्यहम् १८ सूर्यदत्तवरः स्वर्णः सुमेरुर्नाम पर्वतः
यत्र राज्यं प्रशास्त्यस्य केसरी नाम वै पिता १९ तस्य भार्या बभूवेष्टा ह्यञ्जनेति परिश्रुता जनयामास तस्यां वै वा
मा

४

शालिशूकनिभाभासं प्रासूतेमं तदाञ्जना फलान्याहर्तुकामा वै निष्क्रान्ता गहने वरा २१ एष मातुर्वि
योगाच्च क्षुधया च भृशार्दितः रुरोद शिशुरत्यर्थं शिशुः शरवणे यथा २२ ततोद्यन्तं विवस्वन्तं जपा
पुष्पोत्करोपमम् ददर्श फललोभाच्च ह्युत्पपात रविं प्रति २३ बालार्काभिमुखो बालो बालार्क इव
मूर्त्तिमान् ग्रहीतुकामो बालार्कं प्लवतेंबरमध्यगः २४ एतस्मिन्प्लवमाने तु शिशुभावे हनूमति दे
वदानवयक्षाणां विस्मयः सुमहानभूत् २५ नाप्येवं वेगवान्वायुर्गरुडो न मनस्तथा यथायं
वायुपुत्रस्तु क्रमतेंबरमुत्तमम् २६ यदि तावच्छिशोरस्य ईदृशो गतिविक्रमः यौवनं बलमासाद्य क
थं वेगो भविष्यति २७ तमनुप्लवते वायुः प्लवन्तं पुत्रमात्मनः सूर्यदाहभयाद्रक्षंस्तुषारचयशीत
लः २८ बहुयोजनसाहस्रं क्रामत्येव ततोंबरम् पितुर्बलाच्च बाल्याच्च भास्कराभ्याशमागतः
२९ शिशुरेष त्वदोषज्ञ इति मत्वा दिवाकरः कार्यं चास्मिन्समायत्तमित्येवं न ददाह सः ३० य
मेव दिवसं ह्येष ग्रहीतुं भास्करं प्लुतः तमेव दिवसं राहुर्जिघृक्षति दिवाकरम् ३१ सीता

अनेन च पराभूतो राहुः सूर्यरथोपरि । अपक्रान्तस्ततस्त्रस्तो राहुः सेंद्रार्कमर्दनः ३२ इंद्रस्य भवनं गत्वा सरो-
षः सिंहिकासुतः । अब्रवीद्भ्रुकुटीं कृत्वा देवं देवगणैर्वृतः ३३ बुभुक्षापनयं दत्वा चंद्रार्कौ मम वासव कि-
मिदं तत्त्वया दत्तमन्यस्य बलवृत्रहन् ३४ अद्याहं पर्वकाले तु जिघृक्षुः सूर्यमागतः । अथान्यो राहु-
रासाद्य जग्राह सहसा रविम् ३५ स राहोर्वचनं श्रुत्वा वासवः संभ्रमान्वितः । उत्पपातासनं हित्वा उद्व-
हन् कांचनीं स्रजम् ३६ ततः कैलासकूटाभं चतुर्दन्तं मदस्रवम् । शृंगारधारिणं प्रांशुं स्वर्णघंटाट्टहा-
सिनम् ३७ इंद्रः करिंद्रमारुह्य राहुं कृत्वा पुरःसरम् । प्रायाद्यत्राभवत्सूर्यः सहानेन हनूमता ३८
अथातिरभसेनागाद्राहुरुत्सृज्य वासवम् । अनेन च स वै दृष्टः प्रधावन् शैलकूटवत् ३९ ततः सू-
र्यं समुत्सृज्य राहुफलमवेक्ष्य च । उत्पपात पुनर्व्योम ग्रहीतुं सिंहिकासुतम् ४० उत्सृज्यार्कमिमं
राम प्रधावन्तं प्लवंगमम् । अवेक्ष्यैव परावृत्तो मुखशेषः पराङ्मुखः ४१

इंद्रमाप्रांसमानन्तु त्रातारंसिंहिकासुतम् इंदुरिंदुरितिसंत्रासान्मुहुर्मुहुरभाषत ४२ एतोर्विक्रोशमा
नस्यप्रागेवालक्षितं त्वरंशुल्वेंद्रोवाचमाभैषीरहमेनंनिषूदये ४३ एरावतंततोदृष्ट्वामहत्तदि
दमित्यपि फलंतंहस्तिराजानमभिदुद्राव मारुतिः ४४ तथास्यधावतोरूपमैरावतजिघृक्षया
मुहूर्तमभवत्घोरमिंद्राग्नुपरिभास्वरम् ४५ एवमाधावमानंतुनातिक्रुद्धःशचीपतिः हस्तांताद
तिमुक्तेनकुलिशेनाभ्यताडयत् ४६ ततोगिरौपपातैषइंद्रवज्राभिताडितः पतमानस्यचैतस्य
वामाहनुरभज्यत ४७ तस्मिंस्तुपतितेचापिवज्रताडनविह्वले चुक्रोधेंद्रायपवनःप्रजाना
महिताय सः ४८ प्रचारसतुसंगृह्यप्रजास्वंतर्गतःप्रभुः गुहांप्रविष्टस्वसुतंशिशुमादायमारुतः
४९ विण्मूत्राशयमावृत्यप्रजानांपरमार्तिकृत् हरोध सर्वभूतानियथावर्षाणिवासवः ५०
वायुप्रकोपाद्भूतानिनिरुच्छ्वासानिसर्वतः संधिभिर्भिद्यमानैश्चकाष्ठभूतानियज्ञिरे ५१ नि
स्वाध्यायवषट्कारंनिष्क्रियंधर्मवर्जितम् वायुप्रकोपात्त्रैलोक्यंनिरयस्थमिवाभवत् ५२

ततः प्रजाः सगंधर्वाः सदेवासुरमानुषाः प्रजापतिं समाधावन् दुःखिताश्च सुखेच्छया ५३ ऊचुः प्रांजलयो
देवा महोदरनिभोदराः त्वया तु भगवन् सृष्टाः प्रजानाथ चतुर्विधाः ५४ त्वया दत्तोयमस्माकमायुषः प
वनः पतिः सोस्मान् प्राणेश्वरो भूत्वा कस्माद्देवाद्य सत्तमः ५५ रुरोध दुःखं जनयन्नंतःपुरस्थवास्त्रियः ।
तस्मात्त्वां शरणं प्राप्ता वायुनोपहता वयम् ५६ वायुसंरोधजं दुःखमिदं नो नुद दुःखहन् एतत्प्रजा
नां श्रुत्वा तु प्रजानाथः प्रजापतिः ५७ कारणादिति चोक्त्वासौ प्रजाः पुनरभाषत एभिं क्रकारणो वायुश्चु
क्रोध च रुरोध च ५८ प्रजाः शृणुध्वं तत्सर्वं श्रोतव्यं चात्मनः क्षमम् पुत्रस्तस्यामरेशेन रुद्रेणाद्य नि
पातितः ५९ ब्रह्मणो वचनमाख्याय ततः संकुपितो निलः अशरीरः शरीरेषु वायुश्चरति पालयन् ६०
शरीरिणां विना वायुं समत्तां यान्ति दारुभिः वायुः प्राणः सुखं वायुर्वायुः सर्वमिदं जगत् ६१ वायुना संपरि
त्यक्तं न सुखं विंदते जगत् अद्यैव च परित्यक्तं वायुना जगदायुना ६२

रा० वा० उ०
९०

प्रदीप्तैर्निरुद्धास्ताः काष्ठकुड्योपमाः स्थिताः तद्याममरुत्त्रस्तास्त्रातिमारुतोरुकप्रदोहिनः मा विना
शंगामिष्यामः प्रसादयादितेः सुतम ६३ ततः प्रजाभिः सहितः प्रजापतिः सदेवगंधर्वभुजंगगुह्यकैः
जगाम यत्रास्यति तत्र मारुतः सुतं सुरेंद्राभिहतं प्रगृह्य सः ६४ ततोर्कवैश्वानरकांचनप्रभं सुतं
तदोत्संगगतं सदागतिः चतुर्मुखो वीक्ष्य कृपामथाकरोत् सदेवगंधर्वऋषियक्षराक्षसैः ॥६२॥ इत्या
र्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकाण्डे पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥ ततः पितामहं दृष्ट्वा वायुः पुत्रवधार्दितः शिशुं
के तं समादाय उत्तस्थौ धातुरग्रतः १ चलत्कुंडलमौलिस्रक् तपनीयविभूषणः पादयोर्न्य
पतद्वायुस्त्रिरुपस्थाय वेधसे २ तं तु वेदविदा तेन लंबाभरणशोभिना वायुमुत्थाप्य हस्तेन शिशुं
तं परिमृष्टवान् ३ स्पृष्टमात्रस्ततः सोथ सलीलं पद्मजन्मना जलसिक्तं यथा सस्यं पुनर्जीवितमा
प्तवान् ४ प्राणवंतमिमं दृष्ट्वा प्राणो गंधवहो मुदा चचार सर्वभूतेषु संनिरुद्धं यथापुरा ५ ५

क

रामः
९०

मरुद्रोधाद्विनिर्मुक्तास्ताः प्रजामुदिताभवन् प्रीतिवाताविनिर्मुक्ताः पद्मिन्यस्ववसांबुजाः ६ ततस्त्रियु
ग्मस्त्रिककुत्त्रिधामास्त्रिदशार्चितः उवाचदेवताब्रह्मामारुतप्रियकाम्यया ७ भोमहेंद्राग्निवरुणामहे
श्वरधनेश्वराः जानतामपिवः सर्वंवक्ष्यामिश्रूयतांहितम् ८ अनेनशिशुनाकार्यंकर्तव्यंवोभविष्य
ति तद्ददध्वंवरान्सर्वेमारुतस्यास्यतुष्टये ९ ततः सहस्रनयनः प्रीतियुक्तः शुभाननः कुशेशयमयीं
मालामुत्क्षिप्येदंवचोब्रवीत् १० मत्करोत्सृष्टवज्रेणहनुरस्ययथाहतः नाम्नावैकपिशार्दूलोभ
विताहनुमानिति ११ अहमस्यप्रदास्यामिपरमंवरमद्भुतम् उ ततः प्रभृतिवज्रस्यममावध्योभविष्यति
१२ मार्त्तंडस्त्वब्रवीत्तत्रभगवांस्तिमिरापहः तेजसोस्यमदीयस्यददामिशतिकांकलाम् १३ यदाचशा
स्त्राण्यध्येतुंशक्तिरस्यभविष्यति तदास्यशास्त्रंदास्यामियेनवाग्मीभविष्यति १४

मरुद्रोधाद्विनिर्मुक्तास्ताः प्रजामुदितास्भवन् प्रीतिवातविनिर्मुक्ताः पद्मिन्य इव सांबुजाः ६ ततस्त्रियु
ग्मस्त्रिककुत्त्रिधामात्रिदशार्चिताः उवाच देवता ब्रह्मा मारुतप्रियकाम्यया ७ मां महेंद्राग्निवरुणा महे
श्वरधनेश्वराः जानतामपि वः सर्वं वक्ष्यामि श्रूयतां हितम् ८ अनेन शिशुना कार्यं कर्तव्यं वो भविष्य
ति तद्ददध्वं वरान्सर्वे मारुतस्यास्य तुष्टये ९ ततः सहस्रनयनः प्रीतियुक्तः शुभाननः कुशेशयमयीं
मालामुत्क्षिप्येदं वचोऽब्रवीत् १० मत्करोत्सृष्टवज्रेण हनुरस्य यथा हतः नाम्ना वै कपिशार्दूलो भ
विता हनुमानिति ११ अहमस्य प्रदास्यामि परमं वरमद्भुतम् ३ ततः प्रभृति वज्रस्य ममावध्यो भविष्यति
१२ मार्तंडस्त्वब्रवीत्तत्र भगवांस्तिमिरापहः तेजसोऽस्य मदीयस्य ददामि शतिकां कलाम् १३ यदा च शा
स्त्राण्यध्येतुं शक्तिरस्य भविष्यति तदास्य शास्त्रं दास्यामि येन वाग्मी भविष्यति १४

रा०वा०उ०
९१

वरुणश्च वरं प्रादान्नास्य मृत्युर्भविष्यति वर्षायुतशतेनापि मत्पाशादुदकादपि १५ यमो दंडादव
ध्यत्वमरोगत्वं च दत्तवान् वरं ददामि संतुष्ट अविषादं च संयुगे १६ गदेयं मामिका नैनं संयुगे वध
धिष्यति इत्येवं धनदः प्राह तदा ह्येकाक्षिपिंगलः १७ मत्तो मदायुधानां च अवध्योयं भविष्यति
इत्येवं शंकरेणापि दत्तोस्य परमो वरः १८ विश्वकर्मा च दृष्ट्वेमं बालं शंसति महारथः मत्कृतानि च
शस्त्राणि यानि दिव्यानि तानि च तैरवध्यत्वमापन्नश्चिरंजीवी भविष्यति १९ दीर्घायुश्च म
हात्मा च ब्रह्मा तं प्राब्रवीद्वचः सर्वेषां ब्रह्मदंडानामवध्यत्वं भविष्यति २० ततः सुराणां तु वरैर्दृ
ष्ट्वा ह्येनमलंकृतम् चतुर्मुखस्तुष्टमना वायुमाह जगद्गुरुः २१ अमित्राणां भयकरो मित्राणा
मभयंकरः अजेयो भविता पुत्रस्तव मारुत मारुतिः २२ कामरूपः कामचारी कामगः प्लवतां वरः
भवत्यव्याहतगतिः कीर्तिमांश्च भविष्यति २३ एवं गुणोत्सादनार्थानि रामप्रीतिकराणि च रामहर्ष
कैर्त्तयव कर्त्ता कर्म्मीरिता से पुरा २४

द्वे

रा

राम०
९१

एवमुक्त्वा तमामंत्र्य मारुतं त्वमरैः सह यथागता ययुः सर्वे पितामहपुरोगमाः २५ सोपि गंधवहः पुत्रं प्रगृ
ह्य गृहमानयत् अंजनायास्तमाख्याय वरदत्तं विनिर्गतः २६ प्राप्य प्राप्य वरानेष वरदानबलान्वितः
जवेनात्मनि संस्थेन सोपूर्ण इवार्णवः २७ तरसापूर्यमाणोपि तदा वानरपुंगवः आश्रमेषु
महर्षीणामपराध्यति निर्भयः २८ स्रुग्भांडान्यग्निहोत्राणि वल्कलानां च संचयान् भग्नविच्छि
न्नविध्वस्तान्संशांतानां करोत्ययम् २९ एवंविधानि कर्माणि प्रावर्तत महाबलः सर्वेषां ब्रह्मदंडाना
मवध्यः शंभुना कृतः जानंत ऋषयः सर्वे सहंते तस्य शक्तितः ३० तथा केसरिणा त्वेष वायुना सोंज
नीसुतः प्रतिषिद्धोपि मर्यादां लंघयत्येव वानरः ३१ ततो महर्षयः क्रुद्धा भृग्वंगिरसवंशजाः शे
पुरेनं रघुश्रेष्ठ नातिक्रुद्धातिमन्यवः ३२ बाधसे यत्समाश्रित्य बलमस्मान्प्लवंगम तद्दीर्घकालं वे

यदातेस्मार्यते कीर्तिस्तदा तेवर्धते बलम् ३४ ततस्तु हृ॰ ततेजौजा महर्षिवचनौजसा एषोश्रमाणि
तान्येव मृदुभावं गतोचरत् ३५ ऋक्षरजसो नाम वालिसुग्रीवयोः पिता सर्ववानरराजासी
त्तेजसा त्वमिव भास्करः ३६ स तु राज्यं चिरं कृत्वा वानराणां महेश्वरः ततस्त्वृक्षरजा नाम कालधर्मेण
योजितः ३७ तस्मिन्नस्तमिते चाथ मंत्रिभिर्मंत्रकोविदैः पित्र्ये पदे कृतो वाली सुग्रीवो वालिनः
पदे ३८ सुग्रीवेण समं त्वस्य अद्वैधं छिद्रवर्जितम् आबाल्यं सख्यमभवदनिलस्याग्निना यथा
३९ एष शापवशादेव न वेद बलमात्मनः वालिसुग्रीवयोर्वैरं यदा राम समुत्थितम् ४० न ह्येष राम
सुग्रीवो भ्राम्यमाणोपि वालिना देव जानाति न ह्येष बलमात्मनि मारुतिः ४१ सीता।

ऋषिशापाद्धृतबलस्तदैष कपिसत्तमः सिंहः कुंजररुद्धो वा आस्थितः सहितो रणे ४२ पराक्रमो
त्साहमतिप्रतापसौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च गांभीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यैर्हनूमतः कोप्यधिकोस्ति
लोके ४३ असौ पुनर्व्याकरणं ग्रहीष्यन्सूर्योन्मुखः पृष्टुमनाः कपींद्रः उद्यद्गिरेरस्तगिरिं ज
गाम ग्रंथं महद्धारयन्नप्रमेयः ४४ ससूत्रवृत्त्यर्थपदं महार्थं ससंग्रहं सिध्यति वै कपींद्रः नह्यस्य ह्य
कश्चित्सदृशोस्ति शास्त्रे वैशारदे छंदगतौ तथैव ४५

सर्वासु विद्यासु तपोविधाने प्रस्पर्धतेयं हि गुरुं सुराणाम् प्रवीविविक्षोरिव सागरस्य लोकान् दिध
क्षोरिव पावकस्य लोकक्षये चैव यथांतकस्य हनूमतः स्थास्यति कः पुरस्तात् ४६ एषेव चान्ये च
महाकपींद्राः सुग्रीवमैंदद्विविदाः सनीलाः सतारतारेयनलाः सरंभास्त्वत्कारणाद्राम सुरैर्हि
सृष्टाः ४७ गजो गवाक्षो गवयः सुदंष्ट्रो मैंदः प्रभो ज्योतिमुखो नलश्च एते च ऋक्षाः सह वान
रैंद्रैस्त्वत्कारणाद्राम सुरैर्हि सृष्टाः ४८ तदेतत्कथितं सर्वं यन्मां त्वं परिपृच्छसि हनूमतो बालभा
वे कर्मैतत्कथितं मया ४९ श्रुत्वागस्त्यस्य कथितं रामः सौमित्रिरेव च विस्मयं परमं जग्मुर्वानरा
राक्षसैः सह ५० अगस्त्यस्त्वब्रवीद्रामं सर्वमेतच्छ्रुतं त्वया दृष्टः संभाषितश्चासि राम गच्छामहे वयम् ५१
श्रुत्वैतद्राघवो वाक्यमगस्त्यस्योग्रतेजसः प्रांजलिः प्रणतश्चापि महर्षिमिदमब्रवीत् ५२ सीता

श्रद्धामेदेवतास्तुष्टाः पितरः प्रपितामहाः पुष्पार्कं दर्शनादेव नित्यसंतुष्टाः सबांधवाः ५३ वित्ताप्यंतुम
मैत छिप ददाम्याप्तस्पृहः तस्मद्वह्निर्मम कृते कर्तव्यमनुकंपया ५४ पौरजानपदान्स्थाप्यस्वका
र्यंचहमागतः कृतूनहं करिष्यामि श्रभावान्द्वत्तां सतां ५५ सदस्याममयज्ञे शुभ वंतो नित्यमेव तु
भविष्याथ महावीर्यास्ममानुग्रहकांक्षिणः ५६ अहं पुष्पान्समाश्रित्य तपो निर्धूतकल्मषान् त्व
नुगृहीतः पितृभिर्भविष्यामि सुनिर्वृतः ५७ तदागंतव्यमनिशं भवद्भिरिह सानैः भगवत्या
द्यास्तुतच्छ्रुत्वा ऋषयः संशितव्रताः ५८ एवमस्त्विति तं प्रोच्य प्रयातुमुपचक्रमुः एवमुक्त्वा
गताः स वै ऋषयस्ते यथागतम् ५९

राघवश्चतमेवार्थंचिंतयामासविस्मितः ततोस्तंभास्करेप्राप्तेविसृज्यनृपवानरान् ६० संध्यामुपास्य
विधिवत्तदानरखरोत्तमः प्रवृत्तार्धेरजन्यांतुसौप्तिकःप्रचरोभवत्॥६१॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी
येउत्तरकाण्डेषट्त्रिंशःसर्गः॥३६॥ अभिषिक्तेतुकाकुत्स्थेधर्मेणविदितात्मनि व्यतीतायानिशा
पूर्वापौराणांहर्षवर्धिनी १ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांप्रातर्नृपतिबोधकाः वंदिनःसमुपातिष्ठ
न्सौम्यानृपतिवेश्मनि २ तेरक्तकंठिनःसर्वेकिन्नराइवशिक्षिताः तुष्टुवुर्नृपतिंवीरंयथावत्सं
प्रहर्षिणः ३ वीरसौम्यप्रबुध्यस्वकौशल्याप्रीतिवर्धन जगद्धिसर्वंस्वपितित्वयिसुप्तेनराधिप
४ विक्रमस्तेयथाविष्णोरूपंचैवाश्विनोरिव बुध्याबृहस्पतेस्तुल्यःप्रजापतिसमोह्यसि ५
क्षमातेपृथिवीतुल्यातेजसाभास्करोपमः वेगस्तेवायुनातुल्योगांभीर्यमुदधेरिव ६ सीताया

ऽप्रग्रकं प्योय यास्यास्तु ख्रंदृसोम्यवमीदृशम् नेदृशाः पार्थिवाः पूर्वंभवितारो नराधिप ७ यथा त्वमसि
दुर्धर्षो धर्मनित्यः प्रजाहितः न त्वां जहाति कीर्तिश्च लक्ष्मीश्च पुरुषर्षभ ८ श्रीश्च धर्मश्च काकु
त्स्थ त्वयि नित्यं प्रतिष्ठितौ एताश्चान्याश्च मधुरा वेदिभिः परिकीर्तिताः ९ सूताश्च संस्तवैर्दिव्यैर्बो
धयंति स्म राघवम् स्तुतिभिः स्तूयमानाभिः प्रत्यबुध्यत राघवः १० स तद्विहाय शयनं पाण्डुराच्छा
दनास्तृतम् उत्तस्थौ नागशयनाद्धरिर्नारायणो यथा ११ तमुत्थितं महात्मानं प्रह्वाः प्राञ्ज
लयो नराः सलिलं भाजनैः शुभ्रैरुपतस्थुः सहस्रशः १२ कृतोदकः शुचिर्भूत्वा काले हुतहुता
शनः देवागारं जगामाशु पुण्यमिक्ष्वाकुसेवितम् १३ तत्र देवान्पितॄन्विप्रानर्चयित्वा यथा
विधि बाह्यकक्षांतरं रामो निर्जगाम जनैर्वृतः १४ उपतस्थुर्महात्मानो मंत्रिणः सपुरोहिताः
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे दीप्यमाना इवाग्नयः १५

क्षत्रियाश्च महात्मानो नानाजनपदेश्वराः रामस्योपाविशन्पार्श्वे शक्रस्येव यथामराः १६ भर
तो लक्ष्मणश्चात्र शत्रुघ्नश्च महायशाः उपासांचक्रिरे हृष्टा वेदास्त्रय इवाध्वरम् १७ याताः
प्रांजलयो भूत्वा किंकरा मुदितानना मुदितानाम पार्श्वस्था वहवास्समुपाविशन् १८ वान
राश्च महावीर्या विंशतिः कामरूपिणः सुग्रीवप्रमुखा राममुपासंते महौजसः १९ विभीषण
श्च रक्षोभिश्चतुर्भिः परिवारितः उपासते महात्मानं धनेशमिव गुह्यकाः २० यथा निगम
वृद्धाश्च कुलीना ये च मानवाः शिरसा वंद्य राजानमुपासंते विचक्षणाः २१ तथा परिवृतो
राजा श्रीमद्भिर्ऋषिभिर्वरैः राजभिश्च महावीर्यैर्वानरैश्च सराक्षसैः २२ यथा देवेश्वरो नित्य
मृषिभिः समुपास्यते अधिकस्तेन रूपेण सहस्राक्षाद्विरोचते २३ तेषां समुपविष्टानां तास्ताः
समधुराः कथाः कथ्यंते धर्मसंयुक्ताः पुराणज्ञैर्महात्मभिः २४ ॥ इत्यार्षे॰ उत्तरकांडे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

एवमास्तेमहावाहुरहन्यहनिराघवः प्रशासत्सर्वकार्याणिपौरजानपदेषुच १। ततः कतिपयाहःसुवैदे
हंमिथिलाधिपम् राघवः प्रांजलिर्भूत्वा वाक्यमेतदुवाचह २ भवान्हिगतिरव्यग्नाभवतापालिताव
यम् भवतस्तेजसोग्रेणरावणोनिहतोमया ३ इक्ष्वाकूणांचसर्वेषांमैथिलानांचसर्वशः अतु
लाः प्रीतयोराजन्संबंधकपुरोगमाः ४ तद्भवान्स्वपुरंयातुरत्नान्यादायपार्थिव भरतश्चसहायं
पश्चात्तस्यानुयास्यति ५ सतथेतितितः कृत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत् प्रीतोस्मिभवतोराजन्दर्शने
नयेनच ६ यान्येतानितुरत्नानिमदर्थंसंचितानिवैदुहित्रोस्तान्यहंराजन्सर्वाणितेवददामवै
७ ततः प्रयातेजनकेकेकयंमातुलंप्रभुम् राघवः प्रांजलिर्भूत्वाविनयाद्वाक्यमब्रवीत् ८ ८८

रा०वा०उ०
९६

इदंराज्यमहंचैवभरतश्चसलक्ष्मणः आयत्तास्त्वंहिनोराजन्गतिश्चपुरुषर्षभ ९ राजाहिवृद्धःसंतापं त्वदर्थमुपयास्यति तस्माद्गमनमद्यैवरोचतेतवपार्थिव १० लक्ष्मणेनानुयात्रेणपृष्ठतोनुगमिष्य ते धनमादायबहुलंरत्नानिविविधानिच ११ युधाजित्तुतथेत्याहगमनंप्रतिराघवम् रत्नानिच धनंचैवत्वय्येवाक्षय्यमस्त्विति १२ प्रदक्षिणंचराजानंकृत्वाकेकयवर्धनः रामेणचकृतःपूर्वमभि वाद्यप्रदक्षिणम् १३ लक्ष्मणेनसहायेनप्रयातःकेकयेश्वरः हतेसुरेयथावृत्रेविष्णुनासहवासवः १४ तंविसृज्यततोरामोवयस्यमकुतोभयम् प्रतर्दनंकाशिपतिंपरिष्वज्येदमब्रवीत् १५ दर्शिताभव ताप्रीतिर्दर्शितंसौहृदंपरम् उद्योगश्चत्वयाराजन्भरतेनकृतःसह १६

राम०
९६

तमुवाच रघुकाश्रेय पुरीं वाराणसीं व्रज रमणीयां त्वया गुप्तां सुप्रकारां सुतोरणाम् १७ एतावदुक्त्वा चो
त्थाय काकुत्स्थः परमासनात् पर्यष्वजत धर्मात्मा निरन्तरमुरोगतम् १८ विसर्जयामास तदा कौशल्या
प्रीतिवर्धनः १९ राघवेणाभ्यनुज्ञातः काशेयो ह्यकुतोभयः वाराणसीं ययौ तूर्णं राघवेण विसर्जितः
२० विसृज्य तं काशिपतिं त्रिशतं पृथिवीपतीन् प्रहसन् राघवो वाक्यमुवाच मधुराक्षरम् २१ भव
तां प्रीतिरव्यग्रा तेजसा परिरक्षिता धर्मश्च नियतो नित्यं सत्यं च भवतां सदा २२ युष्माकं चानुभावेन
तेजसा च महात्मनाम् हतो दुरात्मा दुर्बुद्धी रावणो राक्षसाधमः हेतुमात्रमहं तत्र भवतां तेजसा हतः
२३ रावणः सगणो युद्धे सपुत्रामात्यबांधवः भवन्तश्च समानीता भरतेन महात्मना २४ श्रुत्वा जन
कराजस्य कानने तनयां हृताम् उद्युक्तानां च सर्वेषां पार्थिवानां महात्मनाम् २५ सीता रामसीता

रा०वा०उ०
९७

कालोप्यतीतः सुमहान्राक्षसेंद्रो वशमागतः श्रुत्वा चुस्तं चराजानो हर्षेण महतावृताः २६ दिष्ट्या त्वं विज
यी राम राज्यं चापि प्रतिष्ठितम् दिष्ट्या प्रत्याहृता सीता दिष्ट्या शत्रुः पराजितः २७ एष नः परमः काम
एषा नः प्रीतिरुत्तमा यत्त्वां विजयिनं राम पश्यामो हतशात्रवम् २८ एतत्त्वय्युपपन्नं च यदस्मांस्त्वं प्र
शंससे प्रशंसार्हं न जानीमः प्रशंसितुं वक्तुमीदृशीम् २९ आपृच्छामो गमिष्यामो हृदिस्थो नः सदा भ
वान् वर्तामहे महाबाहो प्रीत्या त्वं महतावृताः ३० भवेच्च ते महाराज प्रीतिरस्मासु नित्यदा बाढमित्ये
व राजानो हर्षेण परमान्विताः ३१ ऊचुः प्रांजलयः सर्वे राघवं गमनोत्सुकाः पूजितास्ते च रामेण ज
ग्मुर्देशान्स्वकान्स्वकान् ॥३२॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे षट्त्रिंशः सर्गः ॥३६॥ ते प्रयाता महात्मा
नः पार्थिवास्ते प्रहृष्टवत् गजवाजिसहस्रौघैः कंपयंतो वसुंधराम् १

राम०
९७

ग्प्रक्षौहिण्यो हि तत्रासन् राघवार्थे समुद्यताः भरतस्यास्तयानेकाः प्रहृष्टबलवाहनाः २ ऊचुस्ते च महीपा
लो बलदर्पसमन्विताः न रामरावणौ युद्धे पश्यामः पुरतः स्थितम् ३ भरतेन वयं पश्चात्समानीता निरर्थ
कम् हता हि राक्षसाः क्षिप्रं पार्थिवैः स्युर्न संशयः ४ रामस्य बाहुवीर्येण रक्षिता लक्ष्मणस्य च सुखं पा
रे समुद्रस्य युध्येम विगतज्वराः ५ एताश्चान्याश्च राजानः कथास्तत्र सहस्रशः कथयन्तः स्वराज्यानि
जग्मुर्हर्षसमन्विताः ६ स्वानि राज्यानि मुख्यानि ऋद्धानि मुदितानि च समृद्धधनधान्यानि पूर्णानि
वसुमन्ति च ७ यथापुराणि ते गत्वा रत्नानि विविधानि च रामस्य प्रियकामार्थमुपहारं नृपा ददुः ८ अ
श्वान्यानानि रत्नानि हस्तिनश्च मदोत्कटान् चंदनानि च मुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ९

रा०वा०उ०
१८

मणिनामुख्याणांप्रवालांस्तुदास्योरूपसमन्विताः अजाविकंचविविधंरत्नानिविविधान्यहन् १० भरतो
लक्ष्मणश्चैवशत्रुघ्नश्चमहाबलः आदायतानिरत्नानिस्वांपुरींपुनरागताः ११ आगम्यचपुरींरम्या
मयोध्यांपुरुषर्षभाः तानिरत्नानिचित्राणिरामायसमुपानयन् १२ प्रतिगृह्यचतत्सर्वंरामःप्रीति
समन्वितः सुग्रीवायददौरत्नंमहात्माकृतकर्मणे १३ विभीषणायचददौतथान्येभ्योपिराघवः
रात्तेभ्यःकपिभ्यश्चवैदेत्तोजयमाप्तवान् १४ तेसर्वेरामदत्तानिरत्नानिकपिराक्षसाः शिरोभि
र्धारयामासुर्भुजेषुचमहाबलाः १५ हनूमंतंनृपतिरिक्ष्वाकूणांमहारथः अंगदंचमहाबाहु
मंकमारोप्यवीर्यवान् १६ रामःकमलपत्राक्षःसुग्रीवमिदमब्रवीत् १६ अंगदस्तेसुपुत्रोयंमंत्रीचा
प्यनिलात्मजः १७ सुग्रीवमंत्रितेयुक्तौममचापिहितेरतौ अर्हतोविविधांपूजांत्वत्कृतेवैहरीश्वरः
इत्युक्त्वाव्यपमुच्यांगाद्भूषणानिमहायशाः सबबंधमहार्हाणितदांगदहनूमतोः १९ सीताराम।

रामः
१८

श्चाभाव्यश्चमहावीर्यानराधवोयूथपर्षभान् नीलंनलंकेसरिणं कुमुदं गंधमादनम् २० सुषेणंपनं
सवीरंमैंदं द्विविदमेवच जांववंतंगवाक्षंचविनतंधूम्रमेवच २१ वलीमुखंप्रजंघंचसन्नादंचम
हावलम् दरीमुखंदधिमुखंमिंदुजानुंचयूथपम् २२ मधुरंभ्रस्तहृष्टाणांवाचानेत्राभ्यामपिवन्नि
व सुहृदोमेभवंतश्चप्राणिरंत्रातरस्तथा २३ युष्माभिरुद्धृतश्चाहंव्यसनात्काननौकसः धन्योरा
जाचसुग्रीवोभवद्भिःसुहृदांवरैः २४ एवमुक्त्वाददौतेभ्योभूषणानिप्रियार्हत्तः वज्राणिचमहा
र्हाणिसस्वजेचनरर्षभः २५ तेपिवंतःसुगंधीनिमधूनिमधुपिंगलाः मांसानिचसुमृष्टानिमू
लानिचफलानिच २६ एवंतेषांनिवसतांमासःसाग्रोययौतदा मुहूर्त्तमिवतत्सर्वैरामभक्त्याचमेनि
रे २७

एमो पिरे मैतैः सार्धं वानरैः कामरूपिभिः राक्षसैश्च महावीर्यैर् ऋक्षैश्चैव महाबलैः २८ एवं तेषां ययौ मा
सो द्वितीयः शिशिरः सुखम् वानराणां प्रहृष्टानां राक्षसानां च सर्वशः २९ इक्ष्वाकुनगरे रम्ये परां प्रीतिमु
पासताम् रामस्य प्रीतिकरणैः कालस्तेषां सुखं ययौ ॥३०॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे
एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥३९॥ तथा स्म तेषां वसतां ऋक्षवानररक्षसां राघवस्तु महातेजाः सुग्री
वमिदमब्रवीत् १ गम्यतां सौम्य किष्किंधां दुराधर्षां सुरासुरैः पालयस्व सहामात्यै राज्यं निहत
कंटकम् २ अंगदं च महाबाहो प्रीत्या परमया युतः पश्य त्वं हनुमंतं च नलं चैव महाबलम् ३
सुषेणं श्वशुरं वीरं तारं च बलिनां वरम् कुमुदं चैव दुर्धर्षं नीलं चैव महाबलम् ४ वीरं शतबलिं
चैव मैंदं द्विविदमेव च गजं गवाक्षं गवयं शरभं च महाबलम् ५ ऋक्षराजं च दुर्धर्षं जांबवंतं महा
बलम् पश्य प्रीतिसमायुक्तो गंधमादनमेव च ६

ऋषभंचसुविक्रांतंप्लवगंचसुपाटलम् केसरिंशरभंशुंभंशंखचूडंमहाबलम् ७ येचैमेसुमहा
त्मानोमदर्थेसंत्यक्तजीविताः पश्यत्वंप्रीतिसंयुक्तोमाचैषांविप्रियंकृथाः ८ एवमुक्त्वाचसुग्रीवमा
श्लिष्यचपुनःपुनः विभीषणमुवाचाथरामोमधुरयागिरा ९ लंकांप्रशाधिधर्मेणधर्मज्ञस्त्वंमतो
मम पुरस्यराक्षसानांचभ्रातुर्वैश्रवणस्यच १० माचबुद्धिमधर्मेत्वंकुर्याद्राजन्कथंचन बुद्धिमंतो
हिराजानोध्रुवमश्नंतिमेदिनीम् ११ अहंचनित्यशोराजन्सुग्रीवसहितस्त्वया स्मर्तव्यःपरयाप्री
त्यागच्छत्वंविगतज्वरः १२ रामस्यभाषितंश्रुत्वाऋक्षवानरराक्षसाः साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंप्रश
शंसुःपुनःपुनः १३ तवबुद्धिर्महाबाहोवीर्यमद्भुतमेवच माधुर्यंपरमंरामस्वयंभोरिवनित्यदा १४
तेषामेवंब्रुवाणानांवानराणांचरक्षसाम् हनूमान्प्रणतोभूत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत् १५ सीताया

लोहेहोमेपरमोराजेंद्रत्वयितिष्ठतुनित्यदा भक्तिश्चनियताविरभावोनान्यत्रगच्छतु १६ यावद्रामकथा
वीरचरिष्यतिमहीतले तावच्छरीरेवत्स्यंतुप्राणाममनसंशयः १७ यच्चैतच्चरितंदिव्यंकथांतेरघुनंद
न तन्ममाप्सरसोरामश्रावयेयुर्नरर्षभ १८ तच्छ्रुत्वाहंततोवीरतवचर्यामृतंप्रभो उत्कंठांतांहरिष्यामि
मेघलेखामिवानिलः १९

एवंब्रुवाणं रामस्तु हनूमंतं वरासनात् उत्थाय सस्वजे स्नेहाद्वाक्यमेतदुवाच ह २० एवमेतत्कपिश्रे
ष्ठ भविता नात्र संशयः चरिष्यति कथा यावदेषा लोके च मामिका २१ तावत्ते भविता कीर्तिः शरीरे
प्यवसस्तथा लोका हि यावत्स्थास्यंति तावत्स्थास्यंति मे कथाः २२ एकैकस्योपकारस्य प्राणान्दा
स्यामि ते कपे शेषस्येहोपकाराणां भवाम ऋणिनो वयम् २३ मदंगे जीर्णतां यातु यत्त्वयोपकृतं क
पे नरः प्रत्युपकाराणामापत्स्वायाति पात्रताम् २४ ततोस्य हारं चंद्राभं मुच्य कंठात्स राघवः वैडूर्य
तरलं कंठे बबंध च हनूमतः २५ तेनोरसि निबद्धेन हारेण महता कपिः रराज हेमशैलेंद्रश्चंद्रेणा
क्रांतमस्तकः २६ श्रुत्वा तु राघवस्यैतदुत्थायोत्थाय वानराः प्रणम्य शिरसा पादौ निर्जग्मुस्ते म
हाबलाः २७ सुग्रीवःस्वच रामेण निरंतरमुरोगतः विभीषणश्च धर्मात्मा सर्वे ते बाष्पविक्लवाः
२८

सर्वे च ते बाष्पकलाः साश्रुनेत्रा विचेतसः संमूढा दुःखेन सज्जंतो राघवं तदा २९ कृतप्रसादास्तेनै
वं राघवेण महात्मना जग्मुः स्वं स्वं गृहं सर्वे देही देहमिव त्यजन् ३० ततस्तु तेण क्षस ऋक्षवानराः
प्रणम्य प्रणम्य रघुवंशवर्धनम् वियोगजाश्रुप्रतिपूर्णलोचनाः प्रतिप्रयातास्तु यथा निवासिनः ३१
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥ विसृज्य च महाबाहुर्ऋक्षवानरराक्षसा
न् भ्रातृभिः सहितो रामः प्रमुमोद सुखं सुखी १ अथापराह्णसमये भ्रातृभिः सह राघवः शुश्राव म
धुरां वाणीमंतरिक्षान्महाप्रभुः २ सौम्य राम निरीक्षस्व सौम्येन वदनेन माम् कुबेरभवनात्प्राप्तं विद्धि
मां पुष्पकं प्रभो ३ तव शासनमाज्ञाय गतोस्मि भवनं प्रति उपस्थातुं नरश्रेष्ठ स च मां प्रत्यभाषत ४

निर्जितस्त्वं नरेंद्रेण राघवेण महात्मना निहत्य युधि दुर्धर्षं रावणं राक्षसेश्वरम् ५ ममापि परमा प्रीति
र्हते तस्मिन् दुरात्मनि राघवेण सगणेश्चैव सपुत्रे सहबांधवे ६ स त्वं रामेण लंकायां निर्जितः परमात्म
ना वह सौम्य तमेव त्वमहमाज्ञापयामि ते ७ परमो ह्येष मे कामो यत्त्वं राघवनंदनम् वहेर्लोकस्य सं
यानं गच्छस्व विगतज्वरः ८ सोहं भ्रातृत्वमाज्ञाय धनदस्य महात्मनः त्वत्सकाशमनुप्राप्तो निर्वि
शंकः प्रतीच्छ माम् ९ अप्रधृष्यः सर्वभूतानां सर्वेषां धनदाज्ञया चराम्यहं प्रभावेन तवाज्ञां परिपा
लयन् १० एवमुक्तस्तदा रामः पुष्पकेण महाबलः उवाच पुष्पकं दृष्ट्वा विमानं पुनरागतम् ११
यद्येवं स्वागतं तेस्तु विमानवर पुष्पक आनुकूल्याद्धनेशस्य वृत्तदोषो न नो भवेत् १२ १२

लाजैश्चैवतथापुष्पैर्धूपैश्चैवसुगंधिभिः पूजयित्वामहाबाहू राघवःपुष्पकंतदा १३ गम्यतामिति
चोवाचऽआगच्छत्वंस्मरेयदा १३ सिद्धानांचगतौसौम्यमाविषादेनयोजय प्रतिघातश्चतेमाभूद्य
थेष्टंगच्छतोदिशः १४ एवमस्त्वितिरामेणपूजयित्वाविसर्जितम् ऽअभिप्रेतांदिशंतस्मात्प्रा
यात्तत्पुष्पकंतदा १५ एवमंतर्हितेतस्मिन् पुष्पकेसुकृतात्मनि भरतःप्रांजलिर्वाक्यमुवाच
रघुनंदनम् १६ विबुधात्मनिदृश्यंतेत्वयिवीरप्रशासति ऽअमानुषाणिसत्वानिव्याहृतानिमु
हुर्मुहुः १७ ऽअनामयश्चमर्त्यानांसाग्रोमासोगतोह्ययम् जीर्णानामपिसत्वानांमृत्युर्नायातिरा
घव १८

॰ष्ठेण प्रमाणानार्यो वपुष्मंतो हिमानवाः हर्षश्चाभ्यधिको राजन्जनस्य पुरवासिनः १९ काले वर्ष
ति पर्जन्यः पातःयन्नमृतंपयः वाताश्चापि प्रवांत्येते स्पर्शयुक्ताः सुखाः शिवाः २० ईदृशो नश्चि
रं राजा भवेदिति नरेश्वर कथयंति पुरे राजन्पौरजानपदास्तथा २१ एता वाचः सुमधुरा
भरतेन समीरिताः श्रुत्वा रामो मुदा युक्तो बभूव नृपसत्तमः ॥२२॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मी
कीये उत्तरकांडे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥४१॥ स विसृज्य ततो रामः पुष्पकं हेमभूषितम् प्रविवेश
महाबाहुरशोकवनिकां तदा १ चंदनागरुचूतैश्च तुंगकालेयकैरपि देवदारुवनैश्चापि

चंपकागुरुपुन्नागमधूकपनसासनैः शोभितांपारिजातैश्चविधूमज्वलनप्रभैः ३ लोध्रनीपा
र्जुनैर्नागैः सप्तपर्णातिमुक्तकैः मंदारकदलीगुल्मलताजालसमावृताम् ४ प्रियंगुभिः कदंबै
स्तथा च बकुलैरपि जंबुभिर्दाडिमैश्चैव कोविदारैश्च शोभिताम् ५ सर्वदा कुसुमै रम्यैः फल
वद्भिर्मनोरमैः दिव्यगंधरसोपेतैस्तरुणांकुरपल्लवैः ६ तथैव तरुभिर्दिव्यैः शिल्पिभिः प
रिकल्पितैः चारुपल्लवपुष्पाढ्यैर्मत्तभ्रमरसंकुलैः ७ कोकिलैर्भृंगराजैश्च नानावर्णैश्च
पक्षिभिः शोभितां शतशश्चित्रां चूतवृक्षावतंसकैः ८ शातकुंभनिभाः केचित्केचिदग्निशि
खोपमाः नीलांजननिभाश्चान्ये भांति तत्र स्म पादपाः ९ सीतारामाभ्यां नमः सीताराम

सुरभीणि च पुष्पाणि नानाविधानि च दीर्घिका विविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणा १०
माणिक्यहेमसोपानाः स्फाटिकोत्तरकुट्टिमाः फुल्लपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः ११
दात्यूहशुकसंघुष्टा हंससारसनादिताः तरस्विपुष्पशाखैस्तीरजैरुपशोभिताः १२ प्राकारै
र्विविधाकारैः शोभितास्ताः शिलातलैः तत्रैव च वनोद्देशे वैदूर्यमणिसन्निभैः १३ शाद्वलैः पर
मोपेतां पुष्पितद्रुमकाननाम् तत्र संघर्षजातानां वृक्षाणां पुष्पशालिनाम् १४ प्रस्तराः पुष्पश
बला नभस्तारागणैरिव नंदनं हि यथेंद्रस्य ब्राह्मे चैत्ररथं यथा १५ तथाभूतं हि रामस्य काननं सन्नि
वेशनम् बह्वासनगृहोपेतां लतासनसमावृताम् अशोकवनिकां स्फीतां प्रविश्य रघुनंदनः १६

आसने च शुभाकारे पुष्पप्रकरभूषिते कुशास्तरणसंस्तीर्णे रामः सन्निषसाद ह १७ सीतामादाय हस्ते
न मधुमैरेयकं शुचि पाययामास काकुत्स्थः शचीमिव पुरंदरः १८ मांसानि च सुमृष्टानि फ
लानि विविधानि च रामस्याभ्यवहारार्थं किंकरास्तूर्णमाहरन् १९ उपानृत्यंश्च राजानं नृत्यगी
तविशारदाः अप्सरोरगसंघाश्च किन्नरीपरिवारिताः २० दक्षिणा रूपवत्यश्च स्त्रियः पान
वशंगताः उपानृत्यंत काकुत्स्थं नृत्यगीतविशारदाः २१ मनोभिरामा रामास्ता रामो रमयतांव
रः रमयामास धर्मात्मा नित्यं परमभूषिताः २२ स तया सीतया सार्धमासीनो विरराज ह अरुंध
त्या इवासीनो वसिष्ठ इव तेजसा २३ एवं रामो मुदा युक्तः सीतां सुरसुतोपमाम् रमयामास वैदेही
महन्यहनि देववत् २४

तथातयोर्विहरतोः सीताराघवयोश्चिरम् अत्यक्रामत्सुमहः कालः शिशिरोभोगदः सदा २५ दशवर्षस
हस्राणि गतानि सुमहात्मनोः प्राप्तयोर्विविधान्भोगानतीतः शिशिरागमः २६ पूर्वाह्ने धर्मकार्या
णि कृत्वा धर्मेण धर्मवित् शेषं दिवसभागार्धमंतःपुरगतोऽभवत् २७ सीतापि देवकार्याणि कृ
त्वा पौर्वाह्णिकानि वै श्वश्रूणामकरोत्पूजां सर्वासामविशेषतः २८ अभ्यगच्छत्ततो रामं विचित्रा
भरणांबरा त्रिविष्टपे सहस्राक्षमुपविष्टं यथा शची २९ दृष्ट्वा तु राघवः पत्नीं कल्याणेन समन्वि
ताम् प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् ३० अब्रवीच्च वरारोहां सीतां सुरसुतोपमाम्
अपत्यलाभो वैदेहि त्वय्ययं समुपस्थितः ३१ किमिच्छसि वरारोहे कामः किं क्रियतां तव स्मितं
कृत्वा तु वैदेही रामं वाक्यमथाब्रवीत् ३२ सीतारामासीतारामासीतासीताराममसतारा

तपोवनानि पुण्यानि द्रष्टुमिच्छामि राघव गंगातीरोपविष्टानामृषीणामुग्रतेजसाम् ३३ फलमूला
शिनां देव पादमूलेषु वर्तितुम् एष मे परमः कामो यन्मूलफलभोजिनाम् ३४ अप्येकरात्रिं काकु
त्स्थ निवसेयं तपोवने तथेति च प्रतिज्ञातं रामेणाक्लिष्टकर्मणा विस्रब्धा भव वैदेहि श्वो गमिष्य
स्यसंशयः ३५ एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थो मैथिलीं जनकात्मजाम् मध्यकक्ष्यान्तरं रामो निर्जगाम
सुहृद्वृतः ॥३६॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥४२॥ तत्रो
पविष्टं राजानमुपासन्ते विचक्षणाः कथानां बहुरूपाणां हास्यकाराः समन्ततः १ विजयो मधुम
त्तश्च काश्यपो मंगलः कुलः सुराजिः कालियो भद्रो दंतवक्त्रः सुमागधः २ एते कथा बहुविधाः
परिहाससमन्विताः कथयंति स्म संहृष्टा राघवस्य महात्मनः ३ ततः कथायां कस्यांचिद्राघवः सम
भाषत काः कथा नगरे भद्र वर्तंते विषयेषु च ४

मामाश्रितानि कान्याहुः पौरजानपदाजनाः किंचसीतांसमाश्रित्यभरतंकिंचलक्ष्मणम् ५ किन्नु
शत्रुघ्नमुद्दिश्यकैकेयीं किंचमातरम् वनंगतांश्चराजानो वनेराज्ये व्रजंतिच ६ एवमुक्तेतुरामेण
भद्रःप्रांजलिरब्रवीत् स्थिताःशुभाः कथाराजन्वर्तंतिपुरवासिनाम् ७ अयंतुविजयःसौम्यदश
ग्रीववधार्जितः भूयिष्ठंस्वपुरेपौरैः कथ्यतेपुरुषर्षभ ८ एवमुक्तस्तुभद्रेणराघवोवाक्यमब्र
वीत् कथयस्वयथातत्वंसर्वंनिरवशेषतः ९ शुभाशुभानिवाक्यानियान्याहुःपुरवासिनः ।
श्रुत्वेदानींशुभंकुर्यांनकुर्याम शुभानिच १०

रा०वा०उ०
१०६

कथयस्व च विस्रब्धो निर्भयो विगतज्वरः कथयन्ति यथा पौराः पापा जनपदेषु च ११ राघवेणैवमुक्तस्तु भद्रः सुरुचिरं वचः प्रत्युवाच महाबाहुं प्राञ्जलिः सुसमाहितः १२ शृणु राजन् यथा पौराः कथयन्ति शुभाशुभम् चत्वरापणरथ्यासु वनेषूपवनेषु च १३ दुष्करं कृतवान् रामः समुद्रे सेतुबन्धनम् अश्रुतं पूर्वकैः कैश्चिद्देवैरपि सदानवैः १४ रावणश्च दुराधर्षो हतः सबलवाहनः वानराश्च वशं नीता ऋक्षाश्च सह राक्षसैः १५ हत्वा च रावणं संख्ये सीतामाहृत्य राघवः अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा स्ववेश्म पुनरानयत् १६ कीदृशं हृदये तस्य सीतासंभोगजं सुखम् अङ्के आरोप्य तु पुरा रावणेन बलाद्धृताम् लङ्कामपि पुरा नीतामशोकवनिकां गताम् रक्षसां वशमापन्नां कथं रामो न कु

२८

राम०
१०६

ऽस्माकमपि दारेषु सहनीयं भविष्यति यथा हि कुरुते राजा प्रजास्तमनुवर्तते १९ एवं बहुविधा वा
चो वदंति पुरवासिनः नगरेषु च सर्वेषु राजन् जनपदेषु च २० तस्यैवं भाषितं श्रुत्वा राघवः परमार्त
वत् उवाच सुहृदः सर्वान् कथमेतद् ब्रवीथ माम् २१ सर्वे तु शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च प्रत्यू
चू राघवं दीनमेवमेतन्न संशयः २२ श्रुत्वा तु वाक्यं काकुत्स्थः सर्वेषां समुदीरितम् विसर्जयामा
स तदा वयस्यां छत्रुसूदनः ॥२३॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥४३॥ विसृ
ज्य तु सुहृद्वर्गं बुध्या निश्चित्य राघवः समीपे द्वास्थमासीनमिदं वचनमब्रवीत् १ सीतारामसीता

शीघ्रमानयसौमित्रिंलक्ष्मणं शुभलक्षणम् भरतंचमहाभागंशत्रुघ्नमपराजितम् २ रामस्यवचनं
श्रुत्वाद्वास्थोमूर्ध्नि कृताञ्जलिः लक्ष्मणस्यगृहंगत्वाप्रविवेशानिवारितः ३ उवाचसुमहात्मानंव
र्द्धयित्वाकृताञ्जलिः द्रष्टुमिच्छति राजात्वांगम्यतां तत्रमाचिरम् ४ बाढमित्येवसौमित्रिः श्रुत्वा
राघवशासनम् प्राद्रवद्रथमारुह्यराघवस्यनिवेशनम् ५ प्रयान्तंलक्ष्मणं दृष्ट्वाद्वास्थोभरतम
न्तिकात् उवाचभरतंतत्रवर्द्धयित्वाकृताञ्जलिः ६ विनयावनतोभूत्वाराजात्वांद्रष्टुमिच्छति भरत
स्तुवचः श्रुत्वाद्वास्थाद्रामसमीरितम् ७ उत्पपातासनात्तूर्णंपद्भ्यामेवमहाबलः दृष्ट्वाप्रयान्तंभ
रतंत्वरमाणःकृताञ्जलिः ८ शत्रुघ्नभवनंगत्वाततोवाक्यमुवाचह एह्यागच्छरघुश्रेष्ठराजात्वां
द्रष्टुमिच्छति ९ गतोहिलक्ष्मणःपूर्वंभरतश्चमहायशाः श्रुत्वातुवचनंतस्यशत्रुघ्नःपरमासना
त् १० शिरसावंद्यधरणींप्रययौयत्रराघवः द्वास्थस्त्वागम्यरामायसर्वानेवकृताञ्जलिः ११ निवेदया
मासतथाभ्रातॄन्स्वान्समुपस्थितान् कुमारानागतांश्रुत्वाचिंताव्याकुलितेन्द्रियः १२ सीताराम

अथ बाष्पमुखो दीनमना द्वास्थं वचनमब्रवीत् प्रवेशय कुमारांस्त्वं मत्समीपं त्वरान्वितः १३ एतेषु जी
वितं मह्यमेते प्राणाः प्रिया मम आज्ञप्तास्तु नरेन्द्रेण कुमाराः शुक्लवाससः १४ प्रह्वाः प्राञ्जलयो
भूत्वा विविशुस्ते समाहिताः तेन्नु दृष्ट्वा मुखं तस्य सग्रहं शशिनं यथा १५ संध्यागतमिवादित्यं प्र
भया परिवर्जितम् बाष्पपूर्णे च नयने दृष्ट्वा रामस्य धीमतः १६ हतशोभं यथा पद्मं मुखं वीक्ष्य च
तस्य ते १६ ततोभिवाद्य त्वरिताः पादौ रामस्य मूर्धभिः तस्थुः समाहिताः सर्वे रामस्त्वश्रूण्यवर्तयत्
१७ तान्परिष्वज्य बाहुभ्यामुत्थाप्य च महाबलः आसनेष्वासतेत्युक्त्वा ततो वाक्यं जगाद ह १८ भ
वंतो मम सर्वस्वं भवंतो जीवितं मम भवद्भिश्च कृतं राज्यं पालयामि नरेश्वराः १९ भवंतः कृतशास्त्रा
र्थाः बुद्ध्या च परिनिष्ठिताः संभूय च मदर्थोयमन्वेष्टव्यो नरेश्वराः २०

तथा वदति काकुत्स्थे प्रवधान पाण्यणाः उद्विग्नमनसः सर्वे किन्नु राजाभिधास्यति ॥२१॥ इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥४४॥ तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां दीनचेतसाम्
उवाच वाक्यं काकुत्स्थो मुखेन परिशुष्यता १ सर्वे शृणुत भद्रं वो मा कुरुध्वं मनोन्यथा पौराणां
मम सीतायां यादृशी वर्त्तते कथा २ पौरापवादः सुमहांस्तथा जनपदस्य च वर्त्तते मयि बीभत्सा
सा मे मर्माणि कृंतति ३ अहं किल कुले जात इक्ष्वाकूणां महात्मनाम् सीतापि सत्कुले जाता
जनकानां महात्मनाम् ४ जानासि त्वं यथा सौम्य दंडके विजने वने रावणेन हृता सीता स च वि
ध्वंसितो मया ५ तत्र मे बुद्धिरुत्पन्ना जनकस्य सुतां प्रति अत्रोषितामिमां सीतामानयेयं कथं
पुरीम् ६

प्रत्ययार्थं ततः सीता विवेश ज्वलनं तदा प्रत्यक्षं तव सौमित्रे देवानां हव्यवाहनः अपापां मैथिली
माह वायुश्चाकाशगोचरः ७ चन्द्रादित्यौ च शंसेते ऋषीणां सन्निधौ पुरा ऋषीणां चैव सर्वेषा
मपापां जनकात्मजाम् ८ एवं शुद्धसमाचारा देवगन्धर्वसन्निधौ लंकाद्वीपे महेन्द्रेण मम ह
स्ते निवेदिता ९ अन्तरात्मा च मे वेत्ति सीतां शुद्धां यशस्विनीम् ततो गृहीत्वा वैदेहीमयोध्यामह
मागतः १० अयं तु मे महान्वादः शोकश्च हृदि वर्त्तते पौरापवादः सुमहांस्तथा जनपदस्य च
११ अकीर्तिर्यस्य गीयेत लोके भूतस्य कस्यचित् पतत्येवाधमान् लोकान् यावच्छब्दः प्रकी
र्त्यते १२ अकीर्तिर्निन्द्यते देवैः कीर्तिर्लोकेषु पूज्यते कीर्त्यर्थं तु समारम्भः सर्वेषां सुमहात्म
नाम् अप्यहं जीवितं जह्यां युष्मान्वा पुरुषर्षभाः अपवादभयाद्भीतः किं पुनर्जनकात्मजाम्
१४ तस्माद्भवन्तः पश्यन्तु पतितं शोकसागरे नहि पश्याम्यहं भूतं किंचिद्दुःखमतोधिकम् ।

रा०वा०उ०
१०९

श्वस्त्वंप्रभातेसौमित्रेसुमंत्राधिष्ठितंरथम् आरुह्यसीतामारोप्यविषयांतेसमुत्सृज १६ गंगा
यास्तुपरेपारेवाल्मीकेस्तुमहात्मनः आश्रमोदिव्यसंकाशस्तमसातीरमाश्रितः १७ तत्रैनांवि
जनेदेशेविसृज्यरघुनंदन शीघ्रमागच्छसौमित्रेकुरुष्ववचनंमम १८ नचास्मिप्रतिवक्तव्यः
सीतांप्रतिकथंचन तस्मात्वंगच्छसौमित्रेनात्रकार्याविचारणा १९ अप्रीतिर्हिपरामह्यंत्वयैत
त्प्रतिवारिते शापिताहिमयायूयंपादाभ्यांजीवितेनच २० येमांवाक्यांतरेब्रूयुरनुनेतुंकथंच
न अहितानामतेनित्यंमदभीष्टविघातनात् २१ मानयंतुभवंतोमांयदिमच्छासनेस्थिताः इतो
द्यनीयतांसीताकुरुष्ववचनंमम २२ पूर्वमुक्तोहमनयागंगातीरेहमाश्रमान् पश्येयमितितस्याश्च
कामःसंवर्त्यतामयम् २३ एवमुक्त्वातुकाकुत्स्थोबाष्पेणपिहिताननः संविवेशसधर्मात्माभ्रातृभिः ला
परिवारितः शोकसंविग्नहृदयोनिशश्वासयथाद्विपः ॥२४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेउत्तरकांडेपंचचत्वा
रिंशःसर्गः ॥४५॥

राम०
१०९

ततो रजन्यां व्युष्टायां लक्ष्मणो दीनचेतनः सुमन्त्रमब्रवीद्वाक्यं मुखेन परिशुष्यता १ सारथे तु
रथं शीघ्रं योजयस्व रथोत्तमे स्वास्तीर्णं राजवचनात्सीतायाश्चासनं शुभम् २ सीता हि रा
जवचनादाश्रमं पुण्यकर्मणाम् मया नेया महर्षीणां शीघ्रमानीयतां रथः ३ सुमन्त्रस्तु तथेत्युक्त्वा
युक्तं परमवाजिभिः रथं सुरुचिरप्रख्यं स्वास्तीर्णं सुखशय्यया ४ आनीयोवाच सौमित्रिं मित्रा
णां मानवर्धनम् रथोऽयं समनुप्राप्तो यत्कार्यं क्रियतां प्रभो ५ एवमुक्तः सुमन्त्रेण राजवेश्मनि ल
क्ष्मणः प्रविश्य सीतामासाद्य व्याजहार नरर्षभः ६ त्वया किलैष नृपतिर्वरं वै याचितः प्रभुः नृ
पेण च प्रतिज्ञातमाज्ञप्तश्चाश्रमं प्रति ७ गङ्गातीरे मया देवि ऋषीणामाश्रमान्शुभान् शीघ्रं ग
त्वा तु वैदेहि शासनात्पार्थिवस्य नः ऽरण्ये मुनिभिर्जुष्टे प्रवनेया भविष्यसि ८ एवमुक्ता तु वैदे
ही लक्ष्मणेन महात्मना प्रहर्षमतुलं लेभे गमनं चाप्यरोचयत् ९

रा०वा०उ०
११०

वासांसि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च गृहीत्वा तानि वैदेही गमनायोपचक्रमे १० इमानि मुनिपत्नीनां दास्याम्याभरणान्यहम् वस्त्राणि च महार्हाणि धनानि विविधानि च ११ सौमित्रिस्तु तथेत्युक्त्वा रथमारोप्य मैथिलीम् प्रययौ शीघ्रतुरगं रामस्याज्ञामनुस्मरन् १२ अब्रवीच्च तदा सीता लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्द्धनम् अशुभानि बहून्येव पश्यामि रघुनंदन १३ नयनं मे स्फुरत्यद्य गात्रोत्कंपश्च जायते हृदयं चैव सौमित्रे अस्वस्थमिव लक्षये १४ औत्सुक्यं परमं चापि अधृतिश्च परा मम शून्यामेव च पश्यामि पृथिवीं पृथुलोचन १५ अपि स्वस्ति भवेत्तस्य भ्रातुस्ते भ्रातृवत्सल श्वश्रूणां चैव मे वीर सर्वासामविशेषतः १६ पुरे जनपदे चैव कुशलं प्राणिनामपि इत्यंजलिकृता सीता देवता अभ्ययाचत १७ लक्ष्मणोऽर्थं ततः श्रुत्वा शिरसा वंद्य मैथिलीम् शिवमित्यब्रवीद्धृष्टो हृदयेन विशुष्यता १८ ततो वासमुपागम्य गोमतीतीर आश्रमे प्रभाते पुनरुत्थाय

व

राम०
११०

योजयुक्त्वा रथं श्रीघ्रमद्य भागीरथीजलम् शिरसा धारयिष्यामि त्रियंबकजटोजसा २० सोऽश्वान्विचार
यित्वा तु रथे युक्तान्मनोजवान् आरोहस्वेति वैदेहीं सूतः प्रांजलिरब्रवीत् २१ सा तु सूतस्य वचनादारुरो
हरथोत्तमम् सीता सौमित्रिणा सार्धं सुमंत्रेणा च धीमता आससाद विशालाक्षी गंगां पापविनाशिनीम्
२२ अथार्धदिवसं गत्वा भागीरथ्या जलाशयम् निरीक्ष्य लक्ष्मणो दीनः प्ररुरोद महास्वनः २३ सीता तु परमा
यत्ता दृष्ट्वा लक्ष्मणमातुरम् उवाच वाक्यं धर्मज्ञा किमिदं रुद्यते त्वया २४ जाह्नवीतीरमासाद्य चिरा
भिलषितं मम हर्षकाले किमर्थं मां विषादयसि लक्ष्मण २५ नित्यं त्वं रामपार्श्वेषु वर्तसे पुरुषर्षभ कच्चि
द्विनाकृतस्तेन द्विरात्रं शोकमागतः २६ ममापि दयितो रामो जीवितादपि लक्ष्मण न चाहमेवं शोचा
मि मैवं त्वं बालिशो भव २७ तारयस्व च मां गंगां दर्शयस्व च तापसान् ततो मुनिभ्यो वासांसि दास्याम्या
भरणानि च २८ ततः कृत्वा महर्षिभ्यो यथार्हमभिवादनम् तत्र चैकां निशामुष्य यास्यामस्तां पुरीं पुनः
२९

ममापिपद्मपत्राक्षसोसिंहोरसकं कृशोदरम् त्वरतोहिमनोदुःखं रन्तुं रमय तां वरम् ३० तस्मात्तद्वचनं श्रुत्वा प्र
स्थ्यजनयनेनक्कुम्भेनाविक्लान्तान्वयामास लक्ष्मणः परवीरह ३ एवं चसज्जा नौश्चेति दाशाः प्रांजलयो ब्रुवन्
३१ तितीर्षुर्लक्ष्मणस्तां गां शुभां नावमुपारुहत् गंगां संतारयामास लक्ष्मणस्तां समाहितः ३२॥ इत्या
र्षे॰ रामा॰ उत्तरकांडे षट्चत्वारिंशः सर्गः॥ ४६॥ अथ नावं सुविस्तीर्णां नैषादीं राघवानुजः आरुरोह स
मायुक्तां पूर्वमारोप्य मैथिलीम् १ स सुमंत्रं चैव सरथं स्थीयतामिति लक्ष्मणः उवाच शोकसंतप्तः प्रया।
ह्यति च नाविकम् २ ततस्तीरमुपागम्य भागीरथ्याः स लक्ष्मणः उवाच मैथिलीं वाक्यं प्रांजलिर्बाष्प
संवृतः ३ हृद्गतं मे महच्छल्यं यस्मादार्येण धीमता अस्मिन्निमित्ते वैदेहि लोकस्य वचनीकृतः ४
श्रेयो हि मरणं मेद्य मृत्युर्वा यत्परं भवेत् न चास्मिन्नीदृशे कार्ये नियोज्यो लोकनिंदिते ५ ५ ५५

प्रसीद वचनमे पापं कर्तुमर्हसि शोभने इत्युक्त्वा (?) सांजलिः कृतो भूमौ निपपात स लक्ष्मणः ६ रुदंतं प्रांजलिं दृष्ट्वा कांक्षं-
तं मृत्युमात्मनः मैथिली भृशसंविग्ना लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ७ किमिदं नावगच्छामि ब्रूहि तत्त्वेन लक्ष्म-
ण पश्यामि त्वां न च स्वस्थमपि क्षेमं महीपतेः ८ शापितोसि नरेंद्रेण यत्त्वं संतापमागतः तद्ब्रूयाः सन्नि-
धौ मम ... मामाज्ञापयामि ते ९ वैदेह्या चोद्यमानस्तु लक्ष्मणो दीनचेतनः अवाङ्मुखो बाष्पकंठो
वाक्यमेतदुवाच ह १० श्रुत्वा परिषदो मध्ये ह्यपवादं सुदारुणम् पुरे जनपदे चैव त्वत्कृते जनका-
त्मजे रामः संतप्तहृदयो मां निवेद्य गृहं गतः ११ न तानि वचनीयानि मया देवि तवाग्रतः यानि राज्ञा हृदि

सात्वंत्यक्तानृपतिनानिर्दोषाममसन्निधौ पौरापवादभीतेनग्राह्यंदेविनतेन्यथा १३ आश्रमांतेषुचमया त्य
क्तव्यात्वंभविष्यसि राज्ञःशासनमादायतथैवकिलदौहृदम १४ तदेतज्जान्हवीतीरेब्रह्मर्षीणांत
पोवनंपुण्यंचरमणीयंचमाविषादंकृथाःशुभे १५ राज्ञोदशरथस्यैवपितुर्मेमुनिपुंगवः सखापरम
कोविप्रोवाल्मीकिःसुमहायशाः १६ पादछायामुपागम्यसुखमस्यमहात्मनः उपवासपरैकाग्रा
वसत्वंजनकात्मजे १७ पतिव्रतात्वमास्थायरामंकृत्वासदाहृदि श्रेयस्तेपरमंदेवितथाकृत्वाभविष्य
ति॥१८॥ इत्यार्षे० उत्तरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥४७॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वादारुणंजनकात्मजा प
रंविषादमागम्यवैदेहीनिपपातह १ सामुहूर्तमिवासंज्ञाबाष्पपर्याकुलेक्षणा लक्ष्मणंदीनयावाचाउ

माभिकेयेतनुर्नूनंसृष्टादुःखायलक्ष्मण धात्रायस्यास्तथामेद्यदुःखमूर्त्तिः प्रदृश्यते ३ किन्नुपापंकृतंपूर्वंको
वादारैर्वियोजितः याहंशुद्धसमाचारात्यक्तानृपतिनासती ४ पुराहमाश्रमेवासंरामपादानुवर्त्तिनी ऽनुरुध्या
पितासौमित्रेदुःखेचपरिवर्त्तिनी ५ साकथंत्वाश्रमेसौम्यवत्स्यामिविजनीकृता ऽथाख्यास्यामिचकस्याहंदुः
खंदुःखपरायणा ६ किन्नुवक्ष्यामिमुनिषुकर्मचाऽसत्कृतंप्रभो कस्मिन्वाकारणेत्यक्ताराघवेणम
हात्मना ७ नखल्वद्यैवसौमित्रेजीवितंजाह्नवीजले त्यजेयंराजवंशस्तुभर्तुर्मेपरिहास्यति ८

तथाज्ञां कुरु सौमित्रे त्यज मां दुःखभागिनीम् निदेशे स्थीयतां राज्ञः श्रुणु चेदं वचो मम ९ श्वश्रू
णाम विशेषेण प्रांजलिः प्रग्रहेण च शिरसा वंद्य चरणौ कुशलं ब्रूहि पार्थिवम् १० शिरसाभिन
तो ब्रूयाः सर्वासामेव लक्ष्मण वक्तव्यश्चापि नृपतिर्धर्मेषु सुसमाहितः ११ जानासि च यथा
शुद्धा सीता तत्त्वेन राघव भक्त्या च परया युक्ता हिता च तव नित्यशः १२ अहं त्यक्ता च ते वीर अयश
भीरुणा जने यच्च ते वचनीयं स्यादपवादः समुत्थितः १३ मया हि परिहर्तव्यं त्वं हि मे परमा ग
तिः वक्तव्यश्चैव नृपतिर्धर्मेण सुसमाहितः १४ यथा भ्रातृषु वर्तेथास्तथा पौरेषु नित्यदा
परमो ह्येष धर्मः स्यात्तस्मात्कीर्तिरनुत्तमा १५

यतुपौरजनेनाज्ञन् धर्मेणात्मनवाप्नुयात् अहंतुनानुशोचामिस्वशरीरंनरर्षभ १६ यथापवादंपौराणां
तथैवरघुनंदन पतिर्हिदेवतानार्याःपतिर्बंधुःपतिर्गुरुः १७ प्राणैरपिप्रियंतस्माद्भर्तुःकार्यंविशेषतः
इतिमद्वचनाद्रामो वक्तव्योममसंग्रहः १८ निरीक्ष्यमाद्यगच्छत्वमृतुकालानुवर्तिनीम् एवंब्रुवंसा
सीतायांलक्ष्मणोदीनचेतसः १९ शिरसावंद्यधरणींव्याहर्तुनशशाकह प्रदक्षिणंचतांकृत्वा।
रुदन्नेवमहास्वनः २० ध्यात्वामुहूर्तंतामाह किंमांवक्ष्यसिशोभने दृष्टपूर्वंनतेरूपंपादौदृष्टौतवा
नघे २१ कथमत्रहिपश्यामिरामेणरहितांवने इत्युक्त्वातांनमस्कृत्यपुनर्नावमुपारुहत् २२
आरुरोहपुनर्नावंनाविकंचाभ्यचोदयत् सगत्वाचोत्तरंतीरंशोकभारसमन्वितः २३ सीताराम

रा० वा० उ०
११४

संभ्रांतदुःखेनरथमध्यारुहद्द्रुतम् मुहुर्मुहुःपरावृत्यदृष्ट्वासीतामनाथवत् २४ चेष्टंतींपरतीर
स्थांलक्ष्मणःप्रययावथ दूरस्थरथमालोक्यलक्ष्मणंचमुहुर्मुहुः निरीक्ष्यमाणांतूद्विग्नांसीतांशो
कःसमाविशत् २५ सादुःखभारावनतायशस्विनीयशोधरानाथमपश्यतीसती रुरोदसावर्हि
णनादितेवनेमहास्वनंदुःखपरायणासती २६॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेउत्तरकांडेऽष्ट
चत्वारिंशःसर्गः॥४८॥सीतांतुरुदतींदृष्ट्वायेतत्रमुनिदारकाः प्राद्रवन्यत्रभगवानास्तेवाल्मीकि
रुग्रधीः १ अभिवाद्यमुनेःपादौमुनिपुत्रामहर्षये सर्वेनिवेदयामासुस्तस्यास्तुरुदितस्वनम् २
अदृष्टपूर्वाभगवन्कस्याप्येषामहात्मनः पत्नीश्रीरिवसंमोहाद्विरौतिविकृतानना ३ भगवन्सा
धुपश्येस्त्वंदेवतामिवखाच्च्युताम् नद्यास्तुतीरेभगवन्वरस्त्रीकापिदुःखिता ४ सीताराम

राम०
११४

दृष्टास्माभिःप्ररुदिता दृढंशोकपरायणा अनर्हादुःखशोकाभ्यामेकादीनाअनाथवत् ५ तांसीतां
शोकभारार्त्तांवाल्मीकिर्मुनिपुंगवः उवाचमधुरांवाणींह्लादयन्निवतेजसा ६ स्नुषादशरथस्य
त्वंरामस्यमहिषीप्रियाजनकस्यसुताराज्ञःस्वागतंतेपतिव्रते ७ आयान्तीचासिविज्ञातामयाधर्म
समाधिना कारणंचैवसर्वंमेहृदयेनोपलक्षितम् ८ तवचैवमहाभागेविदितंममतत्त्वतः सर्वंच
विदितंमह्यंत्रैलोक्येयद्धिवर्तते ९ अपापांवेद्मिसीतेत्वांतपोलब्धेनचक्षुषा विस्रब्धाभववैदे

आश्रमस्याविदूरे मे तापस्यस्तपसि स्थितः ॥ तास्त्वां वत्से यथा वत्सं पालयिष्यंति नित्यशः ११ इदमर्घ्यं
प्रतीच्छ त्वं विस्रब्धा विगतज्वरा यथा स्वगृहमभ्येत्य विषादं चैव मा कृथाः १२ श्रुत्वा तु भाषितं सी
ता मुनेः परममद्भुतं शिरसा वंद्य चरणौ तथेत्याह कृतांजलिः १३ तं प्रयांतं मुनिं सीता प्रांज
लिः पृष्ठतोन्वगात् तं दृष्ट्वा मुनिमायांतं वैदेह्या मुनिपत्नयः उपाजग्मुर्मुदा युक्ता वचनं चे
दमब्रुवन् १४ स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ चिरस्यागमनं च ते अभिवादयामस्त्वां सर्वा उच्यतां किं च कुर्म
हे १५ तासां तद्वचनं श्रुत्वा वाल्मीकिरिदमब्रवीत् सीतेयं समनुप्राप्ता पत्नी रामस्य धीमतः १६
स्नुषा दशरथस्यैषा जनकस्य सुता सती अपापा पतिना त्यक्ता परिपाल्या मया सदा १७ इमां भव
त्यः पश्यंतु स्नेहेन परमेण हि गौरवान्मम वाक्याच्च पूज्या वोस्तु विशेषतः १८ मुहुर्मुहुश्च वैदेहीं
परिदाय महायशाः स्वमाश्रमं शिष्यवृतः पुनरायान्महातपाः १९

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे एकोनपंचाशः सर्गः ॥ ४९ ॥ दृष्ट्वा तु मैथिलीं सीतामा
श्रमे संप्रवेशितां संतापमगमत् घोरं लक्ष्मणो दीनचेतनः १ अब्रवीच्च महातेजाः सुमंत्रं मंत्रसार
थिम् सीतासंतापजं दुःखं पश्य रामस्य सारथे २ ततो दुःखतरं किन्नु राघवस्य भविष्यति पत्नीं
शुद्धसमाचारां विसृज्य जनकात्मजाम् ३ व्यक्तं दैवादहं मन्ये राघवस्य विनाभवम् वैदेह्या सार
थे नित्यं दैवं हि दुरतिक्रमम् ४ यो हि देवान्सगंधर्वानसुरान्सहराक्षसैः निहन्याद्राघवः क्रुद्धः स दै
वं पर्युपास्ते ५ पुरा रामः पितुर्वाक्याद्दंडके विजने वने उषित्वा नव वर्षाणि पंच चैव महावने ६

ततोदुःखतरंभूयःसीतायाविप्रवासनम् पौराणांवचनंश्रुत्वान प्रोसंशतिभातिमे ७ कोनुधर्माश्रयः
सूतकर्मरायस्मिन्यशोहरे मैथिलींसम्मनुप्राप्तःपौरैर्हीनार्थवादिभिः ८ एतावाचोबहुविधाःश्रुत्वा
लक्ष्मणाभ्याषिताःसुमंत्रःश्रुद्धयाप्रालोवाक्यमेनदुवाचह ९ नसंतापस्त्वयाकार्यःसौमित्रेमैथिलीं
प्रति दृष्टमेतत्पुराविप्रैःपितुस्तेलक्ष्मणाग्रतः १० भविष्यतिदृढंरामोदुःखप्रायोविसौख्यभाक्
प्राप्स्यतेचमहाबाहुर्विप्रयोगंप्रियैर्द्रुतम् ११

ध्य

त्वांचैवमैथिलींचैवशत्रुघ्नभरतौतथा त्यक्ष्यतिधर्मात्माकालेनमहतामहान् १२ उदंत्वयिन
वक्तव्यंसौमित्रेभरतेपिवा ११ इत्युक्तोव्याहृतंवाक्यंदुर्वाससायदुवाचह १३ महाजनसमीपेचममचैवनर
र्षभ ऋषिणाव्याहृतंवाक्यंवसिष्ठस्यचसन्निधौ १४ ऋषेस्तुवचनंश्रुत्वामामाहपुरुषर्षभः सू
तनक्वचिद्वक्तव्यंजनसन्निधौ १५ तस्याहंलोकपालस्यवाक्यंतत्सुसमाहितः नैवजात्वनृतंकुर्यामिति

सर्वं चैव न वक्तव्यं मया सौम्य तवाग्रतः यदि ते श्रवणे श्रद्धा श्रूयतां रघुनंदन १७ यद्यप्यहं नरेंद्रेण रहस्यं श्रावितं पुरा तथाप्युदाहरिष्यामि दैवं हि दुरतिक्रमम् १८ येनेदमीदृशं प्राप्तं दुःखं शोकसमन्वितम् न त्वया भरते वाच्यं शत्रुघ्नस्यापि सन्निधौ १९ तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य गंभीरार्थपदं महत् तथ्यं ब्रूहीति सौमित्रिः सूतं वाक्यमब्रवीत् २० ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे पंचाशः सर्गः ॥ ५० ॥ तथा संचोदितः सूतो लक्ष्मणेन महात्मना तद्वाक्यमृषिणा प्रोक्तं व्याहर्तुमुपचक्रमे १ पुरा नाम्ना हि दुर्वासा अत्रेः पुत्रो महामुनिः वसिष्ठस्याश्रमे पुण्ये वार्षिक्यं समुवास ह २ २

तमाश्रमंमहात्तेजाःपितात्तेसुमहायशाः पुरोहितंमहात्मानंदिदृक्षुरगमत्स्वयम् ३ सदृष्ट्वासूर्यसं
काशंज्वलंतमिवतेजसा उपविष्टंवसिष्ठस्यसव्यपार्श्वेमहामुनिम् ४ तौमुनीतापसश्रेष्ठौविनिता
वभ्यवादयत् ततस्ताभ्यांपूजितोराजास्वागतेनासनेनच ५ पाद्येनफलमूलैश्चउवासमुनिभिःसह
६ तेषांतत्रोपविष्टानांतास्ताःसुमधुराःकथाः बभूवुःपरमर्षीणांमध्यादित्यगतेहनि ७ ततःक
थायांकस्यांचित्प्रांजलिःप्राहराघवः उवाचतंमहात्मानमत्रेःपुत्रंतपोधनम् ८ भगवन्किंप्रमा
णेनममवंशोभविष्यति किमायुश्चहिमेरामःपुत्राश्चान्येकिमायुषः ९ एतमस्यचसुतायेस्युस्तेषामायुः
किंपरंवेत् काम्ययाभगवन्ब्रूहिवंशस्यास्यगतिंमम १० तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंराज्ञोदशरथस्य
तुदुर्वासाःसुमहातेजाव्याहर्तुमुपचक्रमे ११ शृणुराजन्पुरावृत्तंतदादेवासुरेमृधे दैत्याःसुरै
र्भर्त्स्यमानाःभृगुपत्नींसमाश्रिताः तयादत्ताभयास्तत्रन्यवसन्नभयास्तदा १२ १२ १२२

तयापरिगृहीतांस्तान् दृष्ट्वा क्रुद्धः सुरेश्वरः चक्रेणाच्छिन्नधारेण भृगुपत्न्याः शिरोऽहरत् १३ त
तस्तां निहतां दृष्ट्वा प[illegible]लीं भृगुकुलोद्वहः शशाप सहसा क्रुद्धो विष्णुं रिपुकुलार्दनम् १४ यस्मा
दवध्यां मे पत्नीमवधीः क्रोधमूर्च्छितः तस्मात्त्वं मानुषे लोके जनिष्यसि जनार्दन १५ तत्र पत्नीवि
योगं त्वं प्राप्स्यसे बहुवार्षिकम् शापाभिहतचेतास्तु स्वात्मना भावितोऽभवत् १६ अर्चयामास तं देवं भृ
गुः शापेन पीडितः तपसाराधितो देवो ह्यब्रवीद्भक्तवत्सलः १७ लोकानां संप्रियार्थं तु तं शापं गृह्यमु
क्तवान् इति शप्तो महातेजा भृगुणा पूर्वजन्मनि १८ इहागतो हि पुत्रत्वं तव पार्थिवसत्तम राम इत्यभि विख्यातस्त्रिषुलोकेषुमानद १९

तत्फलं प्राप्स्यते चापि भृगुशापकृतं महत् अयोध्यायाः पती रामो दीर्घकालं भविष्यति २० सुखिनश्च
समृद्धाश्च भविष्यंत्यस्यानुगाः दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च २१ रामो राज्यमुपासित्वा ब्र
ह्मलोकं गमिष्यति समृद्धैश्चाश्वमेधैश्च इष्ट्वा परमदुर्जयः २२ राजवंशांश्च बहुशो बहून् संस्थापयि
ष्यति द्वौ पुत्रौ तु भविष्येते सीतायां राघवस्य तु २३ स सर्वमखिलं राज्ञो वंशस्याह गतागतम् आख्याय
सुमहातेजास्तूष्णीमासीन्महामुनिः २४ तूष्णीं भूते तदा तस्मिन् राजा दशरथो मुनौ अभिवाद्य महा
त्मानौ पुनरायात्पुरोत्तमम् २५ एतद्वचो मया तत्र मुनिना भाषितं पुरा श्रुतं हृदि च निक्षिप्तं नान्यथा तत्
भविष्यति २६ सीतायाश्च ततः पुत्रावभिषेक्ष्यति राघवः अन्यत्र न त्वयोध्यायां मुनेस्तु वचनं यथा २७
एवं गते न संतापं कर्तुमर्हसि राघव सीतार्थे राघवार्थे वा दृढो भव नरोत्तम २८ २२२२ २ २२

रा० वा० उ०
११९

श्रुत्वा तु व्याहृतं वाक्यं स तस्य परमाद्भुतम् प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् २९ ततः संवदतो
रेवं सूत लक्ष्मणायोपपथि गच्छतमर्के गते वासं केशिन्यां तावथोषतुः ३० ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उ
त्तरकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ तत्र तां रजनीमुष्य केशिन्यां रघुनन्दनः प्रभाते पुनरुत्थाय ल
क्ष्मणः प्रययौ तदा १ ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते प्रविवेश महारथः अयोध्यां रत्नसंपूर्णां हृष्टपुष्टजना
वृताम् २ सौमित्रिस्तु परं दैन्यं जगाम सुमहामतिः रामपादौ समासाद्य वक्ष्यामि किमहं गतः ३
तस्यैवं चिन्तयानस्य भवनं शशिसन्निभम् रामस्य परमोदारं पुरस्तात् समदृश्यत ४ राज्ञस्तु भवनद्वा
रि सोऽवतीर्य नरोत्तमः अवाङ्मुखो दीनमनाः प्रविवेशानिवारितः ५ स दृष्ट्वा राघवं दीनमासीनं परमा
सने नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां ददर्शाग्रजमग्रतः ६ जग्राह चरणौ तस्य लक्ष्मणो दीनचेतसः उ
वाच दीनया वाचा प्राञ्जलिः सुसमाहितः ७ आर्यस्याज्ञां पुरस्कृत्य विसृज्य जनकात्मजाम् गंगातीरे

राम०
११९

तत्रतांतेपुरुषाचारण्याश्रमांतेप्रशस्विनीम् पुनरप्यागतोवीरपादमूलमुपासितुम् ९ मारुत्वः पुरुषव्या
घ्रकालस्यगतिरीदृशी त्वद्विधानहिशोचंतिबुद्धिमंतोमनस्विनः १० सर्वेक्षयांतानिचयाः पतनांताः
समुच्छ्रयाः संयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितम् ११ तस्मात्पुत्रेषुदारेषुमित्रेषुचधनेषुच नाति
प्रसंगः कर्तव्योविप्रयोगोहितैर्ध्रुवम् १२ प्राज्ञत्वमात्मनात्मानं विनेतुमनसामनः लोकान्सर्वा
श्चकाकुतस्यकिंपुनःशोकमात्मनः १३ नेदृशाणुवमुह्यंतित्वद्विधाः पुरुषर्षभाः ह्यपवादः सकिंयतेषु

यदर्थंमैथिलीत्यक्ताप्यपवादभयान्नृप सोपवादः पुरेराजन्भविष्यतिनसंशयः १५ सत्वंपुरुषशार्दूलधैर्येणसुसमाहितः त्यजेमांदुर्बलांबुद्धिंसंतापंमाकुरुष्वह १६ एवमुक्तःसकाकुत्स्थोलक्ष्मणेनमहात्मना उवाचपरयाप्रीत्यासौमित्रिंमित्रवत्सलः १७ एवमेतन्नरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण परितोषश्चमेवीरममकार्यानुशासने १८ निर्वृतिश्चागतासौम्यसंतापश्चनिराकृतः भवद्वाक्यैःसुरुचिरैरनुनीतोस्मिलक्ष्मण १९ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेउत्तरकांडेद्विपंचाशः सर्गः ॥५२

लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं निशम्य परमाद्भुतम् सुप्रीतश्रीमवद्रामो वाक्यमेतदुवाच ह १ दुर्लभस्त्वीदृ
ग्रो वै धुरस्मिन्काले विशेषतः यादृशस्त्वं महाबुद्धिर्मम सौम्य मनोनुगः २ यच्चमे हृदये किंचिद्वर्त्ति
ते शुभलक्षण तन्निशाम्य च श्रुत्वा कुरुष्व वचनं मम ३ चत्वारो दिवसाः सौम्य कार्यं पौरजनस्य
च अकुर्वाणस्य सौमित्रे तन्मे मर्माणि कृन्तति ४ आहूयंतां मे त्वया पुरोधामंत्रिणस्तथा कार्या
र्थिनश्च पुरुषाः स्त्रियो वा पुरुषर्षभ ५ पौरकार्याणि यो राजा न करोति दिने दिने संवृत्ते नरके घो
रे पतितो नात्र संशयः ६ श्रूयते हि पुरा राजा नृगो नाम महायशाः बभूव पृथिवीपालो ब्रह्मण्यः सत्यवा
क् शुचिः ७ स कदाचिद्गवां कोटीः सवत्साः स्वर्णभूषिताः नृदेवो भूमिदेवेभ्यः पुष्करे ब्रह्मदो नृपः
द

ततः सेनाभङ्गात् धेनुः सवत्सा स्पर्शितानघ ब्राह्मणास्माहितान्भिस्तु दरिद्रांश्चक्रवर्तिनः ९ सनत्कुमारगोत्रस्तु धात्रीं
वैश्यान्विशेषस्तत्र तत्र ह नापश्यत्सर्वराष्ट्रे सुखं तस्य रागतान्बहून् १० ततः कनखलं गत्वा जीर्णां वत्सां निराम
यां ददृशे तां स्वकां धेनुं ब्राह्मणस्य निवेशने ११ अपश्यत्तां नामधेयेन स्वकेनोवाच ब्राह्मणाः अग्रागच्छेश
वलेसे वंशानुरूपश्चाद्गमोः स्वरम् १२ तत्र तेस्वरमास्वायद्धृ धार्तस्य द्विजस्य वै अन्वगात्पश्चतः सा गो
र्गच्छन्तं पावकोपमम् १३ योपि पालयते विप्रः सोपि गामन्वगाद्दुतम् गत्वा च तं नृपं च षष्ठ मम गौरिति
सत्वरम् १४ स्पर्शिता राजसिंहेन मम दत्तानृगो राह तयोर्ब्राह्मणयोर्वादो महानासीद्विपश्चितोः १५
विवदन्तौ ततोन्योन्यं दातारमभिजग्मतुः तौ राजभवनद्वारि प्राप्तौ नृगप्राशनम् १६ १६

अहोरात्राणाने कानिवसंतौ क्रोधमीयतुः ऊचतुश्च महात्मानौ तावुभौ द्विजसत्तमौ क्रुद्धौ परमसंत
प्तौ वाक्यं घोराभिसंहितम् १७ अर्थिनां कार्यसिध्यर्थं यस्मात्वं नैषिदर्शनम् अदत्वपः सर्वभूतानां क
कला लोभविष्यसि १८ बहुवर्षसहस्राणि बहुवर्षशतानि च अव्येत्वं कलकलोदीर्घकालं भूतोसि
वात्स्यसि १९ उत्पन्नस्तेहितो केस्मिन् यदूनां कीर्तिवर्धनः वासुदेव इति ख्यातो विष्णुः पुरुषवि
ग्रहः २० सतेमोक्षयिता शापाद्राजं स्तस्माद्भविष्यसि कृतावतेन कालेन निष्कृतिस्ते भविष्यति २१
भारावतारणार्थं हि नरनारायणावुभौ उत्पत्स्येते महावीर्यौ कलौयुग उपस्थिते २२ एवं तौ शापमुत्सृज्य
ब्राह्मणौ विगतज्वरौ तां गां हि दुर्वृतो वक्त्रां ददतु धीमलतायवे २३

एवं स राजा तं शापमुपभुंक्ते सुदारुणम् कार्यार्थिनां विमर्दो हि राज्ञां दोषाय कल्प्यते २४ तच्छी
घ्रं दर्शनं मह्यमभिवर्त्ततु कार्यिणाः सुकृतस्य हि कार्यस्य फलं नावैति पार्थिवः २५ तस्माद्गच्छ प्रती
क्षत्वं सौमित्रे कार्यवान् जनः २६ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे त्रिपंचाशः सर्गः ५३ ॥ रामस्य
भाषितं श्रुत्वा लक्ष्मणः परमार्थवित् उवाच प्रांजलिर्वाक्यं राघवं दीप्ततेजसा १ स्वल्पापराधे
काकुत्स्थ द्विजाभ्यां शाप ईदृशः महान् नृगस्य राजर्षेर्यमदंड इवापरः २ श्रुत्वा तु पापसंयुक्तमात्मा
नं पुरुषर्षभः किमुवाच नृगो राजा द्विजौ क्रोधसमन्वितौ ३ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु राघवः पुनर
ब्रवीत् शृणु सौम्य यथा पूर्वं स राजा शापविक्षतः ४

ष्ठा ध्वनिना तौ विप्रौ विरतायामनं(प)तरं तदा आहूय मंत्रिणः सर्वान्नैगमान्स पुरोधसः ५ तानुवाच नगोरा
जाः सर्वाश्च प्रकृतीस्तथा दुःखेन सुसमाविष्टः श्रूयतां सुसमाहिताः ६ नारदः पर्वतश्चैव वनममदत्वामह
द्रयम् ततौ त्रिभुवनं भ्रष्टौ वायुभूतावनिंदितौ ७ कुमारोऽयं वसुर्नाम स चेहाद्याभिषिच्यताम् ८ स्व
र्गं च यत्सुखस्पर्शं क्रियतां शिल्पिभिर्मम यत्राहं संप्रविश्यामि प्रायं ब्राह्मणनिःसृजम् ९ वर्षघर्मे
कं स्वर्गं तु हिमघर्मपरं तथा ग्रीष्मघर्मं तु सुखस्पर्शमेकं कुर्वंतु शिल्पिनः १० फलवंतश्च पेव-
क्षाः पुष्पावस्पश्चयाल्लताः विरोप्यंतां बहुविधाश्छायावंतश्च कुट्टिमाः ११ त्रिप्यतो रमणीयेच स्व
श्याणां सर्वतो दिक्षु परिवार्य च धामे सुरम्यं योजनं तथा १२ एवं कृत्वा विधानेन सन्निवेश्य च वसुं
तदा धर्मनित्यः प्रजाः पुत्रवच्च धर्मेण पालय १३

प्रसन्नौ तौ यथाप्राप्तौ द्विजाभ्यां मयि पार्थिवः नारश्चेकृतस्तोब्राभ्यामपराधेपिनादृशो १४ माकृथास्त्व
नुसंतापं मा कृते हि नरर्षभ कृतांतः कुशलं चः पुत्रयेनास्मि व्यसनी कृतः १५ प्राप्तव्यान्येव प्राप्नो
तिजंतव्यान्येव वाकुति लब्धव्यान्येव लभते दुःखानि च सुखानि च १६ पूर्वे जात्यंतरे वत्समा
विषादं कुरुष्व ह एवमुक्त्वा नृपस्तत्र सुतेजा महायशाः स्वर्गं जगाम सुश्रुं वा चापयुरुषर्ष
भ १७ एवं प्रविष्टे पितृवनृपसत्तदा भ्रातॄणां स्वर्गं महद्दुःखं विभूषितं तत् संपादयामास तदा महात्मा श्वपं
द्विजाभ्यां हि रुषा विमुक्तम् १८ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे चतुःपंचाशः सर्गः ॥ ५४ ॥ एषते
नृपशापस्य विस्तरो भिहितो मया पद्यशुश्रवणे श्रद्धा शृणुष्वेहापरां कथाम् १ एवमुक्तस्तु
रामेण सौमित्रिः पुनरब्रवीत् तृप्तिराश्चर्यभूतानां कथानां नास्ति मे नृप २ सीताराम सीताराम

लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु राम इक्ष्वाकुनंदनः कथां परमधर्मिष्ठां व्याहर्तुमुपचक्रमे ३ आसीद्राजा निमिर्ना
म इक्ष्वाकूणां महात्मनाम् पुत्रो द्वादशमो वीर्ये धर्मे च परिनिष्ठितः ४ स राजा वीर्यसंपन्नः पुरं देवपु
रोपमम् निवेशयामास तदा आश्रमाद्गौतमस्य तु ५ पुरस्य सुकृतं नाम वैजयंतमिति श्रुतम् निवेशं
यत्र राजर्षि निमिश्चक्रे महायशाः ६ तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना निवेश्य सुमहापुरम् यजेयं दीर्घसत्रेण
पितुः प्रह्लादयन्मनः ७ ततः पितरमामंत्र्य इक्ष्वाकुं हि मनोः सुतम् वसिष्ठं वरयामास पूर्वं ब्रह्मर्षि
सत्तमम् ८ अनंतरं स राजर्षिर्निमिरिक्ष्वाकुनंदनः अत्रिमंगिरसं चैव भृगुं चैव तपोनिधिम् ९
तमुवाच वसिष्ठस्तु निमिं राजर्षिसत्तमम् वृतोहं पूर्वमिंद्रेणांतरं परिपालय १० अनंतरम
हाविप्रो गौतमः प्रत्यपूरयत् वसिष्ठोपि महातेजा इंद्रयज्ञमथाकरोत् ११ सीतानामसीता

निमिस्तु राजा विप्रांस्तान्समानीय नराधिपः अयजद्धिमवत्पार्श्वे स्वपुरस्य समीपतः १२ पंचवर्षसह
स्राणि राजा दीक्षामथाकरोत् इंद्रयज्ञावसाने तु वसिष्ठो भगवानृषिः १३ सकाशमागतो राज्ञो
होत्रं कर्तुमनिंदितः तदंतरमथापश्यद्गौतमेनाभिपूरितम् १४ कोपेन महताविष्टो वसिष्ठो ब्रह्म
णः सुतः स राज्ञो दर्शनाकांक्षी मुहूर्तं समुपाविशत् १५ तस्मिन्नहनि राजर्षिर्निद्रयापहृतो
भृशम् १५ ततो मन्युर्वसिष्ठस्य प्रादुरासीन्महात्मनः अदर्शनेन राजर्षेर्व्याहर्तुमुपचक्रमे १६
यस्मात्त्वमन्यं वृतवान्मामवज्ञाय पार्थिव चेतनेन विनाभूतो देहस्ते पार्थिव भविष्यति १७ ततः प्र
बुद्धो राजा तु श्रुत्वा शापमुदाहृतम् ब्रह्मयोनिमथोवाच स राजा क्रोधमूर्छितः १८ अजानतः शयाना
नस्य क्रोधेन कलुषीकृतः उक्तवान्मम शापाग्निं यमदंडमिवापरम् १९ तस्मात्तवापि ब्रह्मर्षे
चेतनेन विनाकृतः देहः सुरुचिरप्रख्यो भविष्यति न संशयः २० सीताराम सीताराम सीता

१ तिरेषवशाद्भौ तदानीमन्योन्यं शापितौ नृपद्विजेंद्रौ सहसैव बभूवतुर्वि वि देहौ तत्तुल्याधिगतप्रभा
ववंतौ २२॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे पंचपंचाशः सर्गः॥ ५५॥ रामस्य भाषितं श्रुत्वा लक्ष्म
णः परवीरहा। उवाच प्रांजलिर्भूत्वा राघवं दीप्ततेजसम् १ निक्षिप्य देहौ काकुत्स्थ कथं तौ द्विज
पार्थिवौ पुनर्देहेन संयोगं जग्मतुर्देवसंमतौ २ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु राम इक्ष्वाकुनंदनः प्रत्युवाच
महातेजा लक्ष्मणं पुरुषर्षभः ३ तौ परस्परशापेन देहमुत्सृज्य धार्मिकौ अभूतां नृपविप्रर्षी वायु
भूतौ तपोधनौ ४ अशरीरः शरीरस्य कृतेन्यस्य महामुनिः वसिष्ठस्तु महातेजा जगाम पितुरंतिकम्
५ सोभिवाद्य ततः पादौ देवदेवस्य धर्मवित् पितामहमथोवाच वायुभूत इदं वचः ६ ६ ६ ६

ए० वा० उ०
१२५

भगवन्निमिशापेन विदेहत्वमुपागमम् देवदेव महादेव वायुभूतोहमंडजः ७ सर्वेषां देहहीनानां
महद्दुःखं भविष्यति लुप्यंते सर्वकार्याणि हीनदेहस्य वै प्रभो ८ देहस्यान्यस्य सद्भावे प्रसादं कर्त्तुम
र्हसि तमुवाच ततो ब्रह्मा स्वयंभूरमितप्रभः ९ मित्रावरुणजं तेज वसिष्ठ त्वं महायशः अयोनि
जस्त्वं भविता तत्रापि द्विजसत्तम धर्मेणाभिरतो युक्तः पुनरेष्यसि मे वशम् १० एवमुक्तस्तु देवेन अ
भिवाद्य प्रदक्षिणम् कृत्वा पितामहं तूर्णं प्रययौ वरुणालयम् ११ तमेव कालं मित्रोपि वरुण
त्वमकारयत् क्षीरोदेन सहोपेतः पूज्यमानः सुरेश्वरैः १२

राम०
१२५

एतस्मिन्नेव काले तु उर्वशी परमाप्सरा यदृछयात मुद्देशमागता सखिभिर्वृता १३ तां दृष्ट्वा रूपसंपन्नां
क्रीडंतीं वरुणालये तदंगविन्यस्तरोहर्षो वरुणो चोर्वशी कृते १४ ततो पद्मपलाशाक्षीं पूर्णचंद्रनिभान
नाम् वरुणो वरयामास मैथुनायाप्सरो वराम् १५ प्रत्युवाचो ततः सा तु वरुणं प्रांजलिः स्थिता मित्रेणा
हं वृता साक्षात्पूर्वमेव सुरेश्वर १६ वरुणस्त्वब्रवीद्वाक्यं कंदर्पशरपीडितः उदके तेजः समुत्सृज्य
कुंभेस्मिन् देवनिर्मिते १७ एवमुत्सृज्य तु श्रोणि त्वय्यहं वरवर्णिनि कृतकामो भविष्यामि यदि नेच्छ
सि संगमम् १८ तस्य तच्छ्रोकनाद्यस्य वरुणस्य सुभाषितम् उर्वशी परैं प्रीता श्रुत्वा वाक्यमुवाचह मा
१९ काममेतद्भवत्वेवं हृदयं मे त्वयि स्थितम् भावश्चाप्यधिकं तुभ्यं देहो मित्रस्य तु प्रभो २० उर्वश्या
एवमुक्तस्तु रेतस्तन्महदद्भुतम् ज्वलद्वह्निसमप्रख्यं तस्मिन् कुंभे न्यवासृजत् २१ ॥

त्वं

उर्वशीत्वाम्मतश्चमित्रोवैयत्रदेवता तांतु मित्रः सुसंक्रुद्ध उर्वशीमिदमब्रवीत् २२ मयाभिमंत्रिता पूर्वं
कस्मात्त्वमवसर्जिता पतिमन्यं वृतवती किमर्थं दुष्टचारिणि २३ अनेन दुःकृतेन त्वं मत्क्रोधकलु
षीकृता मनुष्यलोकमास्थाय कंचित्कालं निवत्स्यसि २४ बुधस्य पुत्रो राजर्षिः काशिराजः पुरूरवाः
तमभ्यागच्छ दुर्बुद्धे स ते भर्ता भविष्यति २५ ततः सा शापदोषेण पुरूरवसमभ्यगात् प्रतिष्ठाने पुरू
रवं बुधस्यात्मजमौरसम् २६ तस्य जज्ञे ततः श्रीमानायुः पुत्रो महाबलः नहुषो यस्य पुत्रस्तु बभूवेंद्र
समद्युतिः २७ वज्रमुत्सृज्य वृत्राय श्रांते च त्रिदिवेश्वरे शतं वर्षसहस्राणि येनेंद्रत्वं प्रशासितम् २८
सा तेन शापेन जगाम भूमिं तदोर्वशी चारुदती सुनेत्रा बहूनि वर्षाण्यवसच्च सुभ्रूः शापक्षयादिंद्रस
दो ययौ च २९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे षट्पंचाशः सर्गः ॥ ५६ ॥ सीताराम सीता

तो श्रुत्वा दिव्यसंकाशां कथामद्भुतदर्शनाम् लक्ष्मणः परमप्रीतो राघवं वाक्यमब्रवीत् १ निक्षिप्तदे
हौ काकुत्स्थ कथं तौ द्विजपार्थिवौ पुनर्देहेन संयोगं जग्मतुर्देवसम्मतौ २ तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा रामः सत्यप
राक्रमः तां कथां कथयामास वसिष्ठस्य महात्मनः ३ यः स कुंभो रघुश्रेष्ठ तेजःपूर्णो महात्मनोः तस्मि
न्तेजोमयौ विप्रौ संभूतावृषिसत्तमौ ४ पूर्वं समभवत्तत्र अगस्त्यो भगवानृषिः नाहं सुतस्तवेत्यु
क्त्वा मित्रं तस्मादपाक्रमत् ५ तद्धि तेजस्तु मित्रस्य उर्वश्याः पूर्वमाहितम् तस्मिन्समभवत्कुंभे तत्तेजो यत्र

कस्यचित्त्वथकालस्यमित्रावरुणसंभवः वसिष्ठस्तेजसायुक्तोजज्ञेइक्ष्वाकुदैवतम् ७ तमिक्ष्वाकु
र्महातेजाजातमात्रमनिंदितम् वव्रेपुरोधसंसौम्यवंशस्यास्यहितायनः ८ एवंत्वपूर्वदेहस्यवसिष्ठ
स्यमहात्मनः कथितोनिर्गमःसौम्यनिमेःशृणुयथाभवत् ९ दृष्ट्वाविदेहंराजानमृषयःसर्वए
वते तंचतेयाजयामासुर्यज्ञदीक्षांमनीषिणः १० तंचदेहंनरेंद्रस्यरक्षंतिस्मद्विजोत्तमाः गंधै
र्माल्यैश्चवस्त्रैश्चपौरभृत्यसमन्विताः ११ ततोयज्ञेसमाप्तेतुभृगुस्तत्रेदमब्रवीत् आनयिष्यामि
तेचेतस्तुष्टोस्मितवपार्थिव १२ सुप्रीताश्चसुराःसर्वेनिमेश्चेतस्तदाब्रुवन् वरंवरयराजर्षेक्वतेचेतो

एवमुक्तः सुरैः सर्वैर्निमिश्चेतस्तदाब्रवीत् नेत्रेषु सर्वभूतानां वसेयं सुरसत्तमाः १४ बाढमित्येव वि
बुधा निमिश्चेतस्तदाब्रुवन् नेत्रेषु सर्वभूतानां वायुभूतश्चरिष्यसि १५ त्वत्कृते चानिमिष्यंति चक्षूं
षि पृथिवीपते वायुभूतेन चरता विश्रामार्थं मुहुर्मुहुः १६ एवमुक्त्वा तु विबुधाः सर्वे जग्मुर्यथागतम्
ऋषयोऽपि महात्मानो निमेर्देहं समाहरन् १७ अरणिं तत्र निक्षिप्य मथनं चक्रुरोजसा मंत्रहोमैर्म
हात्मानः पुत्रहेतोर्निमेस्तदा १८ अरण्यां मथ्यमानायां प्रादुर्भूतो महातपाः मथनान्मिथिरित्या
हुर्जननाज्जनकोऽभवत् १९ यस्माद्विदेहात्संभूतो वैदेहस्तु ततः स्मृतः एवं विदेहराजश्च जनकः पूर्व
कोऽभवत् मिथिर्नाम महातेजास्तेनायं मैथिलोऽभवत् २०

इतिसर्वमशेषेणतोमयाकथितोसंभवकारणंतुसौम्य ऽस्यपुंगवश्रापजंद्विजस्यद्विजश्रापाच्चयदद्भुतंनृप
स २१॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेउत्तरकांडेसप्तपंचाशः सर्गः॥ ५७॥ एवंब्रुवतिरामेतुल
क्ष्मणः परवीरहा प्रत्युवाचमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा १ महदद्भुतमाश्चर्यंविदेहस्यपुरातनम
निर्वृत्तंराजशार्दूलवसिष्ठस्यमुनेश्चह २ निमिस्तुक्षत्रियः शूरोविशेषेणचदीक्षितः नक्षमेह
त्वान्राजावसिष्ठस्यमहात्मनः ३ एवमुक्तस्तुतेनायंरामः क्षत्रियपुंगवः उवाचलक्ष्मणंवाक्यं
सर्वशास्त्रविशारदम् ४ रामोरमयतांश्रेष्ठोभ्रातरंदीप्ततेजसम् नसर्वत्रक्षमावीरपुरुषेषुप्रदृश्यते
५ सौमित्रेदुःसहोरोषोयथाक्षांतोययातिना सत्वानुगोपरस्तुसतन्निबोधसमाहितः ६ ६ ६

नहुषस्यसुतोराजाय्ययातिःपौरवर्धनः तस्यभार्याद्वयंसौम्यरूपेणाप्रतिमंभुवि ७ एकातुतस्यराजर्षे
र्नहुषस्यपुरस्कृता शर्मिष्ठानामदैतेयीदुहितावृषपर्वणः ८ अन्यातूशनसःपत्नीययातेःपृथ्वीप
ते नतुसादयिताराज्ञोदेवयानीसुमध्यमा ९ तयोःपुत्रौतुसंभूतौरूपवंतौसमाहितौ शर्मिष्ठाजन
यत्पूरुंदेवयानीयदुंतदा १० पूरुस्तुदयितोराज्ञोगुणैर्मातृकृतेनच ततोदुःखसमाविष्टोयदुर्मा
तरमब्रवीत् ११ भार्गवस्यकुलेजातादेवस्याक्लिष्टकर्मणः सहसेहअतोंदुःखमवमानंचदुःसहम्
१२ आवांचसहितौदेविप्रविशावहुताशनम् राजातुरमतांसार्द्धंदैत्यपुत्र्याबहुक्षपाः १३ यदिवा
सहनीयंतेमामनुज्ञातुमर्हसि क्षमस्वत्वंनक्षमिष्येहंमरिष्यामिनहिसंशयः १४ पुत्रस्यभाषितंश्रुत्वा
परमार्तस्यरोदतः देवयानीतुसंक्रुद्धासस्मारपितरंतदा १५ इंगितेनतदाविज्ञायदुहितुर्भार्गवस्तदा
आगमत्त्वरितंतत्रदेवयानीस्मयत्रसा १६

दृष्ट्वा चाप्रकृतिस्थां तामभयदुःखाभिचेतनाम् पिता दुहितरं वाक्यं किमेतदिति चाब्रवीत् १७ पृच्छंतम
सकृत्तं वै भार्गवं दीप्ततेजसम् देवयानी तु संक्रुद्धा पितरं वाक्यमब्रवीत् १८ अहमग्निं विषं ती
क्ष्णमपो वा मुनिसत्तम भक्षयिष्ये प्रवेक्ष्यामि न तु शक्ष्यामि जीवितुम् १९ न मां त्वमवजा
नीषे दुःखितामवमानिताम् वृक्षस्यावज्ञया ब्रह्मंश्छिद्यंते वृक्षजीविनः २० अवज्ञया च
राजर्षिः परिभूय च भार्गवः मय्यवज्ञां प्रयुंक्ते हि न च मां बहु मन्यते २१ तस्यास्तद्वचनं श्रु
त्वा कोपेनाभिपरीवृतः व्याहर्तुमुपचक्राम भार्गवो नहुषात्मजम् २२ यस्मान्मामवजा
नीषे नाहुष त्वं दुरात्मवान् वयसा जरया जीर्णः शैथिल्यमुपयास्यसि २३ एवमुक्त्वा दु
हितरं समाश्वास्य स भार्गवः पुनर्जगाम ब्रह्मर्षिर्भवनं स्वं महायशाः २४ स एवमुक्त्वा द्विजपुंग
वाग्र्यः सुतां समाश्वास्य च देवयानीम् पुनर्ययौ सूर्यसमानतेजा दत्वा च शापं नहुषात्मजाय २५

श्रुत्वातूशनसंक्रुद्धंतदार्त्तोनहुषात्मजः जरांपरमिकांप्राप्ययदुंवचनमब्रवीत् १ यदोत्वमसि
धर्मज्ञोमदर्थंप्रतिगृह्यताम् जैरं मिकापुत्रभोगैरंस्येमहायशाः २ नतावत्कृतकृत्योस्मिविषयेषु
नरर्षभ अनुभूयततःकामंततःप्राप्स्याम्यहंजराम् ३ यदुस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचनरर्षभं पुत्र
स्तेदयितःपूरुःप्रतिगृह्णातुवैजराम् ४ बहिष्कृतोहमर्थेषुसन्निकर्षाच्चपार्थिव प्रतिगृह्णातुवै
राजन्यैः सहाश्नामिभोजनम् ५ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजापूरुमथाब्रवीत् इयंजरामहाबाहोमदर्थं।
प्रतिगृह्यताम् ६ नाहुषेणैवमुक्तस्तुपूरुःप्राञ्जलिरब्रवीत् धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिशासनेस्मिन्व्यवस्थितः
७ पूरोर्वचनमाज्ञायनाहुषःपरयामुदा प्रहर्षमतुलंलेभेजरांसंक्रामयच्चताम् ८ ततःसराजातरु
णःप्राप्ययज्ञान्सहस्रशः बहुवर्षसहस्राणिपालयामासमेदिनीम् ९ अथदीर्घस्यकालस्यराजा
पूरुमथाब्रवीत् आनयस्वजरांपुत्रन्यासंनिर्यातयस्वमे १० न्यासभूतामयापुत्रत्वयिसंक्रामिताजरा
तस्मात्प्रतिग्रहीष्यामितांजरांमाव्यथांकृथाः ११

प्रीतस्म्यास्मि महाबाहो शासनस्य प्रतिग्रहात् त्वां चाहम भिषेक्ष्यामि प्रीतियुक्तो नराधिपम् १२ एवं
मुक्त्वा सुतं पूरुं ययातिर्नहुषात्मजः देवयानीसुतं क्रुद्धो राजा वाक्यमुवाच ह १३ राक्षसस्त्वं मया जा
तः क्षत्ररूपो दुरासदः प्रतिहंसि ममाज्ञां त्वं प्रजार्थे विफलो भव १४ पितरं गुरुभूतं मां यस्मात्त्वमव
मन्यसे राक्षसान्यातुधानांस्त्वं जनयिष्यसि दारुणान् १५ न तु सोमकुलोत्पन्ने वंशे स्थास्यति दु
र्मतिः वंशोऽपि भवतस्तुल्यो दुर्विनीतो भविष्यति १६ तमेवमुक्त्वा राजर्षिः पूरुं राज्यविवर्धनम् अ
भिषेकेन संपूज्य आश्रमं प्रविवेश ह १७ ततः कालेन महता दिष्टान्तमुपजग्मिवान् त्रिदिवं स गतो
राजा ययातिर्नहुषात्मजः १८ पूरुश्चकार तद्राज्यं धर्मेण महता वृतः प्रतिष्ठाने पुरवरे काशिराज्ये
महायशाः १९ यदुस्तु जनयामास यातुधानान्सहस्रशः पुरे क्रौंचवने दुर्गे राजवंशबहिष्कृतः २०
एष तूशनसा मुक्तः शापोत्सर्गो ययातिना धारितः क्षत्रधर्मेण यं निमिश्च क्षमेन च २१ ॥ ॥

९ तत्तेसर्वमाख्यातंदर्शनंसर्वकारिणाम् ॥ अनुवर्तामहेसौम्यदोषोनस्याद्यथानघ २२ इतिकथय
तिरामेचंद्रतुल्याननेचप्रविरलतरतारंव्योमजज्ञेतदानीम् ॥ अरुणकिरणरक्तादिग्बभौचैवपू
र्वाकुसुमरसविमुक्तंवस्त्रमागुंठितेव ॥२३॥ इत्यार्षेरामायणेउत्तरकांडेएकोनषष्टितमःसर्गः ॥ ५९
तयोःसंवदतोरेवंरामलक्ष्मणयोस्तदा वासंतिकीनिशाप्राप्तानशीतानचघर्मदा १ ततःप्रभातेवि
मलेकृतपूर्वाह्निकक्रियः ॥ अभिचक्रामकाकुत्स्थोदर्शनंपौरकार्यवित् २ सीतारामसी

ततः सुमंत्रस्त्वागम्य राघवं वाक्यमब्रवीत् एते प्रतिहता राजन् द्वारि तिष्ठंति तापसाः ३ भार्गवं च्यवनं चै
व पुरस्कृत्य महर्षयः दर्शनं ते महाराज चोदयंति कृतत्वराः ४ प्रीयमाणा नरव्याघ्र यमुनातीरवासिनः
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामः प्रोवाच धर्मवित् ५ प्रवेश्यंतां महाभागा भार्गवप्रमुखा द्विजाः राज्ञस्त्वाज्ञां पुर
स्कृत्य द्वास्थो मूर्ध्नि कृतांजलिः ६ प्रवेशयामास ततस्तापसान्सुदुरासदान् शतं समधिकं तत्र दीप्य
मानं स्वतेजसा ७ प्रविष्टं राजभवनं तापसानां महात्मनां ते द्विजाः पूर्णकलशैः सर्वतीर्थांबुसत्कृतैः
८ गृहीत्वा फलमूलं च रामस्याभ्याहरन्बहु प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं रामः प्रीतिपुरस्कृतः ९ तीर्थोद
कानि सर्वाणि फलानि विविधानि च उवाच च महाबाहुः सर्वानेव महामुनीन् १० इमान्यास
नमुख्यानि यथार्हमुपविश्यताम् रामस्य भाषितं श्रुत्वा सर्वे महर्षयः ११ बृषीषु रुचिराख्या
सु निषेदुः कांचनीषु ते उपविष्टानृषींस्तत्र दृष्ट्वा पुरंजयः प्रयतः प्रांजलिर्भूत्वा राघवो वाक्यमब्र

एव

किमागमनकार्यंवः किंकरोमिसमाहितः ग्रास्ताप्योहंमहर्षीणांसर्वकामकरःसुखम् १३ इदंराज्यं
चमकलत्रंजीवितंचहृदिस्थितम् सर्वमेवद्विजार्थमिसत्यमेतद्रवीमिवः १४ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाता
धुकारोमहानभूत् ऋषीणांमुनयस्तंप्रमुनातीरवासिनाम् १५ ऊचुश्चैवमहात्मानोहर्षेणा
महतावृताः उपपन्नेनरश्रेष्ठत्वय्येवमुविनान्यतः १६ बहवःपार्थिवाराजन्नतिक्रांतामहाबलाः
कार्यस्यागौरवंमत्वाप्रतिसौनाभ्यरोचयन् १७ त्वयाप्तनर्वाहितागौरवादियंकृताप्रतिसानवे
क्ष्यकारणम् ततश्चकर्तांहसिनात्रसंशयोमहाभयात्त्रातुमर्षीस्त्वमर्हसि १८ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामाय
उत्तरकांडेषष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥ ब्रुवद्भिरेवमृषिभिःकाकुत्स्थोवाक्यमब्रवीत् किंकार्यंब्रूतमुनयोभयंतना
वदयैतुवः १ तथाब्रुवतिकाकुत्स्थेभार्गवोवाक्यमब्रवीत् भयानांशृणुयन्मूलंदेशस्यचनरेश्वर २

पूर्वेकृतयुगेराजन्दैतेयः सुमहामतिः लोला
पुत्रोभवज्ज्येष्ठोमधुर्नाममहासुरः ३

मु

कृतवान्यत्र बाणस्य बुध्वा च परिनिश्चितः सुरैश्च परमोदारैः प्रीतिस्तस्यातुला भवत् ४ स मधुर्वीर्य
संपन्नो धर्मे च सुसमाहितः बहुमानाच्च रुद्रस्य दत्तस्तस्याद्भुतो वरः ५ शूलं शूलाद्विनिष्कृष्य महावीर्यं
महाप्रभं ददौ महात्मा सुप्रीतो वाक्यं चैतदुवाच ह ६ त्वयायमतुलो धर्मो मत्प्रसादकरः शुभः प्रीत्या प
रमया पुत्रो ददाम्यायुधमुत्तमम् ७ यावत्सुरैश्च विप्रैश्च न विरुध्येर्महासुर तावच्छूलं तवेदं स्या
दन्यथा नाशमेष्यति ८ यश्च त्वामभियुंजीत युद्धाय विगतज्वरः तं शूलो भस्मसात्कृत्वा पुनरेष्यति ति
करम् ९ एवं रुद्राद्वरं लब्ध्वा भूय एव महासुरः प्रणिपत्य महादेवं वाक्यमेतदुवाच ह १० भगवन्मम वं
शस्य शूलमेतदनुत्तमम् भवेत्तु सततं देव सुराणामीश्वरो ह्यसि ११ तं ब्रुवाणं मधुं देवः सर्वभूतपतिः
शिवः प्रत्युवाच महादेवो नैतदेवं भविष्यति १२ मा भूत्ते विफला वाणी मत्प्रसादकृता शुभा भवतः
पुत्रमेकं तु शूलमेतद्भविष्यति १३ यावत्करस्थः शूलोयं भविष्यति सुतस्य ते अवध्यः सर्वभूतानां शूलहस्तो भवि

एवंमधुर्वरंलब्ध्वादेवात्सुमहदद्भुतम् भवनंसोसुरश्रेष्ठः कारयामाससुप्रभम् १५ तस्यपत्नीमहा
भागाप्रिया कुंभीनसीतिया विश्वावसोरपत्यंसाप्यनलाख्यामहाप्रभा १६ तस्याःपुत्रोमहावीर्योल
वणोनामदारुणः बाल्यात्प्रभृति दुष्टात्मापापान्येवसमाचरत् १७ तंपुत्रंदुर्विनीतंतुदृष्ट्वा
क्रोधसमन्वितः मधुस्तश्शोकमापेदेनचैनंकिंचिदब्रवीत् १८ सविहायइमंलोकंप्रविष्टोवरुणालयम्
शूलंनिवेश्यलवणेवरंतस्मैन्यवेदयत् १९ सप्रभावेनशूलस्यदौरात्म्येनात्मनस्तथा संतापयतिलो
कांस्त्रीन्विशेषेणचतापसान् २० एवंप्रभावोलवणःशूलंचैवतथाविधम् श्रुत्वाप्रमाणंकाकुत्स्थ
त्वंहिनःपरमागतिः २१ बहवःपार्थिवाराममयार्त्तैऋषिभिःपुरा अभयंयाचितावीरत्रातारंचनविद्महे
२२ तेवयंरावणंश्रुत्वाहतंसबलवाहनम् त्रातारंविद्महेतातनान्यंभुवि नराधिपम् तत्परित्रातुमि
च्छामोलवणाद्भयपीडितान् २३ इतिरामनिवेदितंतुतेभयजंकारणमुत्थितंचयत् विनिवारयितुं

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥ तयोक्ते तानृषीन् रामः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः कि-
माहारः किमाचारो लवणः क्व च वर्त्तते १ राघवस्य वचः श्रुत्वा ऋषयः सर्व एव ते ततो निवेदयामासुर्ल-
वणो ववृधे यथा २ आहारः सर्वसत्त्वानि विशेषेण च तापसाः आचारो रौद्रता नित्यं वासो मधुवने तथा
३ हत्वा बहुसहस्राणि सिंहव्याघ्रमृगाण्डजान् मानुषांश्चैव कुरुते नित्यमाहारमाह्निकम् ४
ततोऽन्तराणि सत्त्वानि खादते स महाबलः संहारे समनुप्राप्ते व्यादितास्य इवान्तकः ५ तच्छ्रुत्वा राघवो
वाक्यमुवाच स महामुनीन् घातयिष्यामि तद्रक्षो व्यपगच्छतु वो भयम् ६ प्रतिज्ञाय तदा तेषां मु-
नीनामुग्रतेजसाम् स भ्रातॄन् सहितान् सर्वानुवाच रघुनन्दनः ७ कोऽहं तं लवणं वीरः कस्यांशः स विधी-
यताम् भरतस्य महाबाहोः शत्रुघ्नस्य च धीमतः ८ राघवेणैवमुक्तस्तु भरतो वाक्यमब्रवीत् अहमेनं व-
धिष्यामि ममैषः क्रियतां प्रियताम् ८

भरतस्य वचः श्रुत्वा धैर्यशौर्यसमन्वितम् लक्ष्मणावरजस्तस्थौ हित्वा सौवर्णमासनम् १० शत्रुघ्नस्त्वब्रवी
द्वाक्यं प्रणिपत्य नराधिपम् कृतकर्मा महाबाहुर्मध्यमो रघुनंदनः ११ आर्येणाहं परित्यक्ता त्वया धा
परिपालिता सेनापं हृदये कृत्वा आर्यस्यागमनं प्रति १२ दुःखानि च बहूनीह अनुभूतानि पार्थिव शयानो
दुःखशय्यासु नंदिग्रामे महाप्रभाः १३ फलमूलाशनो भूत्वा जटी चीरधरस्तथा अनुभूयेदृशं दुःखमेव
रघुनंदनः प्रेष्ये मयि स्थिते राजन्न भूयः क्लेशमाप्नुयात् १४ तथा ब्रुवति शत्रुघ्ने राघवः पुनरब्रवीत् १५
एवं भवतु काकुत्स्थ क्रियतां मम शासनम् १५ राज्ये त्वामभिषेक्ष्यामि मधोस्तु नगरे शुभे निवेशय महाबा
हो भरतं पर्यवेक्षसे १६ शूरस्त्वं कृतविद्यश्च समर्थश्च निवेशने नगरं यमुनाजुष्टं तथा जनपदान् शुभान्
१७

योहि वंशसमुत्पन्नः पार्थिवस्य निवेशने नविधत्ते नृपंतत्र नरकंसहि गच्छति १८ सत्वंहत्वाभिषुतं
स्वतस्तं पापनिष्क्रयम् राज्यं प्रशाधि धर्मात्मा वाकं मे यद्यवेक्षसे १९ उत्तरं चन वक्तव्यं शूर वाक्यांत
रे मम बालेन पूर्वजस्याज्ञा कर्तव्या नात्र संशयः २० अभिषेकं च काकुत्स्थ प्रतीक्षस्व ममोद्यतम्
वसिष्ठप्रमुखैर्विप्रैर्विधिमंत्रपुरस्कृतम् २१ ।इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे द्विषष्टितमः सर्गः॥ ६२॥ एवमुक्त
स्तु रामेण परां व्रीडामुपागमत् शत्रुघ्नो वीर्यसंपन्नो मंदं मंदमुवाच ह १ अधर्मं विद्म काकुत्स्थ अ
स्मिन्नर्थे नरेश्वर कथं तिष्ठत्सु ज्येष्ठेषु कनीयानभिषिच्यते २ सीताराम सीताराम सीताराम००

॰प्रवक्ष्ये करणीयं च श्राद्धमेनं पुरुषर्षभ तच्चैव महाभाग श्राद्धं दुरतिक्रमम् ३ त्वत्तो मया श्रुतं वीर श्रुतिस्मृ
त्यागमाश्रुतम नोत्तरं हि मया वाच्यं मध्यमं प्रतिजानति ४ व्याहृतं दुर्वचो घोरं हृतास्मि त्वत्तरां मध्ये तस्य
वमेदुहृकस्मादुर्गतिः पुरुषर्षभ ५ उत्तरं न हि वक्तव्यं ज्येष्ठेनाभिहिते पुनः स्वधर्मसहितं चैव परलोकविवर्जित
म ६

रा०वा०उ०
१३५

सोहं द्वितीयं काकुत्स्थन वत्स्यामीति चोत्तरम् मा द्वितीयेन दंडेन वै निपतेन्मयि मानद ७ अहो हि किं करोरा॰
जेस्तथामि पुरुषर्षभ अधर्मं जहि काकुत्स्थ मा च ते रघुनंदन ८ एवमुक्ते तु शूद्रे ताम्राक्षेण महात्मना उवा
च रामः संहृष्टो भरतं वेदमातोतपा ९ संभारानभिषेकस्य आनयध्वं समाहिताः अद्यैव पुरुषव्याघ्रमभिषेक्ष्यामि

राम
१३५

पुरोधसं च काकुत्स्थ नैगमान्नृत्विजस्तथा मंत्रिणश्चैव तान्सर्वानानयध्वं ममाज्ञया ११ गुरोः शासनमाज्ञा
य तथा कुर्वन्महारथाः अभिषेकसमारंभं गुरवः सपुरोधसम् १२ प्रविश्य राजभवनं राजानो ब्राह्मणास्तथा
तथा ततोभिषेको ववृधे शत्रुघ्नस्य महात्मनः १३ संप्रहर्षकरः श्रीमान् राघवस्य पुरस्य च अभिषिक्त
स्तु काकुत्स्थो बभौ चादित्यसन्निभः १४ अभिषिक्तः पुरा स्कंदः सेंद्रैरिव दिवौकसैः अभिषिक्ते तु शत्रु
घ्ने रामेणाक्लिष्टकर्मणा १५ पौराः प्रमुदिताश्चासन्ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः कौशल्या च सुमित्रा च मं
गलं कैकेयी तदा १६ चक्रुस्ता राजभवने याश्चान्या राजयोषितः ऋषयश्च महात्मानो यमुनातीरवा
सिनः १७ हतं लवणमाशंसुः शत्रुघ्नस्याभिषेचनात् ततोभिषिक्तं शत्रुघ्नमंकमारोप्य राघव उवाच
मधुरां वाणीं तेजस्तस्याभिपूरयन् १८ अयं शरस्त्वमोघस्ते दिव्यः परपुरंजयः अनेन लवणं सौम्य हंतासि
रघुनंदन १९

रा० वा० उ०
१३६

स्यघः प्रलोये काकुत्स्थ यदा प्रोक्तो महार्णवे स्वयंभूरजितो दिव्यो येनाप स्पन्सुरासुरः मध्ये रूपः सर्वभूता
नां जेनायं हि प्रशोत्तमः २० स्यघः क्रोधानिभृतेन विना प्राथे दुरात्मनोः मधुकैटभयो वीरावभ्याते सर्वेर
क्षसाम् २१ स्वधुकामेन लोकांस्त्रीन्स्तौ चानेन हतोऽपि २२ तौ हत्वा जननभोगार्थे कैटभंतु सधूंतथा
स्ववेन प्रारसुख्येन ततो लोकांश्चकार सः २३ नायं मया प्रोक्तः पूर्वं रावणस्य वधार्थिना मुक्तः शत्रुघ्न भूतानां मत

रा० म०
१३६

यच्चतस्यमहद्भूतं चैव केनमहात्मना दत्तं प्राप्नुहि नाशायमघोरमुग्रमनुत्तमम २५ तत्त्वं निद्दिष्यमव नेपूज्यमानं पुनःपुनः दिशःसर्वाः समासाद्य प्राप्नोस्याहरमुत्तमम् २६ यदा तु पुरुषमाकोपकश्चिदिक् क्षि त्समाव्रजेत् तदाश्चल्लंगवहि त्वा तु भस्मराक्षःकरोतिहि २७ सत्वं पुरुषशार्दूल तस्माद्युधि विनाकृतम् न्वप्रविष्टं परं पूर्वं द्वारितिष्ठध्वनायुधः २८ न प्रविष्टं च भवनं पृच्छाय पुरुषर्षभ न प्राप्ल्ये याम हावाहो तत्तो हन्तासि राक्षसम् २९ न्मन्यथा कि प्रमादेनानु युध्व वधः सम्भविष्यति यदि लेवं कृते वीरविनाशमुपयास्यति ३० एतत्ते सर्वमाख्यातं मूलस्य च विपर्ययः श्रीमतः शितिकंठस्य रूपं हि

दुर्गासप्त ३८

दुरतिक्रमम
१९१

रा० वा० उ०
१३७

इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥६३॥ एवमुक्त्वा च काकुत्स्थः प्रशस्य च पुनः पुनः पुनरेवा
परं वाक्यमुवाच रघुनंदनः १ इमान्यश्वसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभ रथानां द्विसहस्रे च गजानां शत
मुत्तमम् २ ग्रंतैतायताविष्पश्वनानापण्योपशोभिताः अनुगच्छंतु काकुत्स्थं तथैव नटनर्त्तकाः ३
हिरण्यस्य सुवर्णस्य नियुतं पुरुषर्षभ आदाय गच्छ शत्रुघ्न पर्याप्तधनवाहनः ४ बलं च सुमहत्तेवीरहृ
ष्टपुष्टमनुद्धतम् संभाषासंप्रदानेन रंजयस्व नरोत्तम ५ न ह्यर्थास्तत्र तिष्ठंति न दाराणच बांधवाः सुप्रीतो
भृत्यवर्गस्तु यत्र तिष्ठति राघव ६

राम०
१३७

ऽवनोऽरूढ जनाकीर्णां शस्याप्यमहीतीं चमूम् एक एव धनुःपाणिर्भ्रकुलं मधुनो वनम् ७ यथात्वां
न प्रजानाति गच्छेतं पद्मकां छिणाम् त्वं वा तस्तु मघोः प्रवृत्तश्यागच्छेरशंकितम् ८ न तत्समस्सुरन्यो
त्ति काष्विष्टिप्ररूढवर्धम दर्शने यो मिमिच्छेत्तमवध्योत्वं वा न हि ९ स ग्रीष्म स्वपयातेतु वर्षारात्र
उपागते हन्यात्त्वं त्वं वा तेसोम्य सहि काल्लोमस्यदुर्मतेः १० मत्तर्वीर्त्ति प्ररस्तुत्यपयां तु तुजवसैतिकाः
यथाग्रीष्मा वशो वेणातेरपुजन्निन्ह वीज त्वम ११

रा०वा०उ०
१३८

तत्रस्थाप्यबलंसर्वंनदीतीरेसमाहितः भरतोधनसासार्धंगच्छत्वंरघुविक्रम १२ एवमुक्तस्तुरामेण
शत्रुघ्नस्तान्महाबलान् सेनामुख्यान्समानीयततोवाक्यमुवाचह १३ एतेवोगणितावासास्तत्र
निवस्यच स्यात्तंवेचाविरोधेनयथावाचानकस्यचित् १४ तथात्तांस्तुसमासंस्थाप्यस्थाप्यच
महद्बलम् कौशल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचाभ्यवादयत् १५ रामंप्रदक्षिणीकृत्यशिरसा
भिप्रणम्यच लक्ष्मणंभरतंचैवप्रणिपत्यकृतांजलिः १६ पुरोहितंवसिष्ठंचशत्रुघ्नःप्रयतात्म
वान् रामेणचाभ्यनुज्ञातःशत्रुघ्नःशत्रुतापनः प्रदक्षिणमथोकृत्वानिर्जगाममहाबलः १७
निर्याप्यसेनामथसोग्रतस्तदागजेंद्रवाजिप्रवरौघसंकुलाम् उपास्यमानःसनरेंद्रपार्श्वतःप्रतिष्ठया
तोरघुवंशवर्द्धनः॥१८॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेउत्तरकांडेचतुःषष्ठितमःसर्गः॥६४॥सीतारम्या त

राम०
१३८

प्रस्थाप्यचबलंसर्वंमासमात्रोषितःपथि एकएवाशुशत्रुघ्नोजगामत्वरितंतदा १ द्विरात्रमंतरेशूर
उष्यराघवनंदनः वाल्मीकेराश्रमंपुण्यमगच्छद्वासमुत्तमम् २ सोभिवाद्यमहात्मानंवाल्मीकिंमुनि
सत्तमम् कृतांजलिरथोभूत्वावाक्यमेतदुवाचह ३ भगवन्वस्तुमिच्छामिगुरोः कृत्यादिहागतः श्वः
प्रभातेगमिष्यामिप्रतीचींदिशिवारुणाम् ४ शत्रुघ्नस्यवचःश्रुत्वाप्रहस्यमुनिपुंगवः प्रत्युवाचमहा
त्मानंस्वागतंतेमहायशः ५ स्वमाश्रममिदंसौम्यराघवाणांकुलस्यवै आसनंपाद्यमर्घ्यंचनिर्विशं
कःप्रतीच्छमे ६ प्रतिगृह्यतदापूजांफलमूलंचभोजनम् भक्षयामासकाकुत्स्थस्तृप्तिंचपरमांग
तः ७ सभुक्त्वाफलमूलंचमहर्षितमुवाचह पूर्वायज्ञविभूतीयंकस्याश्रमसमीपतः ८ तत्तस्यभाषितं
श्रुत्वावाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत् शत्रुघ्नश्रृणुयस्येदंबभूवायतनंपुरा ९

पुष्याकंपूर्वकोणज्ञासौदासस्तस्यभूपतेः पुत्रोवीर्यसहोनामवीर्यवानतिधार्मिकः १० सबालएव सौदासोमृगयामुपचक्रमे चंचूर्यमाणौददृशेसशार्दूलौराक्षसद्वयम् ११ शार्दूलरूपिणौघोरौमृगान्बहुसहस्रशः भक्षमाणावसंतुष्टौपर्याप्तिंनैवजग्मतुः १२ सतुतौराक्षसौदृष्ट्वानिर्मृगंचवनंकृतम् क्रोधेनमहताविष्टोजघानैकंमहेषुणा १३ विनिपात्यतमेकंतुसौदासःपुरुषर्षभः विज्वरो विगतामर्षोहतंरक्षोह्युदैक्षत १४ निरीक्षमाणंतंदृष्ट्वासहायंतस्यराक्षसः संतापमकरोद्घोरंसौदासंचेदमब्रवीत् १५ यस्मादनपराधंतंसहायंममजघ्निवान् तस्मात्तवापिपापिष्ठप्रदास्यामिप्रतिक्रियां १६ एवमुक्त्वातुतद्रक्षस्तत्रैवांतरधीयत कालपर्याययोगेनराजामित्रसहोभवत् १७ राजापियजतेयज्ञंतस्याश्रमसमीपतः अश्वमेधंमहायज्ञंतंवसिष्ठोभ्यपालयत् १८

तत्रयज्ञोमहानासीद्बहुवर्षगणायुतः समृद्धःपरयालक्ष्म्यादेवयज्ञसमोभवत् १९ अथावसानेयज्ञस्य
पूर्ववैरमनुस्मरन् वसिष्ठरूपीराजानमितिहोवाचराक्षसः २० अद्ययज्ञावसानांते सामिषंभोजनंमम
दीयतामितिशीघ्रंवैनात्रकार्याविचारणा २१ ततःकृत्वाव्याहृतंवाक्यंरक्षसाब्रह्मरूपिणा सूदान्संस्का
रकुशलानाहवाचपृथिवीपतिः २२ हविष्यंसामिषंस्वादुयथाभवतिभोजनम् तथाकुरुतशीघ्रंवैप
रितुष्येद्यथागुरुः २३ शासनात्पार्थिवेंद्रस्यसूदःसंभ्रान्तमानसः तेच्चरक्षःपुनस्तत्रसूदवेषमथाक
रोत् २४ समानुषमथोमांसंपार्थिवायन्यवेदयत् इदंस्वादुहविष्यंचसामिषंचान्नमाहृतम् २५
सभोजनेवसिष्ठायपत्न्यासार्धमुपाहरत् मदयंत्यांनरश्रेष्ठसामिषंरक्षसाहृतम् २६ २६ ६६

ज्ञात्वा तदामिषं विप्रो मानुषं भोजनागतम् क्रोधेन महताविष्टो व्याहर्तुमुपचक्रमे २७ यस्मात्त्वं भोजनं
राजन्ममैतद्दातुमिच्छसि तस्माद्भोजनमेतत्ते भविष्यति न संशयः २८ ततः क्रुद्धस्तु सौदासस्तोयं ज
ग्राह पाणिना वसिष्ठं शप्तुमारेभे भार्या चैनमवारयत् २९ राजन्प्रभुर्यतोस्माकं वसिष्ठो भगवानृषिः प्रति
शप्तुं न शक्तस्त्वं देवतुल्यं पुरोधसम् ३० ततः क्रोधमयं तोयं तेजोबलसमन्वितम् व्यसर्जयत धर्मा
त्मा ततः पादौ सिषेच च ३१ तेनास्य राज्ञस्तौ पादौ तदा कल्माषतां गतौ तदाप्रभृति राजासौ सौदासः सु
महायशाः ३२ कल्माषपादः संवृत्तः ख्यातश्चैव तथा नृपः स राजा सह पत्न्या वै प्रणम्य मुहुर्मुहुः ३३
पुनर्वसिष्ठं प्रोवाच यदुक्तं ब्रह्मरूपिणा ३३ तच्छ्रुत्वा पार्थिवेंद्रस्य रक्षसा विकृतं च तत् पुनः प्रोवाच
राजानं वसिष्ठः पुरुषर्षभं ३४

मयारोषपरीतेन यदिदं व्याहृतं वचः नैतच्छक्यं मया कर्तुं प्रदास्यामि च ते वरम् ३५ कालेनो द्वादशवर्षा
णि शापस्यांतो भविष्यति मत्प्रसादाच्च राजेंद्र पूर्व्वतीतं न स्मरिष्यसि ३६ एवं स राजा तं शापमुपभुज्यारिसू
दनः प्रतिलेभे पुनाराज्यं प्रजाश्चैवान्वपालयत् ३७ तस्य कल्माषपादस्य पुत्रस्यायतनं शुभम् ऽश्रम
स्य समीपेस्मिन्यन्मां पृच्छसि राघव ३८ तस्य तां पार्थिवेंद्रस्य कथां श्रुत्वा सुदारुणाम् विवेश पर्णशा
लायां महर्षिमभिवाद्य च ॥ ३९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे पंचषष्ठितमः सर्गः ॥ ६५ ॥
यामेव रात्रिं शत्रुघ्नः पर्णशालां समाविशत् तामेव रात्रिं सीतापि प्रसूता दारकद्वयम् १ ततोर्धरात्रस
मये बालका मुनिदारकाः वाल्मीकिं प्रियमाचख्युः सीतायाः प्रसवं शुभम् २ [illegible]

रि

भगवन्रामपत्नीसाप्रसूतादारकद्वयम् ततोरक्षांमहातेजःकुरुभूतविनाशिनीम् ३ तेषांतद्वचनंश्रु
त्वामहर्षिःसमुपागमत् बालचंद्रप्रतीकाशौदेवपुत्रौमहौजसौ ४ जगामतत्रहृष्टात्माददर्शचकु
मारकौ भूतघ्नींचाकरोत्ताभ्यांरक्षांरक्षोविनाशिनीम् ५ कुशमुष्टिमुपादायलवंचैवतुसद्विजः
वाल्मीकिःप्रददौताभ्यांरक्षांभूतविनाशिनीम् ६ यस्तयोःपूर्वजोजातःसकुशैर्मंत्रसत्कृतैः नि
मीर्जनीयस्तुतदाकुशइत्यस्यनामतत् ७ यश्चावरोभवेत्ताभ्यांलवेनसुसमाहितः निर्मार्जनीयोवृ

प्रक्षिप्तसर्गसमाप्तः २

एवंकुशलवौनाम्नाताबुभौयमजातकौ मत्कृताभ्यांचनामभ्यांख्यातियुक्तौभविष्यतः ९ तांरक्षांज
गृहुस्तांचमुनिहस्तात्समाहिताः अकुर्वंश्चततोरक्षांतयोर्विगतकल्मषाः १० तथातांक्रियमाणांचवृद्धा
भिर्गोत्रनामचसंकीर्त्तनंचरामस्यसीतायाःप्रसवौशुभौ ११ अर्धरात्रेतुशत्रुघ्नःशुश्रावसुमहत्प्रियंपर्णशा
लांततोगत्वामातर्दिष्ट्येतिचाब्रवीत् १२ तदातस्यप्रहृष्टस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः व्यतीतावार्षिकीरा
त्रिःश्रावणीलघुविक्रमा १३ प्रभातेसुमहावीर्यःकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियाम् मुनिंप्राञ्जलिरामंत्र्यय
यौपश्चान्मुखःपुनः १४ सगत्वायमुनातीरंसप्तरात्रोषितःपथि ऋषीणांपुण्यकीर्तीनामाश्रमेवा
समभ्ययात् १५ सतत्रमुनिभिःसार्धंभार्गवप्रमुखैर्नृपः कथाभिरभिरूपाभिर्वासंचक्रेमहायशाः १६

स कांचनाद्यैर्मुनिभिः समेतैर्रघुप्रवीरो रजनीं तदानीम् कथाप्रकारैर्बहुभिर्महात्मा विरामयामास नरेंद्रसूनुः॥१७॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे षट्षष्टितमः सर्गः॥ ६६॥ अथ रात्र्यां प्रवृत्तायां शत्रुघ्नो भृगुनंदनम् पप्रच्छ च्यवनं विप्रं लवणस्य यथाबलम् १ शूलस्य च बलं ब्रह्मन्के च पूर्वं विनाशिताः अनेन शूलमुख्येन द्वंद्वयुद्धमुपागताः २ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शत्रुघ्नस्य महात्मनः प्रत्युवाच महातेजाश्च्यवनो रघुनंदनम् ३ असंख्येयानि कर्माणि यान्यस्य रघुनंदन इक्ष्वाकुवंशप्रभवे यद्वृत्तं तच्छृणुष्व मे ४ अयोध्यायां पुरा राजा युवनाश्वसुतो बली मांधाता इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ५ स कृत्वा पृथिवीं कृत्स्नां शासने पृथिवीपतिः सुरलोकमितो जेतुमुद्योगमकरोन्नृपः ६ इंद्रस्य च भयं तीव्रं सुराणां च महात्मनां मांधातरि कृतोद्योगे देवलोकजिगीषया ७

॥ पूर्व्वासनेन शाक्रस्याराज्यार्धेन च पार्थिवः वेद्यमानः सुरगणैः प्रतिज्ञामध्यरोहत ८ तस्य पापमभिप्रायं वि
दित्वा पाकशासनः सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमुवाच युवनाश्वजम् ९ राजा त्वं मानुषे लोके न तावत्पुरुष
र्षभ अकृत्वा पृथिवीं वश्यां देवराज्यमिहेच्छसि १० यदि वीर समग्रा ते मेदिनी निखिला वशे देवराज्यं कु
रुष्वेह ससैन्यबलवाहनः ११ इन्द्रमेवं ब्रुवाणं तं मान्धाता वाक्यमब्रवीत् क्व मे शक्र प्रतिहतं शासनं पृथि
वीतले १२ तमुवाच सहस्राक्षो लवणो नाम राक्षसः मधुपुत्रो मधुवने नाज्ञां ते कुरुतेऽनघ १३ तच्छ्रु
त्वा विप्रियं घोरं सहस्राक्षेण भाषितम् व्रीडितो वाङ्मुखो राजा व्याहर्तुं न शशाक ह १४ आमन्त्र्य तु
सहस्राक्षं प्रायात्किंचिदवाङ्मुखः पुनरेवागमच्छ्रीमानिमं लोकं नरेश्वरः १५ सीताराम सीता

सकृत्वाहृदयेसर्वंसमस्तबलवाहनः आजगाममधोःपुत्रंवशेकर्त्तुमरिंदमः १६ सक्रोशमात्रेलवणं
पुष्पायपुरुषर्षभः दूतंसंप्रेषयामाससकाशंलवणस्य सः १७ गत्वाविप्रियमत्याह बहूनि मधुनः सु
तम् वदंतमेवंतंदूतंभक्षयामासराक्षसः १८ चिरायमाणेदूतेतुराजाक्रोधसमन्वितः अर्द्दयामास
तद्रक्षःशरवृष्ट्यासमंततः १९ ततःप्रहस्यतद्रक्षः शूलंजग्राहपाणिना वधायसानुबंधस्यमुमो
चायुधमुत्तमम् २० तच्छूलंदीप्यमानंतुसभृत्यबलवाहनम् भस्मीकृत्वानृपंशूलोलवणस्यागम
त्करम् २१ एवंसराजासुमहान्हतःसबलवाहनः शूलस्यतुबलंसौम्य अप्रमेयमनुत्तमम् २२ श्वः
प्रभातेतुलवणंवधिष्यसिनसंशयः अगृहीतायुधंक्षिप्रंध्रुवोहिविजयस्तव २३ लोकानांस्वस्ति
चैवंस्यात्कृतेकर्मणिचत्वया एतत्तेसर्वमाख्यातंलवणस्यदुरात्मनः २४ शूलस्यचबलंघोरम
प्रमेयंनरर्षभः विनाशश्चैवमांधातुर्दुःखेनाभूच्चपार्थिव २५ सीतारामसीतारामसीतारामरा

स

त्वं श्वः प्रभाते लवणं महात्मन् वधिष्यसे नात्र तु संशयं मे शत्रुघ्नं विना निर्गतमामिषार्थं ध्रुवो जयस्ते भविता नरें
द्र १४॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः॥ ६७ ॥ कथां कथयतां तेषां
जयं चाकांक्षतां शुभम् व्यतीता रजनी शीघ्रं शत्रुघ्नस्य महात्मनः १ ततः प्रभाते विमले तस्मिन्काले स
राक्षसः निर्गतस्तु पुराद्वीरो भक्ष्याहारप्रचोदितः २ एतस्मिन्नन्तरे वीर उत्तीर्य यमुनां नदीम् तीर्त्वा म
धुपुरद्वारि धनुःपाणिरतिष्ठत ३ ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते क्रूरकर्मा स राक्षसः आगच्छद्बहुसाहस्रं प्राणिनां भा
रमुद्वहन् ४ ततो ददर्श शत्रुघ्नं स्थितं द्वारि धृतायुधम् तमुवाच ततो रक्षः किमनेन करिष्यसि ५ ई
दृशानां सहस्राणि सायुधानां नराधम भक्षितानि मया रोषात्कालेनानुगतो ह्यसि ६ आहारश्चाप्य
संपूर्णो ममायं पुरुषाधम स्वयं प्रविष्टो ह्यमुखं कथमासाद्य दुर्मते ७ सीता राम सीता राम सीत

तस्यैवं भाषमाणस्य हसतश्च मुहुर्मुहुः शत्रुघ्नो वीर्यसंपन्नो रोषादश्रूण्यवासृजत् ८ तस्य रोषाभि
भूतस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः तेजोमया मरीच्यस्तु सर्वगात्रैर्विनिष्पतन् ९ उवाच च सुसंक्रुद्धः शत्रु
घ्नः तं निशाचरम् योद्धुमिच्छामि दुर्बुद्धे द्वंद्वयुद्धं त्वया सह १० पुत्रो दशरथस्याहं भ्राता रामस्य
धीमतः शत्रुघ्नो नाम शत्रुघ्नो वधाकांक्षी तवागतः ११ तस्य मे युद्धकामस्य द्वंद्वयुद्धं प्रदीयताम्
शत्रुस्त्वं सर्वभूतानां न मे जीवन्गमिष्यसि १२ तस्मिंस्तथा ब्रुवाणे तु राक्षसः प्रहसन्निव प्रत्युवाच नर
श्रेष्ठं दिष्ट्या प्राप्तोसि दुर्मते १३ मम मातृस्वसुर्भ्राता रावणो नाम राक्षसः हतो रामेण दुर्बुद्धे स्त्री
हेतोः पुरुषाधम १४ तच्च सर्वं मया क्षान्तं रावणस्य कुलक्षयम् अवज्ञां पुरतः कृत्वा मया यूयं वि
शेषतः १५ निहताश्च हि ते सर्वे परिभूतास्तृणं यथा भूताश्चैव भविष्याश्च यूयं च पुरुषाधमाः १६

तस्यैतेषु कामस्य पुरंदरस्यापि दुर्मते तिष्ठ त्वं च मुहूर्तं तु यावदायुधमानये १७ ईप्सितं यावदस्त्रं तु भ्यं सज्ज
येयावदायुधम् तमुवाचाथ शत्रुघ्नः क्व मे जीवन्गमिष्यसि १८ स्वयमेवागतः शत्रुर्न मोक्तव्यः कृ
तात्मना यो हि विक्लवया बुध्या प्रसरं शत्रवे दिशेत् १९ तस्मात्सुदृष्टं कुरु जीवलोकं शरैः शितैः त्वां
विविधैर्नयामि यमस्य गेहाभिमुखं हि पापं रिपुं त्रिलोकस्य चराचरस्य २०॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उ
त्तर कांडे एकोनषष्टितमः सर्गः॥५९॥ तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः क्रोधमाहारयात्तीव्रं
तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् १ पाणौ पाणिं निष्पिष्य दंतान् कटकटाय्य च लवणो रघुशार्दू
लमाह्वयामास तत् २ तं ब्रुवाणं तथा वाक्यं लवणं घोरदर्शनम् शत्रुघ्नो देवशत्रुघ्न इदं
वचनमब्रवीत् ३

रा० वा० उ०
१४५

शत्रुघ्नोनतदाजातोयदान्येनिर्जितास्त्वया तदद्यबाणाभिहतोव्रजत्वंयमसादनम् ४ ऋषयोप्यद्यपापात्मन्मयात्वांनिहतंरणे पश्यंतुविप्राविद्वांसस्त्रिदशाश्चरणेचराम् ५ त्वयिमद्बाणनिर्दग्धेपतितेद्यनिशाचरे पुरेजनपदेचापिक्षेममेवंभविष्यति ६ अद्यमद्बाहुनिष्क्रांतःशरोवज्रनिभाननः प्रवेक्ष्यतेतेहृदयंपद्ममंशुरिवार्कजः ७ एवमुक्तोमहावृक्षंलवणःक्रोधमूर्छितः शत्रुघ्नोरसिचिक्षेपसचतंशतधाछिनत् ८ तद्दृष्ट्वाविफलंकर्मराक्षसःपुनरेवतु पादपान्सुबहून्गृह्यशत्रुघ्नेव्यसृजद्बली ९ शत्रुघ्नश्चापितेजस्वीवृक्षानापततोबहून् त्रिभिश्चतुर्भिरेकैकंचिछेदनतपर्वभिः १० ततोबाणमयंवर्षंव्यसृजद्राक्षसोपरि शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोविव्यथेनसराक्षसः ११ ततःप्रहस्यलवणोवृक्षमुद्यम्यवीर्यवान् शिरस्यभ्यहनच्छूरंस्रस्तांगःसमुमोहवै १२ तस्मिन्निपतितेवीरेहाहाकारोमहानभूत् ऋषीणांदेवसंघानांगंधर्वाप्सरसांतथा १३ तमवज्ञायतुहतंशत्रुघ्नंभुविपातितम् रक्षोलब्ध्वांतरमपिनविवेशस्वमालयम् १४

रा० उ०
१४५

तं

नापिशूलेन वज्रेण नाहत्तं दृष्ट्वा भुवि पातितम् ततो हतं रतिं ज्ञात्वा तान्महान्समुदावहत् १५ मुहूर्ताद्वृत्रबध्य
सेनकुनस्तस्योध्वत्ताबुधः शान्तो घ्नोवैपुरदारि ऋषिभिः संपूजितः १६ ततो दिव्यमसौ घोरं जग्मा
हश्रमुत्तमम् ज्वलन्तीं जमा घोरं पूरयंतं दिशो दश १७ वज्रानलं वज्रवेगं मेरुमंदराचलेंद्रसन्निभम्
ततं पर्वसुतं वैस्संयुक्तोप्यपराजितम् १८ भूसकेंदनोदिग्धांगं वारुपत्रं पतत्रिणाम् दानवेंद्रबलेंद्राणा
मसुराणां च दारुणम् १९ तं दीप्तमिव कालाग्निं युगांते समुपस्थितम् दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि परित्रातमनु
पागमत् २० सदेवासुरगंधर्वैर्मुनिभिः साप्सरोगणैः जगद्धि सर्वमस्वस्थं पितामहमुपस्थितम् २१
ऊचुश्च देवदेवेशं वरदं प्रपितामहम् देवानां भयसंमोहं लोकानां संक्षयं प्रति २२ तेषां तद्वचनं श्रु
त्वा ब्रह्मा लोकपितामहः भयकारणमाचष्ट देवानामभयंकरः २३

उवाचमधुरांवाणींश्रूयतांध्वंसर्वदेवताः वधायलवणस्याजौयःशरःशत्रुघ्नधारितः २४ तेजसातस्य
संभूताःसर्वेसमसुरसत्तमाः एषोपूर्वस्यदेवस्यलोककर्तुःसनातनः २५ शरस्तेजोमयोयस्तापेनवैभयं
मागतम् एषवैकैटभस्यार्थेमधुनश्चमहाशरः २६ सृष्टोमहात्मनातेनवधार्थेदैत्ययोस्तयोः
एकएववधूजानातिविष्णुस्तेजोमयंशरम् २७ एषाएवतनुःपूर्वाविष्णोस्तस्यमहात्मनः इतो
गच्छतपश्यध्वंवध्यमानंमहात्मना २८ रामानुजेनवीरेणलवणंराक्षसोत्तमम् तस्यतेदेवदेव
स्यनिशम्यवचनंसुराः २९ आजग्मुर्यत्रयुध्येतेशत्रुघ्नलवणावुभौ तंशरंदिव्यसंकाशंशत्रु
घ्नकरधारितम् ३० ददृशुःसर्वभूतानियुगांताग्निरिवोत्थितम् आकाशमावृतंदृष्ट्वादेवैर्हि
रघुनंदनः ३१ सिंहनादंमुहुःकृत्वाददर्शलवणंपुनः आहूतश्चपुनस्तेनशत्रुघ्नेनमहात्मना ३२

ल्लवणाः क्रोधसंयुक्तायुद्धायसमुपस्थितः शाकर्णातमविकृष्याथ पातद्धनुर्धन्विनांवरः ३३ समुमोचमहा
बाणंल्लवणास्यमहोरसि उरस्तस्यविदार्याशुप्रविवेशरसातलम् गत्वारसातलंदिव्यः शरोविबुधपूजि
तः पुनरेवागमत्तूर्णमिक्ष्वाकुकुलनंदनम् ३५ शत्रुघ्नशरनिर्भिन्नोल्लवणाः सनिशाचरः पपा
तसहसाभूमौवज्राहतइवाचलः ३६ तच्चशूलंमहद्दिव्यंहतेल्लवणराक्षसे पश्यतांसर्वदेवानांरुद्र
स्यवशमन्वगात् ३७ एकेषुपातेनभयंनिपात्यलोकत्रयस्यास्यरघुप्रवीरः विनिर्बभावुद्यतचापबा
णस्तमःप्रणुद्येवसहस्ररश्मिः ३८ ततोहिदेवाऋषिपन्नगाश्चप्रपूजिरे ह्यप्सरसश्चसर्वाः दि
ष्ट्याजयोदाशरथेरवाप्तस्त्यक्त्वाभयंसर्पइवप्रशांतः ३९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेउत्तरकांडेएकोनस
प्ततितमःसर्गः ॥ ६९ ॥ हतेतुल्लवणेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ऊचुःसुमधुरांवाणींशत्रुघ्नंशत्रुतापन
म १

रा०वा०उ०
१४७

दिष्ट्यातेविजयोवत्सदिष्ट्यालवणराक्षसः हतःपुरुषशार्दूलवरंवरयसुव्रत २ वरदास्तुमहाबाहो
सर्वएवसमागताः विजयाकांक्षिणस्तुभ्यममोघंदर्शनंहिनः ३ देवानांभाषितंश्रुत्वाशूरोमूर्ध्नि
कृतांजलिः प्रत्युवाचमहाबाहुःशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान् ४ इयंमधुपुरीरम्यामधुरादेवनिर्मिता
निवेशंप्राप्नुयाच्छीघ्रमेषमेस्तुवरःपरः ५ तंदेवाःप्रीतमनसोबाढमित्येवराघवम् भविष्यतिपु
रीरम्याशूरसेनानसंशयः ६ तेतथोक्त्वामहात्मानोदिवमारुरुहुस्तदा शत्रुघ्नोपिमहातेजास्तां
सेनांसमुपानयत् ७ सासेनाशीघ्रमागच्छच्छ्रुत्वाशत्रुघ्नशासनं निवेशनंचशत्रुघ्नः श्रावणे
नसमारभत् ८ सपुरीदिव्यसंकाशोवर्षेद्वादशमेशुभे निविष्टःशूरसेनानांविषयश्चाकुतो
भयः ९ क्षेत्राणिसस्ययुक्तानिकालेवर्षतिवासवः अरोगवीरपुरुषाशत्रुघ्नभुजपालिता १०

रा०मा०
१४७

ऽर्धचंद्राकृतीकाशा यमुनातीरशोभिता। शोभितां गृहमुख्यैश्च चत्वरापणवीथिकैः चातुर्वर्ण्यसमायुक्ता
नानावाणिज्यशोभिता ११ यच्च तेन पुरा शुभ्रं लवणेन कृतं महत् तच्छोभयति शत्रुघ्नो नानावर्णोप
शोभितम् १२ आरामैश्च विहारैश्च शोभमानं समंततः शोभितां शोभनीयैश्च तथान्यैर्देवमानुषैः
१३ तां पुरीं दिव्यसंकाशां नानापण्योपशोभिताम् नानादेशागतैश्चापि वणिग्भिरुपशोभिताम्।
१४ तां समृद्धां समृद्धार्थः शत्रुघ्नो भरतानुजः निरीक्ष्य परमप्रीतः परं हर्षमुपागमत् १५ तस्य बुद्धिः
समुत्पन्ना निवेश्य मधुरां पुरीम् रामपादौ निरीक्ष्येहं वर्षे द्वादश आगते १६ ततः स तामरपुरोप
मां पुरीं निवेश्य वै विविधजनाभिसंवृताम् नराधिपो रघुपतिपाददर्शने दधे मतिं रघुकुलवंश
वर्धनः १७॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे सप्ततितमः सर्गः॥ ७० ततो द्वादशमे वर्षे शत्रुघ्नो रामपालि
ताम् अयोध्यां चकमे गंतुं अल्पभृत्यबलानुगः १

रा०वा०उ०
१४८

ततो मंत्रिपुरोगांश्च बलं मुख्यान्निवर्त्य च जगाम हयमुख्येन रथानां च शतेन सः २ स गत्वा गणितान्
वासान्सप्ताष्टौ रघुनंदनः वाल्मीकाश्रममागत्य वासं चक्रे महायशाः ३ सोभिवाद्य ततः पादौ वा
ल्मीकेः पुरुषर्षभः पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं जग्राह मुनिहस्ततः ४ बहुरूपाः सुमधुराः कथास्तत्र महर्षयः
कथयामास स मुनिः शत्रुघ्नाय महात्मने ५ उवाच च मुनिर्वाक्यं लवणस्य वधाश्रितम् सुदुष्करं हि लोके
मित्त्वयैतन्निहतस्त्वया ६ बहवः पार्थिवाः सौम्य हताः सबलवाहनाः लवणेन महाबाहो युध्यमाना महाब
लाः ७ स त्वया निहतः पापो लीलया पुरुषर्षभ जगतश्च भयं तत्र प्रशांतं तव तेजसा ८ रावणस्य वधो घो
रो यत्नेन महता कृतः इदं च सुमहत्कर्म त्वया कृतमयत्नतः ९ प्रीतिश्चापि परा जाता देवानां लवणे हते भू
तानां चैव सर्वेषां जगतश्च प्रियं कृतम् १० तच्च युद्धं मया दृष्टं यथावत्पुरुषर्षभ सभायां वासवस्याथ उपविष्टेन रा

च

रा म०
१४८

ममापिपरमाप्रीतिर्हृदिप्रांशुध्रुववर्त्तते उपाघ्रास्यामितेमूर्ध्निस्नेहस्यैषापरागतिः १२ इत्युक्त्वामूर्ध्नि
प्रांशुध्रुवमुपाघ्रायमहामतिः आतिथ्यमकरोत्तस्ययेच[illegible]तस्यपदानुगाः १३ सम्मुखावानर
श्रेष्ठोगतिमाधुर्यसुन्दरम् इक्ष्वाकुरामचरितंतस्मिन्कालेयथाश्रुतम् १४ तेत्रीन्वयसमा
युक्तंत्रिस्थानकरणान्वितम् संस्कृतंलक्षणोपेतंसमतालसमन्वितम् १५ १५ १५

रा०बा०३०
१५९

श्श्रावणमचरितंतस्मिन्कालेप्रकृतम् तान्यदृष्टानिसर्वाणियथावत्तानिपूर्वशः १६ श्रुत्वा
पुरुषप्राणदृष्टोविस्मितोवाष्पलोचनः समुहूर्तमिवासंज्ञोविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः १७ तस्मि
न्गीतियथावृत्तं वर्त्तमानमिवाऽधिगीतं पदानुगामश्रावयेरास्तां श्रुत्वाभितिसंददृश
१८ एवावाक्ष्णुवोश्वदीनाश्चहृष्टाश्चर्यमितिचाब्रुवन् परस्परंचयेतत्रवैसनिकाशंबभाषिरे १९

राम०
१५९

किमिदं क्व च वर्त्तामः किमेतत्स्वप्नदर्शनम् ॥ पूर्वो यो नः पुरा दृष्टस्तमाश्रमपदे पुनः २० ऽस्राक्ष्मः कि
मिदं स्वप्नगीतं वै धमन्द्भुतमम् विस्मयं ते परं गत्वा शत्रुघ्नमिदमब्रुवन् २१ साधु पृच्छ नरश्रेष्ठ वाल्मी
किं मुनिपुंगवम् शत्रुघ्नस्त्वब्रवीत्सर्वान्कौतूहलसमन्वितान् २२ सैनिकान्न क्षमोऽस्माकं परिप्रष्टु
मिह दृश्यः ॥ आश्चर्याणि बहूनीह भवंत्यस्याश्रमे मुनेः २३ न तु कौतूहलाद्युक्तमन्वेष्टुं तं महामुनि
म् एवं तद्वाक्यमुक्त्वा तु सैनिकान् रघुनंदनः ॥ अभिवाद्य महर्षिं तं स्वं निवेशं ययौ तदा २४ ॥ इत्यार्षे
उत्तरकांडे एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ तं शयानं नरव्याघ्रं निद्रा नाभ्यागमत्तदा चिंतयानमनेकार्थं रामगी
तमनुत्तमम् १

तस्य शब्दं सुमधुरं तं गीतं समन्वितं श्रुत्वा रात्रिर्जगामाशु शत्रुघ्नस्य महात्मनः २ तस्यां रजन्यां व्युष्टा-
यां कृत्वा पौर्वाह्णिकं क्रमम् उवाच प्रांजलिर्वाक्यं शत्रुघ्नो मुनिपुंगवम् ३ भगवन्द्रष्टुमिच्छामि राघवं
रघुनंदनम् त्वयानुज्ञातुमिच्छामि सहैभिः संशितव्रतैः ४ इत्येवं वादिनं तं तु शत्रुघ्नं शत्रुसूदनम्
वाल्मीकिः संपरिष्वज्य विससर्ज स राघवम् ५ सोभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं रथमारुह्य सुप्रभम् अयोध्याम-
गमत्तूर्णं राघवोत्सुकदर्शनः ६ स प्रविष्टः पुरीं रम्यां श्रीमानिक्ष्वाकुनंदनः प्रविवेश महाबाहुर्यत्र रा-
मो महाद्युतिः ७ स रामं मंत्रिमध्यस्थं पूर्णचंद्रनिभाननम् पश्यन्नमरमध्यस्थं सहस्रनयनं यथा ८
सोभिवाद्य महात्मानं ज्वलंतमिव तेजसा उवाच प्रांजलिर्भूत्वा रामं सत्यपराक्रमम् ९ यदाज्ञप्तं महारा-
ज सर्वं तत्कृतवान् अहम् हतः स लवणः पापः पुरी चास्य निवेशिता १० द्वादशैतानि वर्षाणि त्वां वि-
ना रघुनंदन नोत्सहेयमहं वस्तुं त्वया विरहितो नृप ११

तमेवमाहं काकुत्स्थ कुरुष्वामितविक्रम मातृहीनो यथा वत्सो न चिरं प्रवसाम्यहम् १२ एवं ब्रुवाणं काकुत्स्थः
परिष्वज्येदमब्रवीत् माविषादं कृथाः शूर नैतत्क्षत्रियचेष्टितम् १३ नावसीदन्ति राजानो विप्रवासेषु रा
घव प्रजा हि परिपाल्या हि क्षत्रधर्मेण राघव १४ काले काले तु मां वीर अयोध्यामवलोकितुम् आ
गच्छ त्वं नरश्रेष्ठ गन्तासि च पुरं तव १५ ममापि त्वं सुदयितः प्राणैरपि न संशयः अवश्यं करणीयं च रा
ज्यस्य परिपालनम् १६ तस्मात्त्वं वस काकुत्स्थ पञ्चरात्रं मया सह ऊर्ध्वं गन्तासि मधुरां सभृत्यबलवा
हनः १७ रामस्यैतद्वचः श्रुत्वा धर्मयुक्तं मनोनुगं शत्रुघ्नो दीनया वाचा बाढमित्येव चाब्रवीत् १८ सपञ्चरा
त्रं च काकुत्स्थो राघवस्य यथाज्ञया उष्य तत्र महेष्वासो गमनायोपचक्रमे १९ आमन्त्र्य तु महात्मानं रामं
सत्यपराक्रमम् भरतं लक्ष्मणं चैव महारथमुपारुहत् २० दूरं पद्भ्यामनुगतो लक्ष्मणेन महात्मना भरते
न च शत्रुघ्नो जगामाशु पुरीं तदा २१॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः॥ ७२ ॥ सी॥

प्रस्थाप्य च स शत्रुघ्नं भ्रातृभ्यां सह राघवः प्रमुमोद सुखी राज्यं धर्मेण परिपालयन् १ ततः कतिप
याहःसु वृद्धो जानपदो द्विजः मृतं बालमुपादाय राजद्वारमुपागमत् किन्नु मे दुष्कृतं कर्म पुरा देहां
तरे कृतम् रुदन्न बहुविधा वाचः स्नेहदुःखसमन्वितः असकृत् पुत्र पुत्रेति वाक्यमेतदुवाच ह ३ किं
न्नु मे दुष्कृतं कर्म पुरा देहान्तरे कृतम् यदहं पुत्रमेकं तु पश्यामि निधनं गतम् ४ अप्राप्तयौवनं बालं
पंचवर्षसमन्वितम् अकाले कालमापन्नं मम दुःखाय पुत्रक ५ अल्पैरहोभिर्निधनं गमिष्यामि
न संशयः अहं च जननी चैव तव शोकेन पुत्रक ६ न स्मराम्यनृतं ह्युक्तं न च हिंसां स्मराम्यहम्
सर्वेषां प्राणिनां पापं न स्मरामि कदाचन ७

ह्य

केनाद्य दुष्कृतेनायं बाल एव ममात्मजः अकृत्वा पितृकार्याणि गतो वैवस्वतं क्षयम् ८ नेदृशं दृष्टपूर्वं मे श्रु
तं वा घोरदर्शनम् मृत्युरप्राप्तकालानां रामस्य विषये ह्ययम् ९ रामस्य दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति न संशयः
यथा हि विषयस्थानां बालानां मृत्युरागतः १० न ह्यन्यविषयस्थानां बालानां मृत्युतो भयम् स राज
न्जीवयस्वैनं बालं मृत्युवशं गतम् ११ राजद्वारि मरिष्यामि पत्न्या सार्धमनाथवत् ब्रह्महत्यां ततो राम समुपे
त्य सुखी भव १२ भ्रातृभिः सहितो राजन्दीर्घमायुरवाप्स्यसि उषिताः स्म सुखं राज्ये तवास्मिन्सुमहाबल

हे

१३ इदं तु पतितं तस्मात्तव राम वशे स्थितान् कालस्य वशमापन्नाः स्वल्पं हि न हि नः सुखम् १४ संप्रत्यना
थो विषय इक्ष्वाकूणां महात्मनाम् रामं नाथमिहासाद्य बालान्तकरणं ध्रुवम् १५ राजदोषैर्विपद्यन्ते प्र
जा ह्यविधिपालिताः असद्वृत्ते हि नृपतावकाले म्रियते जनः १६

यदापुरेष्वयुक्तानि जनाजनपदेषु च कुर्वीत न च रक्षास्ति तदा कालकृतं भयम् १७ सुव्यक्तं राजदोषो हि भवि
ष्यति न संशयः पुरे जनपदे चापि तथा बालवधो ह्ययम् १८ एवं बहुविधैर्वाक्यैरुपरुध्य मुहुर्मुहुः राजा
नं दुःखसंतप्तः सुतं तमुपगूहति १९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे त्रिसप्ततितः सर्गः ॥ ७३
तथा तु करुणं तस्य द्विजस्य परिदेवनम् शुश्राव राघवः सर्वं दुःखशोकसमन्वितम् १ स दुःखेन च संत
प्तो मंत्रिणस्तानुपाह्वयत् वसिष्ठं वामदेवं च भ्रातॄंश्च सहनैगमान् २ ततो द्विजा वसिष्ठेन सार्धमष्टौ
प्रवेशिताः राजानं देवसंकाशं वर्धस्वेति ततोऽब्रुवन् ३ मार्कंडेयोऽथ मौद्गल्यो वामदेवश्च काश्यपः कात्या
यनोऽथ जाबालिर्गौतमो नारदस्तथा ४ एते द्विजर्षभाः सर्वे आसनेषूपवेशिताः महर्षीन्समनुप्राप्तानभिवाद्य

दुष्कृतं यस्य पश्येथास्तत्र यत्नं समाचर एवं चेद्धर्मवृद्धिश्च नराणां चायुर्विवर्धनम् भविष्यति नरश्रेष्ठ बालस्यास्य च
जीवितम् ॥ ३३ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥ नारदस्य तु तद्वाक्यं
श्रुत्वामृतमयं यथा प्रहर्षमतुलं लेभे लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् १ गच्छ सौम्य द्विजश्रेष्ठं समाश्वासय सुव्रत बाल
स्य च शरीरं तत्तैलद्रोण्यां निधापय २ गंधैश्च परमोदारैस्तैलैश्च सुसुगंधिभिः यथा न क्षीयते बालस्तथा सौम्य
विधीयताम् ३ यथा शरीरो बालस्य गुप्तः सन्नक्लिष्टकर्मणः विपत्तिः परिभेदो वा न भवेच्च तथा कुरु ४ एवं संदिश्य
काकुत्स्थो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् मनसा पुष्पकं दध्यावागच्छेति महायशाः ५ इंगितं स तु विज्ञाय पुष्पको हेमभू
षितः आजगाम मुहूर्तेन समीपं राघवस्य वै ६ सोऽब्रवीत्प्रणतो भूत्वा अयमस्मि नराधिप वश्यस्तव महाबाहो किंकरः समुप

त्रयाणामपिलोकानांकार्यार्थेममसंभवः॥भद्रंतेस्तुगमिष्यामियतएवाहमागतः॥१७॥
हृद्गतोह्यसिसंप्राप्तोनमेत्तत्रविचारणा॥मयाहिसर्वंकृत्येषुदेवानांवशवर्तिना॥स्थातव्यं
सर्वसंहारेयथाह्याहपितामहः॥१८॥इत्यार्षेउत्तरकांडेकालवाक्यंनामचतुरुत्तरशततमः
सर्गः॥१०४॥तथातयोसंवदतोर्दुर्वासाभगवानृषिः॥रामस्यदर्शनाकांक्षीराजद्वारमुपागमत॥१॥सोभिगम्यतुसौमित्रिमुवाचऋषिसत्तमः॥रामंदर्शयमेशीघ्रंपुरामेर्थोतिवर्तते॥२

मुनेस्तु भाषितं श्रुत्वा लक्ष्मणः परवीरहा ॥ अभिवाद्य महात्मानं वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३ ॥ किं कार्यं ब्रूहि
भगवन् को ह्यर्थः किं करोम्यहम् ॥ व्यग्रो हि राघवो ब्रह्मन् मुहूर्तं परिपाल्यताम् ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा ऋ
षिशार्दूलः क्रोधेन कलुषीकृतः ॥ उवाच लक्ष्मणं वाक्यं निर्दहन्निव चक्षुषा ॥ ५ ॥ अस्मिन् क्ष
णे मां सौमित्रे रामाय प्रतिवेदय ॥ नहि शप्स्याम्यहं भूयो मन्युं धारयितुं हृदि ॥ ६ ॥ विषयं त्वां पुरं चैव
शपिष्ये राघवं तथा ॥ भरतं चैव सौमित्रे युष्माकं या च संततिः ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यं त
स्य महात्मनः ॥ चिंतयामास मनसा वाक्यस्य तस्य निश्चयम् ॥ ८ ॥ एकस्य मरणं मेऽस्तु मा भूत्सर्ववि
नाशनम् ॥ इति बुध्या विनिश्चित्य राघवाय न्यवेदयत् ॥ ९ ॥ लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा रामः कालं विसृ
ज्य च निःसृत्य त्वरितो राजा अत्रेः पुत्रं ददर्श ह ॥ १० ॥ सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलंतमिव पावकम्
किं कार्यमिति काकुत्स्थः कृतांजलिरभाषत ॥ ११ ॥

तद्वाक्यं राघवेणोक्तं श्रुत्वा मुनिवरः प्रभुः। प्रत्याह रामं मे दुर्वासाः श्रूयतां धर्मवत्सल ॥१२॥ अद्य वर्षस
हस्रस्य समाप्तिर्मम राघव। सोहं भोजनमिच्छामि यथासिद्धं तवानघ ॥१३॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा रा
घवः प्रीतमानसः। भोजनं स मुनिमुख्याय यथासिद्धमुपाहरत् ॥१४॥ स तु भुक्त्वा मुनिश्रेष्ठस्तदन्न
ममृतोपमम्। साधु रामेति संभाष्य स्वमाश्रममुपागत ॥१५॥ संस्मृत्य कालवाक्यानि ततो दुः
खमुपागमत्। दुःखेन च सुसंतप्तः स्मृत्वा तद्घोरदर्शनम् ॥१६॥ अवाङ्मुखो दीनमना व्याह
र्तुं न शशाक ह। ततो बुध्या विनिश्चित्य कालवाक्यानि राघवः ॥१७॥ नैतदस्तीति निश्चित्य
तूष्णीमासीन्महायशाः ॥१८॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे पंचोत्तरशततमः सर्गः ॥१०५॥

ग्र वाक्युत्वमघोदीतं दृष्ट्वा सोममिवाद्युतम् ॥ राघवं लक्ष्मणो वाक्यं दृष्ट्वा मधुरमब्रवीत् ॥१॥ न
संतापं महाबाहो मदर्थं कर्त्तुमर्हसि ॥ पूर्वं निर्मितमेव ह्याहि कालस्य गतिरीदृशी ॥२॥ जहि मां सौम्य वि
स्रब्ध्व प्रतिज्ञां परिपालय ॥ हीनप्रतिज्ञाः काकुत्स्थ प्रयांति नरकं नराः ॥३॥ यदि प्रीतिर्महाराज य
ह्यनुग्राह्यतामयि ॥ जहि मां निर्विशंकस्त्वं धर्मं वर्धय राघव ॥४॥ लक्ष्मणेन तथोक्तस्तु रामः प्रच
लितेंद्रियः ॥ मंत्रिणः समुपानीय यथैव च पुरोधसः ॥५॥ ग्रब्रवीत्तदा वृत्तं तेषां मध्ये स राघवः
दुर्वासोभिगमं चैव प्रतिज्ञां तापसस्य च ॥६॥

तच्छ्रुत्वामंत्रिणः सर्वेसोपाध्यायाः समासत ॥ वशिष्ठस्तुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥७॥ दृष्टमेतन्म
हाबाहोक्षयंतेरोमहर्षणम् ॥ लक्ष्मणेनवियोगश्चतवरामम्महायशः ॥८॥ त्यजैनंबलवान्कालोमा
प्रतिज्ञांवृथाकृथाः ॥ प्रतिज्ञायांहिनष्टायांधर्मोहिविलयंव्रजेत् ॥९॥ ततोधर्मेविनष्टेतुत्रैलोक्यं
सचराचरम् ॥ सदेवर्षिगणंसर्वंविनश्येतुनसंशयः ॥१०॥ सत्वंपुरुषशार्दूलत्रैलोक्यस्याभिपालना
त् ॥ लक्ष्मणेनविनाचाद्यजगत्स्वस्थंकुरुष्वह ॥११॥ तेषांतत्समवेतानांवाक्यंधर्मार्थसंहितम् ॥
श्रुत्वापरिषदोमध्येरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥१२॥ विसर्जयेत्वांसौमित्रेमाभूद्धर्मविपर्ययः ॥ त्यागो
वधोवाविहितःसाधूनामुभयंसमम् ॥१३॥

ते

रामेणभाषितेवाक्येवाष्पव्याकुलितेंद्रियः॥लक्ष्मणस्त्वरितःप्रायात्स्वगृहंनविवेशह॥१४॥सगत्वा
सरयूतीरमुपस्पृश्यकृतांजलिः॥निगृह्यसर्वस्रोतांसिनिश्वासंनमुमोचह॥१५॥अनिश्वसंतंयु
क्तंतंसशक्राःसाप्सरोगणाः॥देवाःसर्षिगणाःसर्वेपुष्पैरभ्यकिरंस्तदा॥१६॥अदृश्यंसर्वमनुजैःस
शरीरंमहाबलम्॥प्रगृह्यलक्ष्मणंशक्रस्त्रिदिवंसंविवेशह॥१७॥ततोविष्णोश्चतुर्भागमागतंसु
रसत्तमाः॥हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेपूजयंतिस्मराघवम्॥१८॥इत्यार्षेरामायणेउत्तरकांडेलक्ष्म
णवियोगोनामषडुत्तरशततमःसर्गः॥१०६॥

विसृज्य लक्ष्मणं रामो दुःखशोकसमन्वितः ॥ पुरोधसं मंत्रिणश्च नैगमांश्चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अद्य राज्येभि षेक्ष्यामि भरतं धर्मवत्सलम् ॥ अयोध्यायाः पतिं वीरं ततो यास्याम्यहं वनम् ॥ २ ॥ प्रवेशय तसंभारा न्मा भूत्कालात्ययो यथा ॥ अद्यैवाहं गमिष्यामि लक्ष्मणेन गतां गतिम् ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वा राघवेणो क्तं सर्वाः प्रकृतयो भृशम् ॥ मूर्धभिः प्रणता भूमौ गतसत्वा इवाभवन् ॥ ४ ॥ भरतश्च विसंज्ञोभूच्छ्रु त्वा र घवभाषितम् ॥ राज्यं विगर्हयामास वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ सत्येनाहं शपे राजन् स्वर्गभोगेन चैव हि ॥ न कामये यथा राज्यं त्वां विना रघुनंदन ॥ ६ ॥

इमौ कुशीलवौ राजन्नभिषिच्य नराधिप ॥ ६ ॥ कोशलेषु कुशं वीरमुत्तरेषु तथा लवम् ॥ ७ ॥ शत्रु
घ्नस्य चांकै तु दूतास्त्वरितविक्रमाः ॥ इदं गमनमस्माकं शीघ्रमाख्यातु माचिरम् ॥ ८ ॥ तेच्छ्रुत्वा भर
तेनोक्तं दृष्ट्वा चापि ल्वधौमुखान् ॥ पौरान्दुःखेन संतप्तान्वशिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ वत्साराम इ
माः पश्य धरणीं प्रकृतीर्गताः ॥ ज्ञात्वैषामीप्सितं कार्यं मा चैषां विप्रियं कृथाः ॥ १० ॥ वशिष्ठस्य तु
वाक्येन उत्थाप्य प्रकृतीजनम् ॥ किं करोमीति काकुत्स्थः सर्वान्वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ ततः सर्वाः प्र
कृतयो रामं वचनमब्रुवन् ॥ गछंतम.नुगच्छामो.यत्र राममिष्यसि ॥ १२ ॥ सीताराम सीताराम

पौरेषु यदि ते प्रीतिर्यदि स्नेहो ह्यनुत्तमः॥ सपुत्रदाराः काकुत्स्थसमं गच्छाम सत्पथम्॥ १३॥ तपोवनं वा
दुर्गं वा नदीमंभोनिधिं तथा॥ वयं ते यदि न त्याज्याः सर्वान्नो नय ईश्वर॥ १४॥ एषा नः परमा प्रीतिरे
ष नः परमो वरः॥ हृद्गता नः सदा प्रीतिस्तवानुगमने नृप॥ १५॥ पौराणां दृढभक्तिं च बाढमि
त्येव सोऽब्रवीत्॥ स्वकृतान्तं चान्ववेक्ष्य तस्मिन्नहनि राघवः॥ १६॥ कोशलेषु कुशं वीरमुत्तरेषु
तथा लवम्॥ अभिषिच्य महात्मानावुभौ रामः कुशीलवौ॥ १७॥ अभिषिक्तौ सुतावंके प्र
तिष्ठाप्य पुरे ततः॥ रथानां तु सहस्राणि नागानामयुतानि च॥ १८॥ दशाश्वसहस्राणि ए
कैकस्य धनं ददौ॥ १९॥ बहुरत्नौ बहुधनौ हृष्टपुष्टजनावृतौ॥ स्वे पुरे प्रेषयामास भ्रात

[illegible]

ष्वभिषिच्य ततो वीरो प्रस्थाप्य स्वपुरे तदा दूतान्संप्रेषयामास शत्रुघ्नाय महात्मने ॥२०॥ इत्यार्षे रा
मायणे उत्तरकांडे सप्ताधिकशततमः सर्गः ॥ १०७॥ ते दूता रामवाक्येन चोदिता लघुविक्रमाः ॥ प्र
जग्मुर्मधुरां शीघ्रं चक्रुर्वासं च नाध्वनि ॥१॥ ततस्त्रिभिरहोरात्रैः संप्राप्य मधुरामथ ॥ शत्रुघ्ना
य यथातत्त्वमाचख्युः सर्वमेव तत् ॥२॥ लक्ष्मणस्य परित्यागं प्रतिज्ञां राघवस्य च ॥ पुत्रयोरभि
षेकं च पौरानुगमनं तथा ॥३॥ कुशस्य नगरी रम्या विंध्यपर्वततीरोधसि ॥ कुशावतीति नाम्नासा हि
ता रामेण धीमता ॥४॥ श्रावतीति पुरी रम्या श्राविता च लवस्य ह ॥ अयोध्यां विजनां कृत्वा राघवो
भरतस्तथा ॥५॥ स्वर्गस्यागमने उद्योगं कृतवंतौ महारथौ ॥ एवं सर्वं निवेद्याशु शत्रुघ्नाय महात्म
ने ॥६॥ विरेमुस्ते ततो दूतास्त्वर राजन्निति ब्रुवन् ॥ तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं कुलक्षयमुपस्थितम्

७

यमाश्रित्यतपस्तप्तं श्रोतुमिच्छामितापस ब्राह्मणोवासिभद्रंते क्षत्रियोवासिदुर्जयः वैश्यस्तृतीयोवर्णोवाशूद्रोवा
सत्यवाग्भव १८ इत्येवमुक्तः सनराधिपेनअवाक्शिरादाशरथायतस्मै उवाचजातिंनृपपुंगवाययत्कार
णंचैवतपःप्रयत्नः १९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेउत्तरकांडेपंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ तस्यतद्वचनं।
श्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः अवाक्शिरास्तथाभूतोवाक्यमेतदुवाचह १ शूद्रयोन्यांप्रजातोस्मितप
उग्रंसमास्थितः देवत्वंप्रार्थयेरामसशरीरोमहायशः २ नमिथ्याहंवदेरामदेवलोकजिगीषया शूद्रंमां
विद्धिकाकुत्स्थशंबूकंनामनामतः ३ भाषतस्तस्यशूद्रस्यखड्गंसुरुचिरप्रभम् निष्कृष्यकोशाद्विमलं
शिरश्छिच्छेदराघवः ४ तस्मिन्शूद्रेहतेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंतेशशं
सुर्मुहुर्मुहुः ५ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्दिव्यानांसुसुगंधिनाम् पुष्पाणांवायुयुक्तानांसर्वतःप्रपपातह ६
सुप्रीताश्चाब्रुवन्रामंदेवाःसत्यपराक्रमम् सुरकार्यमिदंदेवसुकृतंतेमहामते ७

प्रकृतीस्तु समानीय कांचनं च पुरोधसम् ॥ तेषां सर्वं यथावृत्तमब्रवीद्रघुनंदनः ॥८॥ श्रा
त्मनश्च विपर्यासं भविष्यं भ्रातृभिः सह ॥ ततः पुत्रद्वयं वीरः सोभिषिंचन्नराधिपः ॥९॥ सुबाहु
मधुरां तेन मे शत्रुघाती च वैदिशं ॥ द्विधा कृत्वा तु तां सेनां माधुरीं पुत्रयोर्द्वयोः ॥ धनं च पुत्रं
कृत्वा देस्थापयामास पार्थिवः ॥१०॥ सुबाहुं मधुरायां च वैदिशे शत्रुघातिनं ॥ प्रयोस्थाप्य
तदायोध्यां राघवेनैकेन राघवः ॥११॥ स दृष्ट्वा महात्मनं ज्वलंतमिव पावकम् ॥ सूक्ष्म क्षौमां
बर धरं मुनिभिः सार्धमक्षयैः ॥१२॥ सोभिवाद्य ततो रामं प्रांजलिः प्रयतेंद्रियः ॥ उवाच वाक्यं ध
र्मज्ञे धर्ममेवानुचिंतयन् ॥१३॥ कृत्वाभिषेकं सुतयोर्द्वयो राघवनंदन ॥ तवानुगमने राज
न्विद्धि मां कृतनिश्चयम् ॥१४॥

नचान्यद्घवक्रव्यमतोवीरनश्रातन्नम॥ निहन्यमानमिछामिमद्दिधेनविशेषतः॥१५॥त
स्यतांबुद्धिमंल्कीवोविज्ञायरघुनंदनः॥वाढमित्येवशत्रुघ्नंरामोवाक्यमुचह॥१६॥तस्य
वाक्यस्यवाक्यांतेवानराःकामरूपिणः॥ऋक्षराक्षससंघाश्चसमायेतुरनेकशः॥१७॥सु
ग्रीवंतेपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः॥तेरामंदृष्टुमनसःस्वर्गायाभिमुखंस्थितम्॥१८॥देवपुत्रा
ऋषिसुतागंधर्वीणांसुतास्तथा॥रामक्षयंविदित्वातेसर्वएवसमागताः॥१९॥तेवानुगमनेरा
जन्संप्राप्ताःसमागताः॥२०॥यदिरामविनास्माभिर्गच्छेस्त्वंपुरषोत्तम॥यमदंडमिवोद्य
म्यत्वयास्मविनिपातिताः॥२१॥एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपिमहाबलः॥प्रणम्यविधिवद्वी
रंविज्ञापयितुमुद्युतः॥२२॥

ऽभिषिच्यांगदे वीरमागतोस्मि नरेश्वर ॥ तवानुगमनेनाज्ञ विद्धिमां कृतनिश्चयम् ॥ २३ ॥ तैरे
वमुक्तः काकुत्स्थो वाढमित्यब्रवीत्स्मयन् ॥ विभीषणम थोवाच रक्षसेंद्र महायशाः ॥ २४ ॥
पावकस्य जायरिष्यं तित्तावत्वं वै विभीषण ॥ राक्षसेंद्र महावीर्य त्वं कास्यः त्वं घरिष्यसि ॥ २५ ॥
यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ यावच्च मत्कथा लोके तावद्राज्यं तवास्त्विह ॥ २६ ॥
प्रामित्तश्च सौवित्रेन कार्यं निमम प्रासनम् ॥ प्रजानां स्वधर्मेण नो त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २७ ॥ किं
चान्यद्वक्तुमिच्छामि रक्षसेंद्र महाबल ॥ श्रूयतां धर्मज्ञ नन्त यामि इक्ष्वाकुकुले देवतम ॥ २८ ॥ प्र
तिघनीयम नि श्चंद्रैवैरपित्वामकैः ॥ तथेति प्रतिजग्राह रामवाक्यं विभीषणः ॥ राजाराक्षस
मुख्यानां राघवात्तामनुस्मरन् ॥ २९ ॥

प

त्तमेवमुक्त्वाकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत॥जीवितेकृतबुद्धिस्त्वंमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः॥३०॥मत्क

थाश्चरिष्यंतियावल्लोकेहरीश्वर॥तावद्रमस्वसुप्रीतोमद्वाक्यमनुपालयन्॥३१॥एवमुक्तस्तुह

नुमान्राघवेणमहात्मना॥वाक्यंविज्ञापयामासपरंहर्षमवापच॥३२॥यावत्तवकथालोकेवि

चरिष्यतिपावनी॥तावत्स्थास्यामिमेदिन्यांतवाज्ञामनुपालयन्॥३३॥जांबवंतंतथोक्त्वातुव

दंब्रह्मसुतंतदा॥मैंदंचद्विविदंचैवपंचजांबवतासह॥३४॥यावत्कलिश्चसंप्राप्तस्तावज्जीव

तसर्वदा॥३५॥

तदेवमुक्त्वा काकुत्स्थः सर्वांस्तानृक्षवानरान् उवाच वाढं गच्छध्वं मया सार्धं यथोदितम्॥३४॥ इत्या
र्षे रामायणे वाल्मीकीये उत्तरशततमः सर्गः॥१०५॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां पृथुवक्षा महायशाः॥ रा
मः कमलपत्राक्षः पुरोधसमथाब्रवीत्॥१॥ अग्निहोत्रं व्रजत्वग्रे दीप्यमानं सहद्विजैः॥ वाजपे
यातपत्रं च शोभमानं महापथे॥२॥ ततो वसिष्ठस्तेजस्वी सर्वं निरवशेषतः॥ चकार विधिवद्धर्म्यं
महाप्रस्थानिकं विधिम्॥३॥ ततः सूक्ष्माम्बरधरो ब्रह्ममावर्तयन्परम॥ कुशान्गृहीत्वा पाणि
भ्यां सरयूं प्रययावथ॥४॥

ये

ग्व्याहरन्तु चित्किंचिन्निश्चेष्टो निःसुखः पथि॥ निर्जगाम गृहात्तस्मा द्दीप्यमानो यथांशुमान्
५ एमम्पदं ह्रैपार्श्वे पद्मा श्रीः समुपाश्रिता॥ सर्वोपि च महादेवी व्यवसाय स्तथागतः॥ ६॥ शा
स्त्रानानाविधाश्चापि यत्नुगसत्तमुत्तमम्॥ तथापुधाश्वते सर्वे पुपुपु ब्रविग्रहाः॥ ७॥ वेदा
ब्राह्मणारूपेणागायत्री सर्वरक्षिणी॥ ॐकार एव षट्कारः सर्वेणमनुव्रताः॥ ८॥ ऋषयश्च
महात्मानः सर्व एव महीसुराः॥ ग्रन्थाग्रछन्महात्मानं स्वर्गद्वारमपावृतम्॥ ९॥

तेयांतमनुगछंतिह्यंतःपुरचराःस्त्रियः।सवृद्धवालदासीकाःसवर्षवरकिंकराः॥१०॥सांतःपुरश्च
भरतःशत्रुघ्नसहितोययौ।रामंगतिमुपागम्यसाग्निहोत्रमनुव्रताः॥११॥तेचसर्वेमहात्मानःसाग्निहो
त्राःसमागताः।सपुत्रदाराःकाकुत्स्थमनुजग्मुर्महामतिम॥१२॥मंत्रिणोभृत्यवर्गाश्चसपुत्रप
शुबांधवाः।सर्वेसहानुगारामममन्वगछन्प्रहृष्टवत्॥१३॥ततःसर्वाःप्रकृतयोहृष्टपुष्टजना
वृताः।गछंतमनुगछंतिराघवंगुणरंजिताः॥१४॥ततःसस्त्रीपुमांसस्तेसपक्षिपशुबांधवाः
राघवस्यानुगाःसर्वेहृष्टाविगतकल्मषाः॥१५॥स्नाताःप्रमुदिताःसर्वेहृष्टपुष्टाश्चवानराः
दृढंकिलकिलाशब्दैःसर्वेराममनुव्रतम॥१६॥

नतत्रकश्चिद्दीनोवाव्रीडितोवापिदुःखितः॥हृष्टंसमुदितंसर्वंबभूवपरमाद्भुतम्॥१७॥द्रष्टुकामोथ
निर्याणंरामस्यजानपदोजनः॥यःप्राप्तःसोपिदृष्ट्वैवस्वर्गायानुगतोजनः॥१८॥ऋक्षवानररक्षांसि
जनाश्चपुरवासिनः॥आगच्छन्परयाभक्त्यापृष्ठतःसुसमाहिताः॥१९॥यानिभूतानिनगरेप्यंतर्धा
नगतानिच॥राघवंतान्यनुप्रययुःस्वर्गायसमुपस्थितम्॥२०॥यानिपश्यंतिकाकुत्स्थंस्थावराणिचरा
णिच॥सर्वाणिरामगमनेनुजग्मुर्हितान्यपि॥२१॥नोच्छ्वसत्तदयोध्यायांसुसूक्ष्ममपिदृश्यते॥ति
र्यग्योनिगताश्चैवसर्वेरामंनुव्रताः॥२२॥

म

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे नवाधिकशततमः सर्गः॥१०९॥ अध्यर्धयोजनं गत्वा न
दीं पश्चान्मुखाश्रितां सरयूं पुण्यसलिलां ददर्श रघुनंदनः॥१॥ तां नदीमाकुलावर्तां सर्वत्रानुसरन्नृपः
आगतः सप्रजो रामस्तं देशं रघुनंदनः॥२॥ अथ तस्मिन्मुहूर्ते तु ब्रह्मा लोकपितामहः॥ सर्वैः परिवृतो दे
वैर्ऋषिभिश्च महात्मभिः॥३॥ आययौ यत्र काकुत्स्थः स्वर्गाय समुपस्थितः॥ विमानशतकोटीभिर्दि
व्याभिरभिसंवृतः॥४॥ दिव्यतेजोवृतं व्योम ज्योतिर्भूतमनुत्तमम्॥ स्वयंप्रभैः स्वतेजोभिः स्वर्गिभिः पुण्य
कर्मभिः॥५॥

पुराण्यवानावत्तुष्टैवागोधवेत्कःसुरवेष्टदाः॥ पपात्तपुष्प्य वृष्टिश्च देवैर्मुक्तामहौघवत्त॥६॥ तस्मिंस्तूर्य्यप्र
नैः कीर्त्तिं गंधर्वाप्सरसां कुले॥ सरपूहलिवेगमः पर्य्यास्समुपचक्रमे॥७॥ ततः पितामहो वाराणीत्वंत
रिक्षाद्द भाष्यत॥ प्रागच्छ विष्णो भद्रं ते दिष्ट्या प्राप्तोसि राघव॥८॥ भ्रातृभिः सह देवाभैः प्रविश
स्वस्वकां तनुम्॥ यामिच्छसि महाबाहो तां तनुं प्रविश स्वकाम्॥९॥ सीताराम राम मराए सीता

रा०वा०उ०
१५७

गृहाणचवरंसौम्ययंत्वमिछस्यरिंदम स्वर्गभाक् नहिशूद्रोयंत्वत्कृतेरघुनंदन ८ देवानांभाषितंश्रुत्वा
रामःसत्यपराक्रमः उवाचप्रांजलिर्वाक्यंसहस्राक्षंपुरंदरम् ९ यदिदेवाःप्रसन्नामेद्विजपुत्रःसजी
वतु दिशंतुवरमेतंमेईप्सितंपरमंमम १० ममापचाराद्बालोसौब्राह्मणस्यैकपुत्रकः अप्राप्तकालःका
लेननीतोवैवस्वतक्षयम् ११ तंजीवयथमद्यवोनानृतंकर्तुमर्हथ द्विजस्यसंश्रुतोर्थोमेजीवयिष्यामि
तेसुतम् १२ राघवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाविबुधसत्तमाः प्रत्यूचूराघवंप्रीतादेवाःप्रीतिसमन्वितम् १३ निर्वृ
तोभवकाकुत्स्थसोस्मिन्नहनिबालकः जीवितंप्राप्तवान्भूयःसमेतश्चापिबंधुभिः १४ यस्मिन्मुहू
र्तेकाकुत्स्थशूद्रोयंविनिपातितः तस्मिन्मुहूर्तेबालोसौजीवेनसमयुज्यत १५ सीतारामसीताराम

राम०
१५७

वैसम्वींतांमहातेजोयद्वाकाशंसनातनम्॥ त्वंहिलोकागतिर्देवनत्वांकेचिद्विजानते॥१०॥ ऋते
मायांविशालाक्षीतवपूर्वपरिग्रहाम्॥ त्वामचिंत्यंमहद्भूतमक्षयंचाजरंतथा॥ प्राप्निष्ठन्ति
महातेजस्तांस्त्वंप्रविशास्वयम॥११॥

पितामहवचःश्रुत्वाविनिश्चित्यमहामतिः॥विवेशवैष्णवंतेजःसशरीरःसहानुजः॥१२॥ततोवि
ष्णुमयंदेवंपूजयंतिस्मदेवताः॥साध्यामरुद्गणाश्चैवसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः॥१३॥येचदिव्या
ऋषिगणागंधर्वाप्सरसश्चयाः॥सुपर्णानागयक्षाश्चदैत्यदानवराक्षसाः॥१४॥सर्वंहृष्टंप्रमु
दितंसुसंपूर्णमनोरथम्॥साधुसाध्वितितैर्देवैस्त्रिदिवंगतकल्मषम्॥१५॥सीताराम सीत

अथविष्णुर्महातेजाः पितामहमुवाच ह ॥ एषांलोकं जनौघानांदातुमर्हसि सुव्रत ॥१६॥ इमेहि सर्वेस्नेहा
न्मामनुयातायशस्विनः ॥ भक्ताहि भजितव्याश्चत्यक्तात्मानश्चमत्कृते ॥१७॥ तच्छ्रुत्वाविष्णुवच
नंब्रह्मालोकगुरुःप्रभुः ॥ लोकान्संतानकान्नामयास्यंतीमेसमागताः ॥१८॥ यच्चतिर्यग्गतंकिंचि
न्मामेवमनुचिंतयन् ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यतिभक्त्यावैतत्संतानेषुनिवत्स्यति ॥१९॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युक्ते
ब्रह्मलोकादनंतरम् २०

वानराः ऋक्षकाः पोनिमग्नाश्चैव तत्पायपुः ॥ येभ्यो विनिसृताः सर्वे सुरेभ्यः सुरसंभवाः ॥ २१ ॥ ते प्रविवि
श्रे चैव सुग्रीवः सूर्यमंडलम् ॥ पश्यतां सर्वदेवानां स्वान् पितॄन्प्रतिपेदिरे ॥ २२ ॥ तथा ब्रुवति देवेश्व
रो गोप्रतारमुपागताः ॥ भेजिरे सरयूं सर्वे हर्षपूर्णाश्रुविक्लवाः ॥ २३ ॥ अवगाह्याप्सु यो यो वै प्राणांस्त्य
क्त्वा प्रहृष्टवत् ॥ मानुषं देहमुत्सृज्य विमानं सो ऽध्यरोहत ॥ २४ ॥ सीता राम सीता सीताराम सीता

॥रा०वा०उ०॥
॥२१३॥

तिर्यग्योनिगतानांचशतानिसरयूजलेम॥संप्राप्यत्रिदिवंजग्मुःप्रभास्करवपूंषितु॥दिव्यादिव्येनवपु
षादेवादीप्ताइवाभवन्॥२५॥गत्वातुसरयूतोयेस्थावराणिचराणिच॥प्राप्यततोयविक्लेदंदेवलो
कमुपागमन्॥२६॥तस्मिन्नेपिसमापन्नाऋक्षवानरराक्षसाः॥तेपिस्वर्गंप्रविविशुर्देहान्निक्षिप्य
चांभसि॥२७॥ततःसमागतान्सर्वान्स्थाप्यलोकगुरुर्दिवि॥हृष्टैःप्रमुदितैर्देवैर्जगामत्रिदिवंम
हत्॥२८

॥राम०॥
॥२१३॥

इत्यार्षे रामायणे उत्तरकांडे दशाधिक शततमः सर्गः ॥ ११० ॥ एतावदेतदाख्यानं सोत्तरं ब्रह्मपूजितम
रामायणमिति ख्यातं मुख्यं वाल्मीकिना कृतम १ ततः प्रतिष्ठितो विष्णुः स्वर्गलोके यथा पुरा
येन व्याप्तमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् २ ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः नित्यं
शृण्वंति संहृष्टाः काव्यं रामायणं दिवि २

इदमाख्यानमायुष्यंसौभाग्यंपापनाशनम्॥ रामायणंवेदसमंश्राद्धेषुश्रावयेद्बुधः॥ ४॥ अपुत्रो
लभतेपुत्रम धनोलभते धनम्॥ सर्वपापैः प्रमुच्येतपादमप्यस्ययःपठेत्॥ ५॥ पापान्यपिचयः
कुर्यादहन्यहनिमानवः॥ पठत्येकमपिश्लोकंपापात्सपरिमुच्यते॥ ६॥ वाचकायचदातव्यंवस्त्रं
धेनुर्हिरण्यकम्॥ वाचकेपरितुष्टेतुतुष्टास्युःसर्वदेवताः॥ ७॥ एतदाख्यानमायुष्यंपठन्
रामायणंनरः॥ सपुत्रपौत्रोलोकेस्मिन्प्रेत्यचेहमहीयते॥ ८॥ सीताराम सीताराम सीता

ग्रसोध्यापि पुरीरम्यामश्न्यावर्षगणान्बहून् ऋक्षभं प्राप्यराजानं निवासमुपयास्यति ॥ ९ ॥ एतदा
ख्यानमायुष्यंसभविष्यंसहोत्तरम् कृतवान्प्रचेतसः पुत्रस्तद्ब्रह्माप्यन्वमन्यत ॥ १० ॥ हरिः
ॐ इत्यार्षेरामायणेआदिकाव्येवाल्मीकीयेउत्तरकाण्डेस्वर्गारोहणंनामैकादशाधिकशततमः
सर्गः ॥ १११ ॥

यस्मात्त्रयाश्च वर्त्तंते भुवनानि चतुर्दश । येनसृष्टमिदं विश्वं तं रामं विष्णुमाश्रये ॥१॥ अथ रामायणश्रवणविधिर्लिख्यते
रामायणे श्रुते दद्यात् रथं हेममयं सुधीः चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तं तथा क्षौमपताकया ॥१॥ रत्नैश्च विविधैर्युक्तं किंकिणी
नादनादितम् संपादिते रथे संस्थ गां धेनुं दद्यात्सपयस्विनीम् ॥२॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्सम्यक् छत्रमश्वोत्तरं सुधीः ॥
एवं कृते विधाने च महाकाव्यं फलप्रदम् ॥३॥ श्रुत्वा रामायणं वर्णं दद्याद्व्यासाय दक्षिणाम् ॥ सुवर्णं धेनुसं
युक्तं वासांसि विविधानि च ॥४॥ कर्णयोः कुंडले दद्यादंगुलीयकमेव च ॥ व्यासमनंतपा छत्रमुपानत्के
एके तथा ॥५॥ भूमिदानं तथान्नस्य दानं तांबूलमेव च ॥ भक्ष्यं भोज्यं च विविधं लेह्यं चोष्यं समृद्धिमत् ॥६॥ अश्व
मेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ लभते श्रवणादेव स्वर्गस्थैकस्य मानवः ॥७॥ प्रयागादीनि तीर्थानि
गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ नैमिषादीन्यरण्यानि कुरुक्षेत्रादिकान्यपि ॥ कृतानि तेन लोकेस्मिन् येन रामायणं श्रु
तम् ॥८॥ हेमभारं कुरुक्षेत्रे ग्रस्ते भानौ प्रयच्छति ॥ यश्च रामायणं लोके शृणोति सम एव सः ॥९॥ ब्रह्मपुराणे रामाय
णं लिखित्वा यः स्वर्णं संप्रयच्छति तस्य प्रसन्ना भवति पद्मवद्भा सरस्वती ॥१०॥ वह्निपुराणे पुराणं भारतं
वापि रामायणमथापि वा ॥ दत्वा यत्फलमाप्नोति न तत्सर्वैर्महामखैरिति ॥११॥ सीताराम सीताराम

स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंतेसाधुयामनरर्षभ अगस्त्यस्याश्रमपदंद्रष्टुमिछामराघव १६ तस्यदीक्षासमाप्ताहि
ब्रह्मर्षेःसुमहाद्युतेः द्वादशंहिगतंवर्षंजलशय्यांसमासतः १७ काकुत्स्थतद्गमिष्यामोमुनिंसमभिनं
दितुम त्वंचापिगछभद्रंतेद्रष्टुंतमृषिसत्तमम १८ सतथेतिप्रतिज्ञायदेवानांरघुनंदनः आरुरोहविमानंतं
पुष्पकंहेमभूषितम १९ ततोदेवाःप्रयातास्तेविमानैर्बहुविस्तरैः रामोप्यनुजगामाशुकुंभयोनेस्तपोवनम
दृष्ट्वातुदेवान्संप्राप्तानगस्त्यस्तपसांनिधिः अर्चयामासधर्मात्मासर्वांस्तानविशेषतः २१ प्रतिगृह्यततोपू
जांसंपूज्यचमहामुनिम जग्मुस्तेत्रिदशाहृष्टानाकपृष्ठंसहानुगाः २२ गतेषुतेषुकाकुत्स्थःपुष्पकादवरुह्य
च ततोभिवादयामासअगस्त्यमृषिसत्तमम २३ सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा आतिथ्यंपरमंप्राप्य
निषसादनराधिपः २४ तमुवाचमहातेजाःकुंभयोनिर्महातपाः स्वागतंतेनरश्रेष्ठदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव २५

सुराहि कर्पयं नित्वामागतं शत्रुघातिनम् भ्रात्रासस्तु धर्मेण त्वयाजीवापितः सुतः २७ उच्यतांचेह रा
जनीसकाशेमम राघव त्वंहिनारायणः श्रीमांस्त्वयि सर्वंप्रतिष्ठितम् २८ त्वंप्रभुः सर्वभूतानांपुरुषश्च
त्वंसनातनः प्रभातेपुष्पकेणत्वंगंतासिस्वपुरमेवहि २९ इदंचाभरणंसौम्यनिर्मितंविश्वकर्मणा दिव्यं
दिव्येनवपुषादीप्यमानंस्वतेजसा प्रतिगृह्णीष्वकाकुत्स्थमत्प्रियंकुरुराघव दत्तस्यहिपुनर्दानेसुमहत्फलं

भरतो हिमवान् शक्रः परेषानां महतामपि त्वं हि शक्तस्तारयितुं सेन्द्रानपि दिवौकसः ३२ तस्मात्प्रदास्ये विधि
वत्तत्प्रतीच्छ नराधिप अथोवाच महात्मानमिक्ष्वाकूणां महारथः ३३ आगमं तस्य दीप्तस्य प्रष्टुमेवो
पचक्रमे अत्यद्भुतमिदं दिव्यं वपुषा युक्तमद्भुतम् ३४ कथं वा भगवन् प्राप्तं कुतो वा केन वा हृतम्
कौतूहलात्तया ब्रह्मन्पृच्छामि त्वां महायशः ३५ आश्चर्याणां बहूनां हि निधिः परमको भवान् एवं ब्रु
वति काकुत्स्थे मुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् शृणु राम यथावृत्तं पुरा त्रेतायुगे पुरे ॥ ३६ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामाय
वाल्मीकीये उत्तरकांडे षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥ पुरा त्रेतायुगे राम बभूव बहुविस्तरम् समंताद्योजनशतं
विमृगं पक्षिवर्जितम् १

श्री

तस्मिन्निर्म्मानुषेरण्ये कुर्वाणस्तपउत्तमम् ऽहमाजग्मिवांस्तु सौम्य तदारण्यमुपागमम् २ तस्य रूपमरण्यस्य नि
र्दिष्टुं न शशाक ह फलमूलैः सुखास्वादैर्बहुरूपैश्च काननैः ३ तस्यारण्यस्य मध्ये तु सरो योजनमायतम् हंस
कारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ४ पद्मोत्पलसमाकीर्णं समतिक्रान्तशैवलम् तदाश्चर्यमिवास
र्थं सुखास्वादमनुत्तमम् ५ अरजस्कं तदाक्षोभ्यं श्रीमत्पक्षिगणावृतम् तदाश्चर्यमिवात्यर्थं सु तस्मिन्स
रःसमीपे तु महदद्भुतमाश्रमम् ६ पुराणं पुण्यमत्यर्थं तपस्विजनवर्जितम् तत्राहमवसं रात्रिं नैदाघीं पुरुषर्ष
भ ७ प्रभाते काल्यमुत्थाय सरस्तदुपचक्रमे अथापश्यं शवं तत्र सुपुष्टमरजः क्वचित् ८ तिष्ठन्तं परमा
लक्ष्म्या तस्मिंस्तोयाशये नृप तमर्थं चिन्तयानोहं मुहूर्तं तत्र राघव ९ विष्ठितोस्मि सरस्तीरे किं त्विदं स्या
दिति प्रभो अथापश्यं मुहूर्तात्तु दिव्यमद्भुतदर्शनम् १०

विमानंपरमोदारंहंसयुक्तंमनोजवम् आस्थायस्वर्गिणांतत्रविमानेरघुनंदन ११ उपासतेप्सरसांवीरसहस्राणिदि
व्यभूषणाम् गायंतिकाश्चिद्रम्याणिवादयंतितथापराः १२ मृदंगवीणापणवान्नृत्यंतिचतथापराः अ
पराश्चंद्ररश्म्याभैर्हेमदंडैर्महाधनैः १३ दोधूयुर्वदनंतस्यपुंडरीकदलेक्षणाः ततःसिंहासनंहित्वामेरुकूट
मिवांशुमान् १४ पश्यतोमेतदास्मविमानादवरुह्यवत्तं प्रावंभक्षयामाससस्वर्गीरघुनंदन १५ ततोभुक्त्वा
यथाकामंमांसंबहुसपीवरम् अवतीर्यसरःस्वर्गीतिस्पृष्टमुपचक्रमे १६ उपस्पृश्ययथान्यायंसस्वर्गीरघुनंद
न आरोढुमुपचक्रामविमानवरमुत्तमम् १७ तमहंदेवसंकाशमारोहंतमुदीक्ष्यवै अथाहमब्रुवंवाक्यंतमेव
पुरुषर्षभ १८ कोभवान्देवसंकाशआहारश्चविगर्हितः त्वयेदंभुज्यतेसौम्यकिमर्थंवक्तुमर्हसि १९ कस्यस्या
दीदृशोभावआहारोदेवसंमतः आश्चर्यंवर्ततेसौम्यश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः नाहमौपयिकंमन्येतवभक्ष्य
मिमंश्रावम २० इत्येवमुक्तःसनरेंद्रनाकीकौतूहलात्सूनृतयागिराच श्रुत्वाचवाक्यंममसर्वमेतत्तथाचाकथयन्म

रा०वा०उ०
१६०

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकिये उत्तरकांडे सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥७७॥ श्रुत्वा तु भाषितं वाक्यं मम राम प्रभाषितम् प्रां

जलिः प्रत्युवाचेदं स स्वर्गी रघुनंदन १ शृणु ब्रह्मन् पुरावृत्तं ममैतत्सुखदुःखयोः अनतिक्रमणीयं च यथा

पृ० कृ० सि मां द्विज २ पुरा वैदर्भको राजा पिता मम महायशाः सुदेव इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ३ त

स्य पुत्रद्वयं ब्रह्मन् द्वाभ्यां स्त्रीभ्यामजायत अहं श्वेत इति ख्यातो यवीयान् सुरथोऽभवत् ४ ततः पितरि स्वर्याते

पौरा मामभ्यषेचयन् तत्राहं कृतवान् राज्यं धर्म्यं च सुसमाहितः ५ एवं वर्षसहस्राणि समतीतानि सुव्रत

राज्यं कारयतो ब्रह्मन् प्रजा धर्मेण रक्षतः ६ सोऽहं निमित्ते कस्मिंश्चिद्विज्ञातायुर्द्विजोत्तम कालधर्मं हृदि न्य

स्य ततो वनमुपागमम् ७ सोऽहं वनमिदं दुर्गं मृगपक्षिविवर्जितम् तपश्चर्तुं प्रविष्टोऽस्मि समीपे सरसः शुभे ८

भ्रातरं सुरथं राज्येऽभिषिच्य महीपतिम् इदं सरः समासाद्य तपस्तप्तं मया चिरम् ९ सोऽहं वर्षसहस्राणि तपस्त्री

णि तपस्त्रीणि महावने त॰ त्वा सुदुष्करं प्राप्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् १० तस्य मे स्वर्गभूतस्य क्षुत्पिपासे द्विजोत्तम बा

धेतेपरमंवीरततोहंव्यथितेंद्रियः ११

राम०
१६०

गत्वा त्रिभुवनश्रेष्ठं पितामहमुवाच ह भगवन्ब्रह्मलोकोयं क्षुत्पिपासाविवर्जितः १२ कस्यायं कर्मणः पाकः
क्षुत्पिपासानुगोह्यहम् आहारः कश्चमे देवतन्मे ब्रूहि पितामह १३ पितामहस्तु मामाह तवाहारः सुदेवज
स्वादूनि स्वानि मांसानि तानि भक्षय नित्यशः १४ स्वशरीरं त्वया पुष्टं कुर्वता तप उत्तमम् अनुप्तं रोहते
श्वेत न कदाचिन्महामते १५ दत्तं न ते स्मि सूक्ष्मोपि तप एव निषेवसे तेन स्वर्गगतो वत्स बाध्यसे क्षुत्पि
पासया १६ स त्वं सुपुष्टमाहारैः स्वशरीरमनुत्तमम् भक्षयित्वामृतरसं तेन तृप्तिर्भविष्यति १७ यदा
तु तद्वनं श्वेत अगस्त्यः सुमहानृषिः आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा कृच्छ्राद्विमोक्ष्यते १८ १८८

मंत्रिणो नैगमाश्चैव यथार्हमनुकूलिताः तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां दीप्ततेजसाम् ६ राघवः सर्वमाचष्टे द्वि
जोऽयमुपरोधति तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ह्यार्तो दीनस्य नारदः प्रत्युवाच शुभं वाक्यम् ऋषीणां सन्निधौ स्वयम् ७
शृणु राजन्यथाऽकाले प्राप्तो बालस्य संक्षयः श्रुत्वा कर्त्तव्यतां राजन् कुरुष्व रघुनंदन ८ पुरा कृतयुगे रा
जन् ब्राह्मणा वै तपस्विनः ९ अब्राह्मणस्तदा राजन्न तपस्वी कथंचन तस्मिन्युगे प्रज्वलिते ब्रह्मभूते त्व
नावृते १० अमृत्यवस्तदा सर्वे जज्ञिरे दीर्घदर्शिनः ततस्त्रेतायुगं नाम मानवानां वपुष्मताम् ११ सीतारा

सहितारपित्तुं सौम्य शक्रः सुरगणानपि किंपुनस्त्वां महाबाहो क्षुत्पिपासावशंगतम् १९ सोहं भगवतः श्रु
त्वा देवदेवस्य निश्चयम् आहारं गर्हितं कुर्मि स्वशरीरं द्विजोत्तम २० बहून्वर्षगणान्ब्रह्मन् भुज्यमानमि
दं मया क्षयं नाभ्येति ब्रह्मर्षे तृप्तिश्चापि ममोत्तमा २१ तस्य मे कृच्छ्रभूतस्य कृच्छ्रादस्माद्विमोक्षय ह्यन्येषां
न गतिर्ह्यत्र कुंभयोनिमृते द्विज २२ इदमाभरणं सौम्य धारणार्थं द्विजोत्तम प्रतिगृह्णीष्व भद्रं ते प्रसादं
कर्तुमर्हसि २३ इदं तावत्सुवर्णं च धनं वस्त्राणि च द्विज भक्ष्यं भोज्यं च ब्रह्मर्षे ददाम्याभरणानि च २४ सर्वा
न्कामान्प्रयच्छामि भोगांश्च मुनिपुंगव तारणे भगवन्मह्यं प्रसादं कर्तुमर्हसि २५ तस्याहं स्वर्गिणो वा
क्यं श्रुत्वा दुःखसमन्वितम् तारणायोपजग्राह तदाभरणमुत्तमम् २६

तंपुत्रंपूर्वकंराज्येनिदिश्यभुविदुर्जयम् पृथिव्यांराजवंशानांभवकर्त्तेत्युवाचतम् ६ तथेतिचप्रतिज्ञाते
पितुःपुत्रेणराघव ततःपरमसंतुष्टोमनुःपुत्रमुवाचह ७ प्रीतोस्मिपरमोदारकर्त्ताचासिन संशयः दंडेन
चप्रजारक्षमाचदंडमकारणे ८ अपराधिषुयोदंडःपात्यतेमानवेषुवै सदंडोविधिवन्मुक्तःस्वर्गंनयति
पार्थिवम् ९ तस्माद्दंडेमहाबाहोयत्नवान्भवपुत्रक धर्मोहिपरमोलोकेकुर्वतस्तेभविष्यति १० इतितं
बहुसंदिश्यमनुःपुत्रंसमाधिना जगामत्रिदिवंहृष्टोब्रह्मलोकंसनातनम् ११ प्रयातेत्रिदिवेतस्मिन्निक्ष्वाकुर
मितप्रभः जनयिष्येकथंपुत्रानितिचिंतापरोभवत् १२ कर्मभिर्बहुरूपैश्चतैस्तैर्मनुसुतस्तदा जनयामास
धर्मात्माशतंदेवसुतोपमान् १३ तेषामवरजस्तातसर्वेषांरघुनंदन मूढश्चाकृतविद्यश्चनशुश्रूषति
पूर्वजान् १४ नामतस्यचदंडेतिताचक्रेल्पतेजसः अवश्यंदंडपतनंशरीरेस्यभविष्यति १५ १५
पि

अपश्यमानस्तं देशं घोरं पुत्रस्य राघव विंध्यशैलस्य शैलर्मि घोरराज्यप्रसादादरिंदम १६ स दंडुस्तत्र राजाभूद्रम्यप
र्वतरोधसि पुरं चाप्रतिमं राम न्यवेशयदनुत्तमम् १७ पुरस्य चाकरोन्नाम मधुमंतमिति प्रभो पुरोहितं तू
शनसं वरयामास सुव्रतम् १८ एवं स राजा जद्राज्यमकरोत्सपुरोहितः प्रहृष्टमनुजाकीर्णं देवराजो य
थादिवि १९ ततः स राजा मनुजेंद्रपुत्रः सार्धं च तेनोशनसा तदानीम् चकार राज्यं सुमहान्महात्मा शक्रो
दिवीवोशनसा समेतः २० ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उतरकांडे एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९
एतदाख्याय रामाय महर्षिः कुंभसंभवः अस्यामेवापरं वाक्यं कथायामुपचक्रमे १ ततः स दंडुः कौत्स्थ बहु
वर्षगणायुतम् अकरोत्तत्र दांतात्मा राज्यं निहतकंटकम् २ अथ काले तु कस्मिंश्चिद्राजा भार्गवमाश्रमम्
रमणीयमुपाक्रामच्चैत्रे मासि मनोरमे ३ तत्र भार्गवकन्यां स रूपेणाप्रतिमां भुवि विचरंतीं वनोद्देशे दंडोऽपश्यद

सदृष्ट्वातांसुदुर्मेधाह्यनंगशरपीडितः अभिगम्यसुसंविग्नः कन्यांवचनमब्रवीत् ५ कुतस्त्वमसिसुश्रोणिक
स्यवासिसुतेशुभे पीडितोहमनंगेनपृच्छामित्वांशुभानने ६ तस्यत्वेवंब्रुवाणस्यमोहोन्मत्तस्यकामिनः
भार्गवीप्रत्युवाचेदंवचःसानुनयंत्विदम् ७ भार्गवस्यसुतांविद्धिदेवस्याक्लिष्टकर्मणः अरजांनाम
राजेंद्रज्येष्ठामाश्रमवासिनीम् ८ मामांस्पृशबलाद्राजन्कन्यापितृव
शाह्यहम् गुरुःपितामेराजेंद्रत्वंचशिष्योमहात्मनः ९ व्यसनंसुमहत्क्रुद्धःसतेदद्यान्महातपाः यदि
वान्यन्मयाकार्यंधर्मदृष्टेनसत्पथा १० वरयस्वनरश्रेष्ठपितरंमेमहाद्युतिम् अन्यथातुफलंतुभ्यं
भवेद्घोराभिसंहितम् ११ क्रोधेनहिपितामेसौत्रैलोक्यमपिनिर्दहेत् दास्यतेचानवद्यांगतवमांयाचि
तःपिता १२ एवंब्रुवाणामरजांदंडःकामवशंगतः प्रत्युवाचमदोन्मत्तःशिरस्याधायचांजलिम् १३ प्रसा
दंकुरुसुश्रोणिनकालंक्षेप्तुमर्हसि त्वत्कृतेहिममप्राणाविदीर्यंतेवरानने १४

त्वांप्राप्यतुवचोवापिपापंवापिसुदारुणाम् उत्क्रम्यभजत्वमांभीरुभजमानंसुविह्वलम् १५ एवमुक्त्वातु
तांकन्यांदोर्भ्यांप्राप्यबलाद्बली विस्फुरंतींयथाकामंमैथुनायोपचक्रमे १६ तमनर्थंमहाघोरंदंडःकृ
त्वासुदारुणम् नगरंप्रययौचाशुमधुमंतमनुत्तमम् १७ अरजापिरुदंतीसाआश्रमस्याविदूरतः प्रती
क्षतेसुसंत्रस्तापितरंदेवसन्निभम् १८॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकियेउत्तरकांडेऽशीतितमःसर्गः॥ ८०
समुहूर्तादुपश्रुत्यदेवर्षिरमितप्रभः स्वमाश्रमंशिष्यवृतःक्षुधार्तःसंन्यवर्तत १ सोपश्यदरजांदीनांरजसास
मभिप्लुताम् ज्योत्स्नामिवारुणग्रस्तांप्रत्यूषेनविराजतीम् २ तस्यरोषःसमभवत्क्षुधार्तस्यविशेषतः नि
र्दहन्निवलोकांस्त्रींछिष्यांश्चेदमुवाचह ३ पश्यध्वंविपरीतस्यदंडस्याविदितात्मनः विपत्तिंघोरसंका
शांक्रुद्धादग्निशिखामिव ४

ए०वा०उ०
१६४

ड्योस्य दुर्मतेः प्राप्तः सानुगस्य महात्मनः यः प्रदीप्तां हुताशस्य शिखां वै स्प्रष्टुमर्हति ५ यस्मात्स कृत
वान्पापमीदृशं घोरसंहितम् तस्मात्प्राप्स्यति दुर्मेधा फलं पापस्य कर्मणः ६ सप्त राजासौ सपुत्रबलवा
हनः पापकर्मसमाचारो वधं प्राप्स्यति दुर्मतिः ७ समन्ताद्योजनशतं विषयं चास्य दुर्मतेः धक्ष्य
ते पांसुवर्षेण महता पाकशासनः ८ सर्वसत्वानि यानीह स्थावराणि चराणि च महता पांसुवर्षेण वि
लयं सर्वतो गमन् ९ दंडस्य विषयो यावत्तावत्सर्वं समुच्छ्रयम् पांसुवर्षमिवालक्ष्यं सप्तरात्रं भवि
ष्यति १० इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षस्तमाश्रमनिवासिनम् जनं जनपदान्ते तु स्थीयतामिति चाब्रवी
त् ११

रात्रेण

ए०स०
१६४

श्रुत्वातूशानसोवाक्यंसोश्रमावृतयोजनः निष्क्रांतोविषयात्तस्मात्स्थानंचक्रेथवाह्यतः १२ सतथोक्त्वा
मुनिजनमरजामिदमब्रवीत् इहैववसदुर्मेधेआश्रमेसुसमाहिता १३ इदंयोजनपर्यंतंसरःसुरुचिरप्रभ
म् अरजेविज्वराभुंक्ष्वकालश्चात्रप्रतीक्ष्यताम् १४ त्वत्समीपेचयेसत्वावासमेष्यंतितांनिशाम् अवध्याः
पांसुवर्षेणतेभविष्यंतिनिसदा १५ श्रुत्वानियोगंब्रह्मर्षेःसारजाभार्गवीतदा तथेतिपितरंप्राहभार्गवंभृशा
दुःखिता १६ इत्युक्त्वाभार्गवोवासमन्यत्रसमकारयत् तच्चराज्यंनरेंद्रस्यसभृत्यबलवाहनम् १७ सप्ता
हाद्भस्मसात्भूतंयथोक्तंब्रह्मवादिना तस्यासौदंडविषयोविंध्यशैवलयोर्नृप १८ सीतारामसीतारा

प्राप्तो ब्रह्मर्षिरागातेन वै धर्म्यसहिते कृते ततः प्रभृति काकुत्स्थ दंडकारण्यमुच्यते १९ तपस्विनः स्थिता ह्यत्र जनस्थानमतोभवत् एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां पृच्छसि राघव २० संध्यामुपासितुं वीर समयो ह्यतिवर्तते एते महर्षयः सर्वे पूर्णकुंभाः समंततः २१ कृतोदका नरव्याघ्र आदित्यं पर्युपासते सतैर्ब्राह्मणैरभ्यस्तं सहितैर्ब्रह्मवित्तमैः रविरस्तंगतो राम गच्छोदकमुपस्पृश २२॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकिये उत्तरकांडे एकाशीतितमः सर्गः॥ ८१॥ ऋषेर्वचनमाज्ञाय रामः संध्यामुपासितुम् उपाक्रामत्सरः पुण्यमप्सरोगणसेवितम् १ तत्रोदकमुपस्पृश्य संध्यामन्वास्य पश्चिमाम् आश्रमं प्राविशद्रामः कुंभयोनेर्महात्मनः २ तस्यागस्त्यो बहुगुणं कंदमूलं तथौषधम् शाल्यादीनि पवित्राणि भोजनार्थमकल्पयत् ३

सभुक्त्वान्नरश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम् प्रीतश्चपरितुष्टश्चतांरात्रिंसमुपाविशत् ४ प्रभातेकाल्यमुत्थाय
कृत्वाह्निकमरिंदमः ऋषिंसमुपचक्रामागमनायरघूत्तमः ५ अभिवाद्याब्रवीद्रामोमहर्षिंकुंभसंभवम्
आपृच्छेत्वाश्रमंगंतुमामनुज्ञातुमर्हसि ६ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिदर्शनेनमहात्मनः द्रष्टुंचैवागमिष्या
मिपावनार्थंमहात्मनः ७ तथावदतिकाकुत्स्थे वाक्यमद्भुतदर्शनम् उवाचपरमप्रीतोधर्मनेत्रस्त
पोधनः ८ अत्यद्भुतमिदंवाक्यंतवरामशुभाक्षरम् पावनःसर्वभूतानांत्वमेवरघुनंदन ९ सीता

मुहूर्तमपिरामत्वांयेनुपश्यंतिकेचन पाविताः सर्वलोकेषुपूज्यास्तेत्रिदिवेश्वरैः १० येचत्वांघोरच
क्षुर्भिःपश्यंतिप्राणिनोभुवि हतास्तेयमदंडेनसद्योनिरयगामिनः ११ ईदृशस्त्वंरघुश्रेष्ठपावनःस
र्वदेहिनांभुवित्वांकथयंतोहि सिद्धिमेष्यंतिराघव १२ लोकाश्चारिष्ठमव्यग्राः पंथानमकुतोभयम् प्रशा
धिराज्यंधर्मतोप्तार्हिजातोभवान् १३ एवमुक्तस्तुमुनिनाप्रांजलिप्रग्रहोन्नृपः प्रत्यभ्यवादयतप्राज्ञस्त

क्षत्रियायत्रजायंतेपूर्वंतत्तपसान्विताः वीर्येणातपसाचैवतेधिकाः पूर्वजन्मनि मानवायेमहात्मानस्तत्र
त्रेतायुगेयुगे १२ ब्रह्मक्षत्रंचतत्सर्वंयत्पूर्वमवरंचयत् युगयोरुभयोरासीत्समवीर्यसमन्वितम् १३
द्वापरप्रपन्नास्तुतेसर्वेविशेषमधिकंततः स्थापनंचक्रिरेसर्वेचातुर्वर्ण्यस्यसंमतम् १४

ऽभिवाद्य ऋषिश्रेष्ठं तांश्च सर्वांस्तपोधनान् ऽआरोह तदव्यग्रः पुष्पकं हेमभूषितम् १५ तं प्रयान्तं मु
निगणाऽप्याशीर्वादैः समन्ततः ऽअपूजयन्महेन्द्राभं सहस्राक्षमिवामराः १६ खस्थः स ददृशे रामः पुष्पके हे
मभूषिते शशी मेघसमीपस्थो यथा जलधरागमे १७ ततोर्धदिवसे प्राप्ते पूज्यमानस्ततस्ततः ऽअयोध्यां
प्राप्य काकुत्स्थो मध्याकक्ष्यामवातरत् १८ ततो विसृज्य रुचिरं पुष्पकं कामगामिनम् विसर्जयित्वा
गच्छेति स्वस्ति तेस्त्विति च प्रभुः १९ कक्ष्यान्तरस्थितं क्षिप्रं द्वारं रामो ब्रवीद्वचः लक्ष्मणं भरतं चैव गत्वा
तौ लघुविक्रमौ ममागमनमाख्याय आह्वायत माचिरम् २०। इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तर
कांडे द्व्यशीतितमः सर्गः॥ ८२॥ तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः द्वास्थः कुमारावाहूय राघवाय न्य
वेदयत् १ दृष्ट्वा तु राघवः प्राप्तौ प्रियौ भरतलक्ष्मणौ परिष्वज्य ततो रामो वाक्यमेतदुवाच ह २ सीता

कृतंमयायथातथ्यंद्विजकार्यमनुत्तमम् धर्मसेतुमथोभूयः कर्तुमिच्छामिराघवौ ३ एषशेषश्चाव्य
यश्चैवधर्मसेतुर्मतोमम धर्मप्रवचनंचैवसर्वपापप्रणाशनम् ४ युवाभ्यामात्मभूताभ्यांराजसू
यमनुत्तमम् सहितोयष्टुमिच्छामितत्रधर्मस्तुशाश्वतः ५ इष्ट्वातुराजसूयेनमित्रःशत्रुनिबर्हणः
सुहुतेनसुयज्ञेनवरुणत्वमुपागमत् सोमश्चराजसूयेनइष्ट्वाधर्मेण धर्मवित् प्राप्तश्चसर्वलो
केषुकीर्तिस्थानंचशाश्वतम् ७ अस्मिन्नहनियच्छ्रेयश्चिंत्यतांतन्मयासह हितंचायतियुक्तं
चप्रयतौवक्तुमर्हथः ८ श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वाक्यंवाक्यविशारदः भरतःप्रांजलिर्भूत्वावाक्य

८ [illegible]

त्वयिधर्मःपरःसाधोत्वयिसर्वावसुंधरा प्रतिष्ठितामहावाहोयशश्चामितविक्रम १० महीपाला
श्चसर्वेत्वांप्रजापतिमिवामराः निरीक्षंतेमहात्मानंलोकनाथंयथावयम् ११ पुत्राश्चपितृवद्राजन्पश्यं
तित्वांमहाबलपृथिव्यागतिभूतोसिप्राणिनामपिराघव १२ सत्वमेवंविधंदृत्वमाहर्त्तासिकथंनृप पृ
थिव्यांराजवंशानांविनाशोयत्रदृश्यते १३ पृथिव्यांयेचवहवाराजन्योऽवसमागताः सर्वेषांभवितात्र
संक्षयःसर्वकोपजः १४ सर्वेपुरुषशार्दूलमत्पौरतुलविक्रमः पृथिवींनार्हसेहंतुंवशोहितवर्त्तिते
१५ भरतस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा प्रहृष्टमनुजंत्वेनेरामःसत्यपराक्रमः १६ उवाचचप्रश्रयंवाक्यं
कैकेय्यानंदवर्द्धनम् प्रीतोस्मिपरितुष्टोस्मितवाद्यवचनेऽनघ १७ इदंवचनमक्लीवंत्वयाधर्मस
मागमम् व्याहृतंपुरुषव्याघ्रपृथिव्याःपरिपालनम् १८

व

रा० वा० उ०
१६८

एष्पदस्मदभिप्रायाद्राजसूयात्क्रतूत्तमात् निवर्तयामि धर्मज्ञ तव सुव्याहृतेन च १९ लोकपीडाकरं क
र्म न कर्तव्यं विचक्षणैः बालानां तु शुभं वाक्यं ग्राह्यं लक्ष्मणपूर्वज तस्मात्शृणोमि ते वाक्यं साधुयु
क्तं महाबल २०॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे त्र्यशीतितमः सर्गः॥ ८३॥ तथोक्तवति रामे तु
भरते च महात्मनि लक्ष्मणोऽपि शुभं वाक्यमुवाच रघुनंदनम् १ अश्वमेधो महायज्ञः पावनः सर्वपा
प्मनाम् पावनस्तव दुर्धर्षो रोचतां रघुनंदन २ श्रूयते हि पुरावृत्तं वासवे सुमहात्मनि ब्रह्महत्यावृतः
शक्रो हयमेधेन पावितः ३ पुरा किल महाबाहो देवासुरसमागमे वृत्रो नाम महानासीद्दैतेयो लोकसं
मतः ४ विस्तीर्णो योजनशतमुच्छ्रितस्त्रिगुणं ततः अनुरागेण लोकांस्त्रीन् स्नेहात्पश्यति सर्वतः ५

राम०
१६८

धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च बुध्या च परिनिष्ठितः प्रशासत्पृथिवीं स्फीतां धर्मेणातु समाहितः ६ तस्मिन्प्रशासति
तदा सर्वकामदुघा मही रसवंति प्रसूतानि मूलानि च फलानि च ७ स कृत्स्नपृथिवीं सुसंपन्नाम
हात्मनः स राज्यं तादृशं भुंक्ते स्फीतमद्भुतदर्शनम् ८ तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना तपः कुर्यामनुत्तमम् तपो
हि परमं श्रेयः संमोहमितरत्सुखम् ९ स निक्षिप्य सुतं ज्येष्ठं पौरेषु मधुरेश्वरम् तप उग्रं समातिष्ठता
पयन्सर्वदेवताः १० तपत्यपनिष्टे तु वासवः परमार्त्तवान् विष्णुं समुपसंक्रम्य वाक्यमेतदुवाच ह
११ तपस्यता महाबाहो लोकाः सर्वे विनिर्जिताः बलवान्स हि धर्मात्मा मानैनं प्राप्स्यामि शासितुं १२ य
द्यसौ तपस्यातिष्ठेद्भूय एव सुरेश्वर यावल्लोका धरिष्यंति तावदस्य वशानुगाः १३ तं चैनं परमो
दारमुपेक्षसि महाबल क्षणं हि न भवेद्राज्यं क्रुद्धे त्वयि सुरेश्वर १४ सीतारामायमीजा सम॥

यदा हि प्रीतिसंयोगं त्वया विज्ञासमागतः १५ स त्वं प्रसादं लोकानां कुरुष्व सुसमाहितः त्वत्कृतेन हि स
र्वस्यात्प्रशांतमरुजं जगत् १६ इमे हि सर्वे विष्णो त्वां निरीक्षंते दिवौकसः वृत्रघातेन महता तेषां सा
ह्यं कुरुष्व ह १७ त्वया हि नित्यशः साह्यं कृतमेषां महात्मनाम् असह्यमिदमन्येषामगतीनां गतिर्भ
वान् १८ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकिये उत्तरकांडे चतुरशीतितमः सर्गः ॥ ८४ ॥ लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं
श्रुत्वा शत्रुनिबर्हणः वृत्रघातमशेषेण कथयेत्याह सुव्रत १ राघवेणैवमुक्तस्तु सुमित्रानंदवर्धनः
भूय एव कथां दिव्यां कथयामास सुव्रतः २ सहस्राक्षवचः श्रुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम् विष्णुर्दे
वानुवाचेदं सर्वानिंद्रपुरोगमान् ३

पूर्वं सौहृदबद्धोस्मि वृत्रस्येह महात्मनः तेन पूर्वमतिप्रियार्थं हि नाहं हन्मि महासुरम् ४ एवं प्रवक्ष्ये करवाणीयं च भवतो
सुखमुत्तमम् तस्मादुपायमास्थायास्य सहस्राक्षो वधिष्यति ५ त्रेधाभूतं करिष्यामि आत्मानं सुरसत्तमाः ते
न वज्रेण सहस्राक्षो वधिष्यति न संशयः ६ एकांशो वासवं यातु द्वितीयो वज्रमेव तु तृतीयो भूतलं यातु तदा वृत्र
हनिष्यति ७ तथा ब्रुवति देवेशे देवा वाक्यमथाब्रुवन् एवमेतन्न संदेहो यथा वदसि दैत्यहन् ८ भवद्भिस्तु गमि
ष्यामो वृत्रासुरवधैषिणः भजस्व परमोदारवासवं स्वेन तेजसा ९ ततः सर्वे महात्मानः सहस्राक्षपुरोगमाः त
दरण्यमुपाक्रामन्यत्र वृत्रो महासुरः १० ते पश्यंस्तेजसा भूतं तपंतमसुरोत्तमम् पिबंतमिव लोकांस्त्रीन्
दहंतमिवांबरम् ११ दृष्ट्वैव चासुरश्रेष्ठं देवास्त्रासमुपागमन् कथमेनं वधिष्यामः कथं न स्यात्पराजयः १२

तेषां चिंतयतां तत्र सहस्राक्षः पुरंदरः वज्रं प्रगृह्य पाणिभ्यां प्राहिणोद्गजमूर्धनि १३ कालाग्निनेव घोरे
णादीप्तेनेव महार्चिषा पतता वज्रशिरसा जगात्त्राणमुपागमत् १४ अप्रमेयं भाव्यं च वधं तस्य च वज्रस्य विबुधा
धिपः चिंतयानो जगामाशु लोकस्यां तं महायशाः १५ तस्मिं दूर्बलके साप्युगच्छत्तमनुगच्छति अप्रपत
च्चाप्यगात्रे कृतमिंदुः खमाविशत् १६ हतारयः पुनर्हृष्टं दृष्ट्वा देवाः साग्निपुरोगमाः विष्णुं त्रिभुवनेशानं मु
हुर्मुहुरपूजयन् १७ त्वं गतिः परमेशान पूर्वजो जगतः पिता रक्षार्थं सर्वभूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान्
१८

हतश्चापि त्वया वृत्रो ब्रह्महत्या च वासवम् बाधते सुरशार्दूलमोक्षं तस्य विनिर्दिश १९ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवा

नां विष्णुरब्रवीत् मामेव यजतां शक्रः पावयिष्यामि वज्रिणाम् २० पुण्येन हयमेधेन मामिष्ट्वा पाकशासनः

पुनरेष्यति देवानामिंद्रत्वमकुतोभयः ॥२१॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकिये उत्तरकाण्डे पंचाशीतितमः सर्गः

८५ तदा वृत्रवधं सर्वमखिलेन सलक्ष्मणः कथयित्वा नरश्रेष्ठः कथाशेषं प्रचक्रमे १ ततो हते महावी

र्ये वृत्रे देवभयंकरे ब्रह्महत्यावृतः शक्रः संज्ञां लेभे न वृत्रहा २ सो तमाश्रित्य लोकानां नष्टसंज्ञो विचेतनः

कालं तत्रावसत्कंचिद्वेष्टमान उवोरगः ३ अपक्रान्ते सहस्राक्षे उद्विग्नमभवज्जगत् भूमिश्च ध्वस्तसंका

शा निःस्नेहा शुष्ककाननाः ४ निःस्रोतसश्च ते सर्वे ह्रदाश्च सरितस्तथा संक्षोभश्चैव सत्त्वानामनावृष्टिकृ

क्षीयमाणोऽतुलो लोके स्मिन्संभ्रान्तमनसः सुराः यदुक्तं विष्णुना पूर्वं तं यज्ञं समुपानयन् ६ ततः सर्वे सुरगणाः सो
पाध्यायाः सहर्षिभिः तं देशं समुपाजग्मुर्यत्रेन्द्रो भयमोहितः ७ ते तु दृष्ट्वा महात्मानं समावृतं ब्रह्महत्यया तं
पुरस्कृत्य देवेशमश्वमेधं प्रचक्रिरे ८ ततोऽश्वमेधः सुमहान्महेन्द्रस्य महात्मनः ववृते ब्रह्महत्यायाः पा
वनार्थं नरेश्वरः ९ ततो यज्ञे समाप्ते तु ब्रह्महत्या महात्मनः अभिगम्याब्रवीद्वाक्यं क्व मे स्थानं विधास्यथ
१० ते तामूचुस्ततो देवास्तुष्टाः प्रीतिसमन्विताः चतुर्धा विभजात्मानमात्मनैव दुरासदे ११ देवानां भाषि
तं श्रुत्वा ब्रह्महत्या महात्मनाम् संदधौ स्थानमन्यत्र वरयामास दुर्वसा १२ एकेनांशेन वत्स्यामि पूर्णोदासु न
दीषु वै चतुरो वार्षिकान्मासान्दर्पघ्नी कामचारिणी १३

तस्मिन्प्रोपञ्चलिते धर्मभूते ह्युनाचते ॥ अधर्मः पादमेकंतुपातयत्पृथिवीतले १५ ॥ अधर्मेणाहिसंपु
क्तस्तेजोमंदं भविष्यति १६ ॥ प्रामिषंमघपूर्वं वाराजसंचमलेभ्यशम ॥ अनंतेनामतम्भूतं क्षिप्तेनपृथि
वीतले १७ ॥ अनंतेपातयित्वातुपादमेकमधर्मतः ततःप्रादुर्भवत्पूर्वमायुषःपरिनिष्ठितम् १८

भूम्यामहंसर्वकालेमेकेनांशेनसर्वदा वसिष्यामिनसंदेहःसत्येनैतद्ब्रवीमिवः १४ योयंमेप्राप्ततीर्योमेस्त्रीषु
यौवनप्राप्तिषु त्रिशतंदर्पपूर्णास्तुवसिष्येदर्पघातिनी १५ हंतारोब्राह्मणानांयेतुमत्पापूर्वमदूषकान् तां
श्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्यसुरर्षभाः १६ प्रत्यूचुस्तांततोदेवायथावदसिदुर्वसि तथाभवतुतत्सर्वंसाध
यत्वयदीप्सितम् १७ ततःप्रीत्यान्वितादेवाःसहस्राक्षंववंदिरे विज्वरःपूतपाप्माचवासवःसमपद्यत ।
१८ प्रशांतंचजगत्सर्वंसहस्राक्षेप्रतिष्ठिते यज्ञंचाद्भुतसंकाशंतदाशक्रोभ्यपूजयत १९ ईदृशो
ह्यश्वमेधस्यप्रभावोरघुनंदन यजस्वसुमहाभागहयमेधेनपार्थिव २० सीतारामसीतारामसीताराम

इतिलक्ष्मणवाक्यमुत्तमंनृपतिरतीवमनोहरंमहात्मा परितोषमवापहृष्टचेताः सनिशम्येंद्रसमानवि
क्रमौजाः २१ ॥ त्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकियेउत्तरकांडेषद्शीतितमःसर्गः ॥८६॥ तच्छ्रुत्वालक्ष्म
णेनोक्तंवाक्यंवाक्यविदांवरः प्रत्युवाचमहातेजाःप्रहसन्राघवोवचः १ एवमेवनरश्रेष्ठयथावदसि
लक्ष्मणः वृत्रघातमशेषेणवाजिमेधफलंचयत् २ श्रूयतेहिपुरासौम्यकर्दमस्यप्रजापतेः पुत्रोवाल्ही
श्वरःश्रीमानिलोनामसुधार्मिकः ३ सराजापृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहायशाः राज्यंचैवनरव्याघ्रपुत्रवत्
पर्यपालयत् ४ सुरैश्चपरमोदारैर्दैतेयैश्चमहाधनैः नागराक्षसगंधर्वैर्यक्षैश्चसुमहात्मभिः ५ पू
ज्यतेनित्यशःसौम्यभयार्तैरघुनंदन अबिभ्यंश्चत्रयोलोकाःसरोषस्यमहात्मनः ६ सीलाएमलाम

सराजातादृशोप्यासीद्धर्मेवीर्येचनिष्ठितः बुध्याचपरमोदारोवाल्हीकेशोमहायशाः ७ सप्रचक्रेमहाबाहु
र्मृगयांरुचिरेवने चैत्रेमनोरमेमासेसभृत्यबलवाहनः ८ प्रजघ्नेसनृपोरण्येमृगांछतसहस्रशः ह
त्वैवतृप्तिर्नाभूच्चराज्ञस्तस्यमहात्मनः ९ नानामृगाणामयुतंवध्यमानंमहात्मना यत्रजातोमहासे
नस्तंदेशमुपचक्रमे १० तस्मिन्प्रदेशेदेवेशः शैलराजसुतांहरः रमयामाससुदुर्धर्षैःसर्वैरनुचरैःस
ह ११ कृत्वास्त्रीरूपमात्मानमुमेशोगोपतिध्वजः देव्याःप्रियचिकीर्षुःसन्तस्मिन्पर्वतनिर्झरे
१२ यत्रयत्रवनोद्देशेसत्वाःपुरुषवादिनः वृक्षाःपुरुषनामानस्तेसर्वेस्त्रीजनाभवन् १३ यच्चकिं
चनतत्सर्वंनारीसंज्ञंबभूवह एतस्मिन्नंतरे राजासइलःकर्दमात्मजः १४ सीतारामराम

रा०वा०उ०
१७३

निष्क्रम्य गासहस्त्राणि तद्देशमुपचक्रमे स दृष्ट्वा स्त्रीकृतं सर्वं नारीसंज्ञं बभूव ह १५ आत्मानं स्त्रीकृ
तं चैव स तानुगं रघुनंदनः तस्य दुःखं महच्चासीत् दृष्ट्वात्मानं तथागतम् १६ उमापतेश्च तत्कर्म ज्ञा
त्वा त्रासमुपागमत् ततो देवं महात्मानं शितिकंठं कपर्दिनम् जगाम शरणं राजा सभृत्यबलवाहनः
ततः प्रहस्य वरदः सह देव्या महेश्वरः प्रजापतिसुतं वाक्यमुवाच वरदः स्वयम् १८ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राज
र्षे कार्दमेय महाबल पुरुषत्वमृते सौम्य वरं वरय सुव्रत १९ ततः स राजा शोकार्तः प्रत्याख्यातो महा
त्मना स्त्रीभूतोऽसौ न जग्राह वरमन्यं सुरोत्तमात् २० ततः शोकेन महता शैलराजसुतां नृपः प्रणिप
त्य उमां देवीं सर्वेणैवांतरात्मना २१ ईशे वराणां वरदे लोकानामसि भामिनी अमोघदर्शने देवि भव सौम्ये

उत्तरकां ५२

राम०
१७३

इदृतंतस्यराजर्षेर्विज्ञायहरसन्निधौ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदेवीरुद्रस्यसंमता २३ यर्धस्यदेवोवरदोवरा
र्धस्यतवह्यहम् तस्मादर्धंगृहाणत्वंस्त्रीपुंसोर्यावदिच्छसि २४ तदद्भुततरंश्रुत्वादेव्यावरमनुत्तमम्
संप्रहृष्टमनाभूत्वाराजावाक्यमथाब्रवीत् २५ यदिदेविप्रसन्नामेरूपेणाप्रतिमाभुवि मासंस्त्रीत्वमुपा
सित्वामासंस्यांपुरुषःपुनः २६ ईप्सितंतस्यविज्ञायदेवीसुरुचिराननना प्रत्युवाचशुभंवाक्यमेवमेवभविष्य
ति २७ राजन्पुरुषभूतस्त्वंस्त्रीभावंनस्मरिष्यसि स्त्रीभूतश्चपरंमासंनस्मरिष्यसिपौरुषम् २८ एवंसरा
जापुरुषोमासंभूत्वाथकार्दमिः त्रैलोक्यसुंदरीनारीमासमेकमिलाभवत् २९॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे
वाल्मीकियउत्तरकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः॥८७॥तांकथामैलसंबद्धांरामेणसमुदीरिताम् लक्ष्मणोभर

तौरमंप्राज्ञत्नीभूत्वातस्यराज्ञोमहात्मनः विस्तरंतस्यभावस्यतदापप्रच्छतुःपुनः २ कथंसराजास्त्रीभूतो
वर्त्तयामासदुर्गतिः पुरुषःसयदाभूतःकोवर्त्तिवर्त्तयससौ ३ तयोस्तद्भाषितंश्रुत्वाकौतूहलेनसमन्वि
तम् कथयामासकाकुत्स्थस्तस्यराज्ञोयथागमम् ४ तमेवप्रथमंमासंस्त्रीभूतात्लोकसुंदरी ताभिःप
रिवृतास्त्रीभिर्येस्यपूर्वंपदानुगाः ५ तत्काननंविगाह्याशुविजह्रेलोकसुंदरी द्रुमगुल्मलताकीर्णं
पद्भ्यांपद्मदलेक्षणा ६ वाहनानिचसर्वाणिसंत्यक्त्वावैसमंततः पर्वताभोगविवरेतस्मिन्रेमेइला
तदा ७ अथतस्मिन्वनोद्देशेपर्वतस्याविदूरतः सरःसुरुचिरप्रख्यंनानापक्षिगणायुतम् ८ ददर्श
साइलातस्मिन्बुधंसोमसुतंतदा ज्वलंतंस्वेनवपुषापूर्णसोममिवोदितम् ९ सीतारामासोतारामः

तपंतं च तपस्वी श्रमं भीमं ध्येदुरासदम् पश्चात्कृतं कामकरं कारुण्यपर्यवस्थितम् १० सांतं जल्ना प्रायेसर्वं
क्षोभयामास विस्मिता सहजैः पूर्वपुरुषैस्त्रीभूतैरभुनंदन ११ दुग्धस्तुनां लक्ष्मी हैव कामवाणावशंगतः
नोपलेभे तदात्मानं संचचालन तदोभसि १२ रत्नानि निरीक्ष्यमाणस्तु त्रैलोक्यादधिकां शुभाम् चित्तं मम
ध्यातिक्रामत्कान्चिद्यं देवताधिका १३ न देवी भुजगनागी वनासुरी च प्सरः स्तु च दृष्टपूर्वा मया काचि
द्रूपगानेन शोभिता १४ सद्दृशीयं मम भवेद्यदि नान्यथा परिग्रहः इति बुद्धिं समास्थाय जल्नात्कूलमुपाग
मत् १५ आश्रमं तमुपागम्य तत्र नत्वाः प्रमदोत्तमाः शब्दापयत धर्मात्मा तास्त्रैवं चैव वंदिरे १६ ततः प
प्रच्छ धर्मात्मा कस्यैषा लोकसुंदरी किमर्थमागता चैव सर्वमाख्यातमाचिरम १७ ॥

श्रुत्वैतत्तु तस्य तद्वाक्यं मधुरं मधुराक्षरम् श्रुत्वा स्त्रियस्तताः सर्वा ऊचुर्मधुरया गिरा १८ अस्माकमेषा
सुश्रोणीप्रमुखैर्वर्त्तते सदा अधिपतिः काननान्तेषु महास्माभिश्चारत्यसौ १९ तद्वाक्यं व्यक्तमव्यक्तं तासां श्रो
तांनिशम्य च विद्यामावर्त्तनी आयामावर्त्तयति स द्विजः २० सोर्थं विदित्वा सकलं तं तस्य एतो यथा तथा
सर्वाश्च वशिपत्ता स्वभावेषु मुनिपुंगवः २१ अत्र किंपुरुषीर्भूत्वा शैलराजे घने वनस्पथ अत्रावामस्तु नि
रावस्मिं क्रीडामेव विधीयताम् २२ मूलपत्रफलैः सर्वा वर्त्तयिष्यथ निसदा स्त्रियः किंपुरुषाण्नामभर्त्ती

ताः श्रुत्वा सोमपुत्रस्य स्त्रियः किंपुरुषीकृताः उपासां चक्रिरे शैलेवध्वस्ता बहुलास्तदा २४॥ इत्यार्षे श्रीमद्रा
मायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे अष्टाशीतितमः सर्गः॥ ८८॥ श्रुत्वा किंपुरुषोत्पत्तिं लक्ष्मणो भरतस्तथा आश्च
र्यमिति चाब्रूतामुभौ रामं जनेश्वरम् १ श्रुत्वा रामः कथामेतां भूय एव महायशाः कथयामास धर्मात्मा प्रजा
पतिसुतस्य वै २ सर्वास्ता विद्रुता दृष्ट्वा किंनरीर् ऋषिसत्तमः उवाच रूपसंपन्नां तां स्त्रियं प्रहसन्निव ३
सोमस्याहं सुदयितः सुतः सुरुचिरानने भजस्व मां वरारोहे भक्त्या स्निग्धेन चक्षुषा ४ तस्य तद्वचनं श्रु
त्वा शून्ये स्वजनवर्जिते इला सुरुचिरं वाक्यं प्रत्युवाच महाग्रहम् ५ अहं कामचरी सौम्य तवास्मि वशवर्
तिनी प्रशाधि मां सोमसुत यथेच्छसि तथा कुरु ६

तस्यास्तदद्भुतप्रख्यं श्रुत्वाहर्षमुपागतः सवैकामीसहतयारेमेचंद्रमसः सुतः ७ बुधस्यमाधवोमासस्तामिलां
रुचिराननाम् गतोरमयतोत्यर्थं क्षणवत्तस्यकामिनः ८ अथमासेतुसंपूर्णेपूर्णेंदुसदृशाननः प्रजा
पतिसुतः श्रीमांछयनेप्रत्यबुध्यत ९ सोपश्यत्सोमजंतत्रतपंतंसलिलाशये उर्ध्वबाहुंनिरालंबंतंरा
जाप्रत्यभाषत १० भगवन्पर्वतंदुर्गंप्रविष्टोस्मिसहानुगः नचपश्यामितत्सैन्यंक्वनुतेमामकागताः
११ तच्छ्रुत्वातस्यराजर्षेर्नष्टसंज्ञस्यभाषितम् प्रत्युवाचशुभंवाक्यंसांत्वयन्परयागिरा १२ अश्मव
र्षेणमहताभृत्यास्तेविनिपातिताः त्वंचाश्रमपदेसुप्तोवातवर्षभयार्दितः १३ समाश्वसिहिभद्रंते
निर्भयोविगतज्वरः फलमूलाशनोवीरनिवसेहयथासुखम् १४ सराजातेनवाक्येनप्रत्याश्वस्तोम
हामतिः प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदीनोभृत्यजनक्षयात् १५ त्यक्ष्याम्यहंस्वकंराज्यंनाहंभृत्यैर्विनाकृतः वर्ते

पातितेत्वन्तैतस्मिन्नधर्मेणमहीतले भूडभान्येवापरश्लोकःसत्यधर्मपरायणाः १९ त्रेतायुगेचवर्त्तं
तेब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चये तपोतप्यंततेसर्वेशुश्रूषामपरेजनाः २० स्वधर्मःपरमस्तेषांवैश्यशूद्रंतदाग
मत पूजांचसर्ववर्णानांशूद्राश्चकुर्विशेषतः २१ एतस्मिन्नंतरेतेषामधर्मेवान्नतेचह तनःपूर्वेभुनह्रास
मगामन्नपसत्तम २२

सुतोधर्मपरोब्रह्मन्ज्येष्ठोममममहायशाः श्राश्राविंदुरितिख्यातःसमेराज्यंप्रपालयेत १७ नहिशाक्ष्याम्यहं
हिस्थान्सदारान्सुखान्वितान प्रतिवक्तुंमहातेजःकिंचिदप्यशुभंवचः १८ तथाब्रुवतिराजेंद्रेबुधःप
रमबुद्धिमान सांत्वपूर्वमथोवाचवासस्तत्रहरोचताम १९ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्दमेयमहावत्स सं
वत्सरोषितस्याद्यकारयिष्यामितेहितम २० तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबुधस्याक्लिष्टकर्मणः वासमायवि
दधेबुद्धिंपदक्कंब्रह्मवादिना २१ मासंसंप्रीतदाभूत्वारमयत्पतिनिश्रांसदा मासंपुरुषभावेनधर्मबुद्धिं
चकारसः २२ ततःसानवमेमासेइल्लासेइल्लासोमसुतात्सुतम जनयामाससुश्रोणीपुरूरवसमूर्जित
म२३

सुतोऽधर्मपरो ब्रह्मन् ज्येष्ठो मम महायशाः श्राश्राविंदुरिति ख्यातः स मे राज्यं प्रपत्स्यते १७ नहि शक्ष्याम्यहं
हिंस्यान् स्वदारान् सुखान्वितान् प्रतिवक्तुं महातेजः किंचिदप्यशुभं वचः १८ तथा ब्रुवति राजेंद्रे बुधः प
रमबुद्धिमान् सांत्वपूर्वमथोवाच वासस्तत्र हरोच्चताम् १९ न संतापस्त्वया कार्यः कार्दमेय महाबल सं
वत्सरोषितस्याद्य कारयिष्यामि ते हितम् २० तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बुधस्याक्लिष्टकर्मणः वासायवि
दधे बुद्धिं यदुक्तं ब्रह्मवादिना २१ मासं स स्त्रीत्वमभूत्वा रमयत्यनिशं सदा मासं पुरुषभावेन धर्मबुद्धिं
चकार सः २२ ततः स नवमे मासे इला सोमसुतात्सुतम् जनयामास सुश्रोणी पुरूरवं समूर्जित
म् २३

रा० बा० ३०
१७७

जातमात्रंतुसुश्रोणीपितुर्हैलोन्यवेशयत् बुधस्यसमवर्णाचइलापुत्रंमहाबलम् २४ बुधस्तुपुरुषीभूतं
सवैसंवत्सरांतरम् कथाभीरमयामासधर्मयुक्ताभिरात्मवान् २५ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकिये
एकोनन्नवतितमःसर्गः॥८९॥ तथोक्तवतिरामेतुतस्यजन्मतदद्भुतम् उवाचलक्ष्मणोभूयोभरतश्चमहा
यशाः १ इलासासोमपुत्रस्यसंवत्सरमथोषिता अकरोत्किंनरश्रेष्ठतत्त्वंशंसितुमर्हसि २ तयोस्तद्वा
क्यमाधुर्यंनिशम्यपरिपृच्छतोः रामःपुनरुवाचेदंप्रजापतिसुतेकथाम् ३ पुरुषत्वंगतेशूरेबुधःपरम
बुद्धिमान् संवर्तंपरमोदारमाजुहावमहायशाः ४ च्यवनंभृगुपुत्रंचमुनिंचारिष्टनेमिनम् प्रमोदनंमोद
करंततोदुर्वाससंमुनिम् ५ तान्सर्वान्समानीयवाक्यज्ञस्तत्वदर्शनः उवाचसर्वान्सुहृदोधैर्येणसुसम

श्रीरामः ३

राम०
१७७

ऽप्रपेरा नाम महाबाहुः कर्दमस्य प्रजः सुतः जानीतैनं यथाभूतं श्रेयो ह्यत्र विधीयताम् ७ तेषां संवदतामे
व द्विजैः सह महात्मभिः कर्दमस्तु महातेजास्तदाश्रममुपागमत् ८ पुलस्त्यश्च क्रतुश्चैव वषट्कारस्त
थैव च ऽप्रोंकारश्च महातेजास्तमाश्रममुपागमत् ९ ते सर्वे हृष्टमनसः परस्परसमागमे हितैषिणो बाल्हि
पतेः पृथग्वाक्यान्यथाब्रुवन् १० कर्दमस्त्वब्रवीद्वाक्यं सुतार्थं परमं हितम् द्विजाः शृणुत मद्वाक्यं य
च्छ्रेयः पार्थिवस्य हि ११ नान्यं पश्यामि भैषज्यमन्तरेण वृषभध्वजम् नाश्वमेधात्परो यज्ञः प्रियश्चैव महा
त्मनः १२ तस्माद्यजामहे सर्वे पार्थिवार्थे दुरासदम् कर्दमेनैवमुक्तास्तु सर्व एव द्विजर्षभाः १३ रोचयं
ति स्म तं यज्ञं रुद्रस्याराधनं प्रति संवर्तस्य तु राजर्षिः शिष्यः परपुरंजयः १४ सीताराम००

मरुत्त इति विख्यातस्तं यज्ञं समुपाहरन् ततो यज्ञो महानासीद् बुधाश्रमसमीपतः १५ रुद्रश्च परमं तोषमा
जगाम महायशाः अथ यज्ञे समाप्ते तु प्रीतः परमया मुदा १६ उमापतिर्द्विजान्सर्वानुवाचेदमिलासन्नि
धौ प्रीतोस्मि हयमेधेन भक्त्या च द्विजसत्तमाः १७ अस्य वाल्हिपतेश्चैव किं करोमि प्रियं शुभम्
तथा वदति देवेशे द्विजास्तु समाहिताः १८ प्रसादयन्ति देवेशं यथा स्यात्पुरुषस्त्विला ततः प्री
तो महादेवाः पुरुषत्वं ददौ पुनः १९ इलायै सुमहातेजा दत्वा चान्तरधीयत निवृत्ते हयमेधे च गा
ते चादर्शने हरे २० यथागतं द्विजाः सर्वे ते गच्छन् दीर्घदर्शिनः राजा तु वाल्हिमुत्सृज्य मध्यदेशे ह्य
नुत्तमम् २१ निवेशयामास पुरं प्रतिष्ठानं यशस्करम् शशबिंदुश्च राजर्षिर्वाल्हिं परपुरंजयः २२ प्र
तिष्ठाने इलो राजा प्रजापतिसुतो बली स काले प्राप्तवान् लोकमिलो ब्राह्ममनुत्तमम् २३ ऐलः पुरू
रवा राजा प्रतिष्ठानमवाप्तवान् ईदृशो ह्यश्वमेधस्य प्रभावः पुरुषर्षभ स्त्रीपूर्वः पौरुषं लेभे यच्चान्यदपि

ऽ ॥ इति श्रीम[illegible]नवतितमः सर्गः ९०

एतदा[illegible]ख्याय काकुत्स्थो भ्रातृभ्याममितप्रभः लक्ष्मणं पुनरेवाह धर्मवत्सलमिदं वचः १ वसिष्ठं वामदेवं च
जावालिमथ काश्यपम् द्विजांश्च सर्वप्रवरानश्वमेधपुरस्कृतान् २ एतान्सर्वान्समानीय मंत्रयित्वा
च लक्ष्मण हयं लक्षणसंपन्नं विमोक्ष्यामि समाधिना ३ तद्वाक्यं राघवेणोक्तं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः
द्विजान्सर्वान्समाहूय दर्शयामास राघवम् ४ ते दृष्ट्वा देवसंकाशं कृतपादाभिवंदनम् राघवं सु[illegible]दुराध
र्षमाशीर्भिः समपूजयन् ५ प्रांजलिः स तदा भूत्वा राघवो द्विजसत्तमान् उवाच धर्मसंयुक्तमश्वमेधा
श्रितं वचः ६ ते पि रामस्य तत्श्रुत्वा नमस्कृत्वा वृषध्वजम् अश्वमेधं द्विजाः सर्वे पूजयंति स्म सर्वशः ७
स तेषां द्विजमुख्यानां वाक्यमद्भुतदर्शनम् अश्वमेधाश्रितं श्रुत्वा भृशं प्रीतो भवत्तदा ८ रामसीतारामरा

रा०वा०उ०
१७९

विज्ञाय कर्मतत्तेषां रामो लक्ष्मणमब्रवीत् प्रेषयस्व महाबाहो सुग्रीवाय महात्मने ९ यथामहद्भिर्हृष्टैभि
र्बहुभिश्च वनौकसां सार्धमागच्छ भद्रं ते अनुभोक्तुं महोत्सवम् १० विभीषणश्च रक्षोभिः कामगैर्व
हुभिर्वृतः अश्वमेधं महायज्ञमायात्वनुत्तमविक्रमः ११ राजानश्च महाभागाः ये मे प्रियचिकीर्षवः सा
नुगाः क्षिप्रमायान्तु यज्ञभूमिं निरीक्षकाः १२ देशान्तरगता ये च द्विजा धर्मसमाहिताः आमन्त्रयस्व
तान्सर्वानश्वमेधाय लक्ष्मण १३ ऋषयश्च महाबाहो आहूयन्तां तपोधनाः देशान्तरगताः सर्वे स
दाराश्च द्विजातयः १४ तथैव तालावचराश्च तथैव नटनर्तकाः यज्ञवाटश्च सुमहान् गोमत्या नैमिषे वने
१५ आज्ञाप्यन्तां महाबाहो तद्धि पुण्यमनुत्तमम् शान्तयश्च महाबाहो प्रवर्त्यन्तां समन्ततः १६ शतशश्चापि
धर्मज्ञाः क्रतुमुख्यमनुत्तमम् अनुभूय महायज्ञं नैमिषे रघुनन्दन १७

रामा०
१७९

तु वः पुरश्च सर्वैःसौमानितिश्च यथाविधि प्रतियास्यति धर्मज्ञः श्रीघ्रमानेयमुत्तांजनः १८ प्राणे वाहसहस्त्रा
णां तंदुलानां वपुश्मताम अप्रवृत्तं तिलमुद्गस्य यात्वाद्य महावल १९ चणकानां कुलत्थानां माषाणां
त्ववणस्य च अतोनु कृपंक्तेहंचागधंसंत्ति समेव च २० सुरणी कोष्ठो बहुला हिरण्यस्य प्रोत नराः
श्च नत्तो भरतः कृत्वा गड्ढत्वमे समाधिना २१ अंतेन पदमादी प्यश्च सर्वे तेन टनर्तकाः सूदानार्यश्च
बहवो निसंपीवन प्राज्ञिनः २२ भरतेनसुसार्धं तिष्ठंतु सैन्यानि चाग्रतः नैगमान् वाल्वकृद्धं श्च द्विजो
श्च सुसमाहितान् २३ कर्मांतिकान वर्धकिनः कोशाध्यक्षांश्च नैगमान् समस्मात्तत्यास सर्वः कुमा

रा०वा०उ०
१८०

कांचनीं मम पत्नीं च दीक्षायां ज्ञांश्च कर्मणि । अग्रतो भरतः कृत्वा गच्छत्वग्रे महायशाः २५ उपकार्या महार्हाश्च पार्थिवानां महौजसाम् सानुगानां नरश्रेष्ठ व्यादिदेश महाबलः २६ अन्नपानानि वस्त्राणि अनुगानां महात्मनाम् भरतः स तदा यातः शत्रुघ्नसहितस्तदा २७ वानराश्च महात्मानः सुग्रीवसहितास्तदा विप्राणां प्रवणाः सर्वे चक्रुश्च परिवेषणम् २८ विभीषणश्च रक्षोभिः स्त्रीभिश्च बहुभिर्वृतः ऋषीणामुग्रतपसां पूजां चक्रे महात्मनाम् २९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे एकनवतितमः सर्गः ९१

राम०
१८०

तत्सर्वमखिलेनाशु प्रस्थाप्य भरताग्रजः हस्तं लक्ष्मणसंपन्नं कृष्णसारं मुमोच ह १
ऋत्विग्भिर्लक्ष्मणं सार्धमश्वे च विनियोज्य ते ततोऽभ्यगच्छत्काकुत्स्थः सह सैन्येन नैमि
षम् २ यज्ञवाटं महाबाहुर्दृष्ट्वा परममद्भुतम् प्रहर्षमतुलं लेभे श्रीमानिति च सोऽब्रवीत्
३ नैमिषे वसतस्तस्य सर्व एव नराधिपाः आनिन्युरुपहारांश्च तान् रामः प्रत्यपूजयत् ४
अन्नपानादि वस्त्राणि सर्वोपकरणानि च भरतः सह शत्रुघ्नो नियुक्तो राजपूजने ५ वान
राश्च महात्मानः सुग्रीवसहितास्तदा परिवेषणं च विप्राणां प्रयताः संप्रचक्रिरे ६ विभीषणा
श्च रक्षोभिर्बहुभिः सुसमाहितः ऋषीणामुग्रतपसां किंकरः समपद्यत ७ उपकार्या महार्हा
श्च पार्थिवानां महात्मनाम् सानुगानां नरश्रेष्ठो व्यादिदेश महाबलः ८ एवं सुविहितो यज्ञो
ह्यश्वमेधो ह्यवर्तत लक्ष्मणेनाभिगुप्ता सा हयचर्या प्रवर्तित ९

ततः पादमधर्मस्य द्वितीयमवतारयत् ततो द्वापरसंख्यासा युगास्य समजायत २३ ततो द्वापरस्मिन् द्वापरसंख्ये
तु वर्त्तमाने युगद्वये । अधर्मश्चानृतं चैव वर्द्धेते पुरुषर्षभ २४ एतस्मिन् द्वापरसंख्याते त्रेतायो वै प्रपन्नस्समाविश
त् त्रिभ्यो युगेभ्यस्त्रीन्वर्णान् क्रमाद्वै तपस्याविशात् २५ त्रिभ्यो युगेभ्यस्त्रीन्वर्णान् धर्मश्च परिनिष्ठितः न
शूद्रो लभते धर्मं युगतस्तु नरर्षभ २६ हीनवर्णे नृपश्रेष्ठ तप्यते सुमहत्तपः भविष्यच्छूद्रयोन्यां हि तपश्चर्या कलौ
युगे २७

ईदृशं राजसिंहस्य यत्नप्रवरमुत्तमम् नान्यः शक्तो भवेत्तत्र हयमेधे महात्मनः १० कुं दत्तोदेहि
विप्रेभ्यो यावत्तुष्यंति याचकाः तावत्सर्वाणि दत्तानि क्रतुमुख्ये महात्मनः विविधानि च गौ
डानि विवोडवानि तथैव च ११ न निःसृतं भवेत्योष्ठाद्वचनं यावदर्थिनाम् तावद्वानररक्षोभिर्द
त्तमेवाभ्यदृश्यत १२ न कश्चिन्मलिनो वापि दीनो वाप्यथवा कृशः तस्मिन्यज्ञवरे राज्ञो हृष्ट
पुष्टजनावृते १३ ये च तत्र महात्मानो मुनयश्चिरजीविनः नास्मरंस्तादृशं यज्ञं दानौघसमलंकृ
तम् १४ यः कृतवान्सुवर्णानि सुवर्णं लभते स्म सः वित्तार्थी लभते वित्तं रत्नार्थी रत्नमेव च १५
हिरण्यानां सुवर्णानां रत्नानामथ वाससाम् अनिशं दीयमानानां राशिः समुपदृश्यते १६
न शक्रस्य न सोमस्य यमस्य वरुणस्य च ईदृशो दृष्टपूर्वो न एवमूचुस्तपोधनाः १७ सर्वत्र
वानरास्तस्थुः सर्वत्रैव च राक्षसाः वासोधनान्नकामेभ्यः पूर्णहस्ता ददुर्भृशम् १८

ईदृशो राजसिंहस्य यज्ञः सर्वगुणान्वितः ॥ संवत्सरमथो साग्रं वर्त्तते न च हीयते ॥ २९ ॥ इत्यार्षे रामाय
णे उत्तरकाण्डे द्विनवतितमः सर्गः ॥ ९२ ॥ वर्त्तमाने तथाभूते यज्ञे च परमाद्भुते ॥ सशिष्य आजगा
माशु वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ १ ॥ स दृष्ट्वा दिव्यसंकाशं यज्ञमद्भुतदर्शनम् ॥ एकांते ऋषिसं
घातश्चकार उटजान् शुभान् ॥ २ ॥ शाकटांश्च बहून् पूर्णान् फलमूलैश्च शोभनान् ॥
वाल्मीकिवाटे रुचिरे स्थापयन्नविदूरतः ॥ ३ ॥ सशिष्यावब्रवीद्धृष्टो युवां गत्वा समाहितौ ॥
कृत्स्नं रामायणं काव्यं गायतां परया मुदा ॥ ४ ॥ ऋषिवाटेषु पुण्येषु ब्राह्मणावसथेषु च ॥ र ॥
रथ्यासु राजमार्गेषु पार्थिवानां गृहेषु च ॥ ५ ॥

रामस्य भवनद्वारि यत्र कर्म च कुर्वते ॥ अत्विजामग्नतश्चैव तत्र ओ यं विशेषतः ॥६॥ इमानि च फ

लान्यत्र स्वादूनि विविधानि च ॥ जातानि पर्वताग्रेषु भुक्त्वास्वाद्यास्वाद्य गायताम ॥७॥ न यास्य प

श्चमं वत्सौ भक्षयित्वा फलान्यथ ॥ मूलानि च सुमृष्टानि नगाणां परिहास्यथ ॥८॥ यदि शब्दापये

द्रामः श्रवणाय महीपतिः ॥ ऋषीणामुपविष्टानां यथा योगं प्रवर्त्तताम् ॥९॥ दिवसे विंशतिः सर्गा गेया म

धुरया गिरा ॥ प्रमाणो बहुभिस्तत्र यथोद्दिष्टं मया पुरा ॥१०॥ लोभश्चापि न कर्त्तव्यः स्वल्पोपि धनवांछ

या ॥ किं धनेनाश्रमस्थानां फलमूलाशिनां सदा ॥११॥ यदि पृच्छेत्स काकुत्स्थो युवां कस्येति दारकौ

वाल्मीकेरथ शिष्यौ द्वौ ब्रूतामेवं नराधिपम ॥१२॥

ऋमात्त्वं त्रीः सुमधुरास्थानं वा पूर्वदर्शनम् ॥ मूर्छयित्वा सुमधुरं गायेतां विगतज्वरौ ॥ १३ ॥ प्रा
दिप्रभृतिगेयं स्यान्नं चावज्ञाय पार्थिवम् ॥ पिता हि सर्वभूतानां राजा भवति धर्मतः ॥ १४ ॥ तद्युवां
हृष्टमनसौ श्वः प्रभाते समस्थितौ ॥ गायेतं मधुरं गेयं तंत्रीलयसमन्वितम् ॥ १५ ॥ इति संदिश्य बहु
शो मुनिः प्राचेतसस्तदा वाल्मीकिः परमोदारस्तूष्णीमासीन्महामुनिः ॥ १६ ॥ संदिष्टौ मुनिना तेन
तावुभौ मैथिलीसुतौ ॥ तथैव करवावेति निर्जग्मतुररिंदमौ ॥ १७ ॥ तामद्भुतां तौ हृदये कुमारौ नि
वेश्य वाणीमृषिभाषितां तदा ॥ समुत्सुकौ तौ सुखमूषतुर्निशां यथाश्विनौ भार्गवनीतिसंहिता
म् ॥ १८ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे उत्तरकांडे त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ सीताराम सीताराम

४

॥रा०बा०उ०॥
॥१८३॥

तौरजन्यांप्रभातायांस्नातौहुतहुताशनौ॥यथोक्तमृषिणापूर्वंसर्वंतत्रोपगायताम्॥१॥तांसश्रु
श्रावकाकुत्स्थःपूर्वाचार्यविनिर्मिताम्॥अपूर्वांपाठ्यजातिंचगेयेनसमलंकृताम्॥२॥प्रमाणैर्बहु
भिर्बद्धांतंत्रीलयसमन्विताम्॥बालाभ्यांराघवःश्रुत्वाकौतूहलपरोभवत्॥३॥अथकर्मांतरेराजास
माहूयमहामुनीन्॥पार्थिवांश्चनरव्याघ्रःपंडितान्नैगमांस्तथा॥४॥पौराणिकान्शब्दविदोयेचवृ
द्धाश्चद्विजातयः॥स्वराणांलक्षणज्ञांश्चउत्सुकान्द्विजसत्तमान्॥५॥सीताराम·सीतारा

॥राम०॥
॥१८३॥

न्धर्वाणां नाट्यज्ञांश्च गान्धर्वान्नैगमांश्च विशेषतः ॥ पादाक्षरसमासज्ञान् छंदःसुपरिनिष्ठितान् ॥ ६ ॥ कला
मात्राविशेषज्ञान् ज्योतिषेच परंगतान् ॥ क्रियाकल्पविदश्चैव तथा कार्यविशारदान् ॥ ७ ॥ हेतूपचा
रकुशलान् हैतुकांश्च बहुश्रुतान् ॥ छंदोविदः पुराणज्ञान्वैदिकान्द्विजसत्तमान् ॥ ८ ॥ चित्रज्ञानवृत्तसू
त्रज्ञान्गीतनृत्यविशारदान् ॥ एतान्सर्वान्समानीय मातरो मम वेशयत ॥ ९ ॥ सीताराम सीताराम

टिका

तेषां संवदतां तत्र श्रोतृणां हर्षवर्धनम् ॥ गेयं प्रचक्रतुस्तत्र तावुभौ मुनिदारकौ ॥ १० ॥ ततः प्रवृत्तं मधुरं गां
धर्वमतिमानुषं न च तृप्तिं ययुः ॥ सर्वे श्रोतारो गेयसंपदा ॥ ११ ॥ हृष्टा मुनिगणाः सर्वे पार्थिवाश्च महौज
सः पिबन्त इव चक्षुर्भिः पश्यन्ति स्म मुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥ ऊचुः परस्परं चेदं सर्व एव समाहिताः ॥ उभौ रामस्य
सदृशौ बिंबाद्बिंबमिवोद्धृतौ ॥ १३ ॥ जटिलौ यदि न स्यातां न वल्कलधरौ यदि ॥ विशेषं नाधिगच्छा
मो गायतो राघवस्य च ॥ १४ ॥ एवं प्रभाषमाणेषु पौरजानपदेषु च ॥ प्रवृत्तमादितः पूर्वं सर्गं नारददर्शित
म् ततः प्रभृति सर्गांश्च यावद्विंशत्यगायताम् ॥ १५ ॥ ततोऽपराह्णसमये राघवः समभाषत ॥ श्रुत्वा विंश
तिसर्गांस्तान् भ्रातरं भ्रातृवत्सलः ॥ १६ ॥ अष्टादश सहस्राणि सुवर्णस्य महात्मनोः ॥ प्रयच्छ शीघ्रं का
कुत्स्थ यदन्यदभिकांक्षितम् ॥ १७ ॥ ददौ शीघ्रं काकुत्स्थो बालयोर्वै पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥ दीयमा
नं सुवर्णं तु नागृह्णीतां कुशीलवौ ॥ ऊचतुश्च महात्मानौ किमनेनेति विस्मितौ ॥ १९ ॥ १९ ॥

वन्येनफलमूलेन नियतौवनवासिनौ ॥ सुवर्णानिहिरण्यंनकिंकरिष्यावहेवने ॥ २० ॥ तथातयोः प्र
ब्रुवतोः कौतूहलसमन्विताः ॥ श्रोतारश्चैववामश्चसर्वएववसुविस्मिताः ॥ २१ ॥ तस्यचैवागमंरामः काव्य
स्यश्रोतुमुत्सुकः ॥ पप्रच्छतौमहात्तेजास्तावुभौमुनिदारकौ ॥ २२ ॥ किंप्रमाणमिदंकाव्यंकाप्रतिष्ठाम
हात्मनः ॥ कर्त्ताकाव्यस्यमहतः क्वचासौमुनिपुंगवः ॥ २३ ॥ पृच्छंतंराघवंवाक्यमूचतुर्मुनिदारकौ ॥ वा
ल्मीकिर्भगवान्कर्त्तासंप्राप्तोयज्ञसंविधम् ॥ येनेदंचरितंतुभ्यमशेषंसंप्रदर्शितम् ॥ २४ ॥ सन्निबद्धं
हिश्लोकानांचतुर्विंशत्सहस्रकम् ॥ उपाख्यानशतंचैवभार्गवेणतपस्विना ॥ २५ ॥ सीता राम रा

ग्रादिप्रभृतिवैराजन्पंचसर्गशतानिच॥ कांडानिषट्कृतानीहसोत्तराणिमहात्मनः॥२६॥कृतानिगुरुणा।
स्माकमृषिणाचरितंतव। प्रतिष्ठाजीवितंयावत्तावत्सर्वस्यवर्तते॥२७॥यदिबुद्धिःकृताराजन्छ्रवणा
यमहारथ।कर्मांतरेक्षणीभूतस्तच्छृणुष्वसहानुजः॥२८॥बाढमित्यब्रवीद्रामस्तौचानुज्ञाप्यरा
घवौ॥प्रहृष्टौजग्मतुःस्थानंयत्रास्तेमुनिपुंगवः॥२९॥रामो मुनिभिःसार्द्धंपार्थिवैश्चमहात्मभिः
श्रुत्वातद्गीतिमाधुर्यंकर्मशालामुपागमत्॥३०॥शुश्रावतत्तालनलयोपपन्नंसर्गान्वितंसत्स्वरशब्द
युक्तम्।तंत्रीलयव्यंजनयोगयुक्तंकुशीलवाभ्यांपरिगीयमानम्॥३१॥इत्यार्षेश्रीमद्रामाय
णेउत्तरकांडेचतुर्नवतितमःसर्गः॥९४॥

पि

तस्मिन्गतेतु विज्ञाय सीतापुत्रौ कुशीलवौ ॥ तस्याः परिषदो मध्ये रामो वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ दूता
न्शुद्धसमाचारानाहूयात्ममनीषया ॥ मद्वचो ब्रूत गच्छध्वमितो भगवतोंतिके ॥ ३ ॥ यदि शुद्ध
समाचारा यदि वा वीतकल्मषा ॥ करोत्विहात्मनः शुद्धिमनुमान्य महामुनिं ॥ ४ ॥ छंदं मुनेश्च
विज्ञाय सीतायाश्च मनोगतम् ॥ प्रत्ययं दातुकामायास्ततः शंसत मे लघु ॥ ५ ॥ श्वः प्रभाते तु
शपथं मैथिली जनकात्मजा ॥ करोतु परिषन्मध्ये शोधनार्थं ममैव च ॥ ६ ॥ रामसी। ना

ऽधर्मः परमो राजन्‌ द्वापरे शूद्रजन्मनः सवैविषयपर्यंते तव राजन्महातपाः २८ ऽद्य तप्यति दुर्बुद्धि
स्तेन बालवधो ह्ययम्‌ यो ह्यधर्ममकार्यं वा विषये पार्थिवस्य तु २९ करोति चाश्रीमूलं तत्पुरे वा दुर्म
तिर्नरः क्षिप्रं च नरकं याति स च राजा न संशयः ३० ऽधीतस्य च तप्तस्य कर्मणः सुकृतस्य च षष्ठं भजति भा
गं तु प्रजा धर्मेण पालयन्‌ ३१ षड्भागस्य च भोक्तासौ रक्षते न प्रजाः कथम्‌ स त्वं पुरुषशार्दूल मार्गस्व विषये स्वकम्‌
३२

श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वचःपरमद्भुतम्॥ दूताःसंप्रययुर्वाटेयत्रवैमुनिपुंगवः॥९॥ तेप्रणम्यमहात्मानं
ज्वलंतममितप्रभम्॥ ऊचुस्तेरामवाक्यानिमृदूनिमधुराणिच॥ तेषांतद्भाषितंश्रुत्वारामस्य।
चमनोगतम्॥ विज्ञायसुमहातेजामुनिर्वाक्यमथाब्रवीत्॥९॥ एवंभवतुभद्रंवोयथावदति
राघवः॥ तथाकरिष्यतेसीतादैवतंहिपतिःस्त्रियः॥१०॥ तथोक्तामुनिनासर्वेराजदूतामहौज
सः॥ प्रत्येत्यराघवंसर्वेमुनिवाक्यंबभाषिरे॥११॥ ततःप्रहृष्टःकाकुत्स्थःश्रुत्वावाक्यंमहात्मनः
ऋषींस्तत्रसमेतांश्चराज्ञश्चैवाभ्यभाषत॥१२॥ भगवंतःसशिष्यावैसानुगाश्चनराधिपाः॥
पश्यंतुसीताशपथंयश्चैवान्योपिकांक्षते॥१३॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः सर्वे
षामृषिमुख्यानांसाधुवादोमहानभूत्॥१४॥ राजानश्चमहात्मानःप्रशंसंतिस्मराघवम्॥
उपपन्नंनरश्रेष्ठत्वय्येवसुविनान्यतः॥१५॥ एवंविनिश्चयंकृत्वाश्वोभूतेरत्निराघवः॥ वि
सर्जयामासतदासर्वांस्तांश्छत्रुसूदनः॥१६॥

इतिसंश्रुविचार्यराजसिंहः श्वोभूतेशपथस्येतिश्वयम् विससर्जमुनीन्नृपांश्चसर्वान्समहात्मामह
तेमहानुभावः॥१७॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेउत्तरकांडेपंचनवतितमःसर्गः॥९५॥तस्यांरजन्यां
व्युष्टायांयज्ञवाटंगतोनृपः ऋषीन्सर्वान्महातेजाःशब्दापयतिराघवः १ वशिष्ठोवामदेवश्च।
जावालिरथकाश्यपः विश्वामित्रोदीर्घतमादुर्वासाश्चमहातपाः २ पुलस्त्योपितथाशक्तिर्भा
र्गवश्चैववामनः मार्कंडेयश्चदीर्घायुर्मौद्गल्यश्चमहायशाः ३ गार्ग्यश्चच्यवनश्चैवशता
नंदश्चधर्मवित् भरद्वाजश्चतेजस्वीअग्निपुत्रश्चसुप्रभः ४ नारदःपर्वतश्चैवगौतमश्चमहाय
शाः एतेचान्येचबहवोमुनयःसंशितव्रताः ५ कौतूहलसमाविष्टाःसर्वएवसमागताः राक्षसा
श्चमहावीर्यावानराश्चमहाबलाः ६ सर्वएवसमाजग्मुर्महात्मानंकुतूहलात् क्षत्रियायेचशूद्रा
श्चैववैश्याश्चैवसहस्रशः ७

नानादेशागताश्चैव ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ सीताशपथवीक्षार्थं सर्व एव समागताः ॥ ८ ॥ तदा समा
गतं सर्वमश्मभूतमिवाचलम् ॥ श्रुत्वा मुनिवरस्याशु सीता समुपागमत् ॥ ९ ॥ तमृषिं पृष्ठतः सीताऽ
न्वगच्छदवाङ्मुखी ॥ कृताञ्जलिर्बाष्पकला कृत्वा रामं मनोगतम् ॥ १० ॥ तां दृष्ट्वा श्रुतिमायान्तीं
ब्रह्माणमनुगामिनीम् ॥ वाल्मीकेः पृष्ठतः सीतां साधुवादो महानभूत् ॥ ११ ॥ ततो हलहलहला
शब्दः सर्वेषामेवमाबभौ ॥ दुःखजन्मविशालेन शोकेनाकुलितात्मनाम् ॥ १२ ॥ साधु रामेति
केचित्तु साधु सीतेति चापरे ॥ उभावेव च तत्रान्ये प्रेक्षकाः संप्रचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ ततो मध्ये जनौ
घस्य प्रविश्य मुनिपुङ्गवः ॥ सीतासहायो वाल्मीकिरिति होवाच राघवम् ॥ १४ ॥ इयं दाशरथे
सीता सुव्रता धर्मचारिणी ॥ अपवादात्परित्यक्ता ममाश्रमसमीपतः ॥ १५ ॥

लोकापवादभीतस्यतवराममहाव्रत प्रत्ययंदास्यतेसीतातामनुज्ञातुमर्हसि १६ इमौतुजानकीपु
त्रावुभौचयमजातकौ सुतौतवैवदुर्धर्षौसत्यमेतद्ब्रवीमिते १७ प्रचेतसोहंदशमःपुत्रोराघवनं
दन नस्मराम्यनृतंवाक्यमिमौतुतवपुत्रकौ १८ बहुवर्षसहस्राणितपश्चर्यामयाकृता नोपा
श्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली १९ मनसाकर्मणावाचाभूतपूर्वंनकिल्विषम् तस्याहं
फलमश्नामिअपापामैथिलीयदि २० अहंपंचसुभूतेषुमनःषष्ठेषुराघव विचिंत्यसीताशु
द्धेतिजग्राहवननिर्झरे २१ इयंशुद्धसमाचाराअपापापतिदेवता लोकापवादभीतस्य
प्रत्ययंतवदास्यति २२

तस्मादियंनरवरात्मजशुद्धभावादिव्येनदृष्टिविषयेणमयाप्रदिष्टा॥लोकापवादकलुषीकृत
चेतसायात्यक्तात्वयाप्रियतमाविदितापिशुद्धा॥२३॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेउत्तर
कांडेषण्णवतितमःसर्गः॥९६॥वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवःप्रत्यभाषत॥प्रांजलिर्जगतोम
ध्येदृष्ट्वातांवरवर्णिनीम॥१॥एवमेतन्महाभागयथावदसिधर्मवित्॥प्रत्ययस्तुममब्रह्मंस
तववाक्यैरकल्मषैः॥२॥प्रत्ययश्चपुरावृत्तोवैदेह्याःसुरसन्निधौ॥शपथश्चकृतस्तत्रतेन
वेश्मप्रवेशिता॥३॥लोकापवादोबलवान्येनत्यक्ताहिमैथिली॥सेयंलोकभयाद्ब्रह्म
न्नपापेत्यभिजानता॥परित्यक्तामयासीतातद्भवान्क्षंतुमर्हति॥४॥

प्र

ज्ञो नामित्रे मैत्रौ पुत्रौ मे यमजातौ कुशीलवौ ॥ श्रुत्वा छायां जगतो मध्ये मैथिल्याः प्रीतिरस्तु मे ॥ ५ ॥ प्रभिप्रा
यं तु विज्ञाय तां मम सुरसत्तमाः ॥ सीतायाः शपथे तस्मिन् सर्व एव समागताः ॥ पितामहं पुरस्कृत्य स सर्व एव समा
ताः ॥ आदित्या वसवो रुद्राः विश्वेदेवा मरुद्गणाः ॥ ७ ॥ साध्याश्च देवाः सर्वे ते सर्वे च परमर्षयः ॥ नागाः सु
पर्णाः सिद्धाश्च ते सर्वे हृष्टमानसाः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा देवान् ऋषींश्चैव राघवः पुनरब्रवीत् ॥ प्रत्ययो मे नरश्रेष्ठ
ऋषिवाक्यैरकल्मषैः ॥ ९ ॥ श्रुत्वा छायां जगतो मध्ये वैदेह्याः प्रीतिरस्तु मे ॥ सीता शपथसंभ्रांताः सर्व एव समा
गताः ॥ १० ॥ ततो वायुः शुभः पुण्यो दिव्यगंधो मनोरमः ॥ तं जनौघं सुरश्रेष्ठो ह्लादयामास सर्वतः
॥ ११ ॥ तदद्भुतमिवाचिंत्यं निरैक्षंत समाहिताः ॥ मानवाः सर्वराष्ट्रेभ्यः पूर्वं कृतयुगे यथा ॥ १२ ॥ १ २

वि

सर्वान्समागतान्दृष्ट्वा सीता काषायवासिनी॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाङ्मुखी॥१३
यथाहं राघवादन्यं मनसापि न चिंतये॥ तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति॥१४॥ मनसा कर्मणा॥
वाचा यथा रामं समर्चये॥ तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति॥१५॥ यथैतत्सत्यमुक्तं मे वेद्मि रा
मात्परं न च॥ तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति॥१६॥

तथा शपंत्यां वैदेह्यां प्रादुरासीत्तदद्भुतम्॥भूतलादुत्थितं दिव्यं सिंहासनमनुत्तमम्॥१७॥ध्रियमाणं
शिरोभिस्तु नागैरमितविक्रमैः॥दिव्यं दिव्येन वपुषा दिव्यरत्नविभूषितैः॥१८॥तस्मिंस्तु धरणी देवी।
बाहुभ्यां गृह्य मैथिलीम्॥स्वागतेनाभिनंद्यैनामासने चोपवेशयत्॥१९॥तामासनगतां दृष्ट्वा प्रविशं
तीं रसातलम्॥पुष्पवृष्टिरविच्छिन्ना दिव्या सीतामवाकिरत्॥२०॥साधुकारश्च सुमहान्देवानां सह
सोत्थितः॥साधु साध्विति वै सीते यस्यास्ते शीलमीदृशम्॥२१॥एवं बहुविधा वाचो ह्यंतरिंगताः सु क्ष
राः॥व्याजह्रुर्हृष्टमनसो दृष्ट्वा सीताप्रवेशनम्॥२२॥

पन्नवादंगतास्थ्वापिमुनयःसर्वएवते॥ राजानश्चनरव्याघ्राविस्मयान्नोपरेमिरे॥२३॥ अंतरिक्षेचभू
मौचसर्वेस्थावरजंगमाः॥ दानवाश्चमहाकायाःपातालेपन्नगाधिपाः॥२४॥ केचिद्विनेदुःसंहृष्टाः
केचिद्ध्यानपरायणाः॥ केचिद्रामंनिरीक्षंतेकेचित्सीतामचेतसः॥२५॥ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वातेषा
मासीत्समागमः॥ तन्मुहूर्तमिवात्यर्थंसमंसंमोहितंजगत्॥२६॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी
येउत्तरकांडेसप्तनवतितमःसर्गः॥९७॥ रसातलंप्रविष्टायांवैदेह्यांसर्ववानराः॥ चुक्रुशुःसाधु
साध्वीतिमुनयोरामसन्निधौ॥१॥ दंडकाष्ठमवष्टभ्यबाष्पव्याकुलितेक्षणाः॥ अवाक्शिरा
दीनमनारामोह्यासीत्सुदुःखितः॥२॥

सरुदित्वाचिरंकालंवहुशोवाष्पमुत्सृजन्॥ क्रोधशोकसमाविष्टोरामोवचनमब्रवीत्॥३॥
मृभूतपूर्वंशोकेमेमनःस्पृष्टमिवेछति॥ पश्यतोमेयथानष्टासीताश्रीरिवरूपिणी॥४॥ साद
र्शनंपुरासीतालंकापारेमहोदधेः॥ ततश्चापिमयानीताकिंपुनर्वसुधातलात्॥५॥ वसुधेदं
विभवत्तिसीतानिर्यात्यतांमम॥ दर्शयिष्यामिवारोषंयथामामवगछसि॥६॥ कामंश्वश्रूर्ममै
वत्वंत्वत्सकाशात्तुमैथिली॥ कर्षताफालहस्तेनजनकेनोद्धृतापुरा॥७॥ तस्मान्निर्यात्यतांसी
ताविवरंवाप्रयछमे॥ पातालेनाकपृष्ठेवावसेयंसहितस्तया॥८॥ आनयत्वंहितांसीतांम
त्तोहंमैथिलीकृते॥ नमेदास्यसिचेत्सीतांयथारूपांमहीतले॥९॥

दुष्कृतं यस्य पथ्येपथ्यात्तत्र यत्नं समाचर एवं चेद्दुर्मतिर्ब्राह्मणानां चायुर्विवर्धनम् भविष्यति नरश्रेष्ठ बालस्यास्य च
जीवितम् ॥३३॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥७४॥ नारदस्य तु तद्वाक्यं
श्रुत्वाऽमृतमयं यथा प्रहर्षमतुलं लेभे लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् १ गच्छ सौम्य द्विजश्रेष्ठं समाश्वासय सुव्रत बाल
स्य च शरीरं तत्तैलद्रोण्यां निधापय २ गंधैश्च परमोदारैस्तैलैश्च सुसुगंधिभिः यथा न क्षीयते बालस्तथा सौम्य
विधीयताम् ३ यथा शरीरो बालस्य गुप्तः सन्नक्लिष्टकर्मणः विपत्तिः परिभेदो वा न भवेच्च तथा कुरु ४ एवं संदिश्य
काकुत्स्थो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् मनसा पुष्पकं दध्यावागच्छेति महायशाः ५ इंगितं स तु विज्ञाय पुष्पको हेमभू
षितः आजगाम मुहूर्तेन समीपं राघवस्य वै ६ सोऽब्रवीत्प्रणतो भूत्वा अयमस्मि नराधिप वश्यस्तव महाबाहो किंकरः समुप

स पर्वतवनां कृत्स्नां व्यथयिष्यामि तेऽस्थितिम्॥ नाशयिष्याम्यहं भूमिं सर्वमापो भवंत्विह॥१०॥ एवं ब्रुवाणो काकुत्स्थे क्रोधशोकसमन्विते॥ ब्रह्मा सुरगणैः सार्धमुवाच रघुनंदनम्॥११॥ राम राम न संतापं कर्तुमर्हसि सुव्रत॥ स्मर त्वं पूर्वकं भावं मंत्रं चामित्रकर्षण॥१२॥ न खलु त्वां महाबाहो स्मारये ऽहमनुत्तमम्॥ इमं मुहूर्तं दुर्धर्ष स्मर त्वं जन्म वैष्णवम्॥१३॥ सीता हि विमला साध्वी तव पूर्वपरायणा॥ नागलोकं सुखं प्राप्ता त्वदाश्रमतपोबलात्॥१४॥

स्वर्गे ते संगमो भूयो भविष्यति न संशयः ॥ अप्रमात्तु परिचिन्म ध्येय द्रवीमि निबोधतत् ॥ १५॥ एत
देवहि काव्यं ते कथानामुत्तमं श्रुतम् ॥ सर्वं विस्तरतो राम व्याख्यास्यति न संशयः ॥ १६॥ जन्मप्रभृ
ति ते वीर सुखदुःखोपसेवनम् ॥ भविष्यदुत्तरं चेह सर्वं वाल्मीकिना कृतम् ॥ १७॥ आदिकाव्य
मिदं राम त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ नह्यन्योऽर्हति काव्यानां यशोभाग्राघवादृते ॥ १८॥ १८

श्रुतं ते पूर्वमेतद्धि मया सर्वं सुरैः सह॥ दिव्यमद्भुतरूपं च मत्सवाक्यमनाकुलम्॥१९॥ सत्वं पुरुष
शार्दूल धर्मे वा तु समाहितः॥ शेषं भविष्यं काकुत्स्थ काव्यं रामायणंग्र रागु॥२०॥ उत्तरं नाम
काव्यस्य शेषमत्र महायशः॥ तच्छ्रुणुष्व महातेज ऋषिभिः सार्धमुत्तमम॥२१॥ नावल्कन्ये
न काकुत्स्थ श्रोतव्यमिदमुत्तमम॥ परमं ऋषिणा वीर त्वयैव रघुनंदन॥२२॥ एतावदुक्त्वा वच
नं ब्रह्मा त्रिभुवनेश्वरः॥ जगाम त्रिदिवं देवो देवैः सह सबांधवैः॥२३॥ ये च तत्र महात्मानः ऋषि
यो ब्राह्मलौकिकाः॥ ब्रह्मणा समनुज्ञाता न्यवर्तंत महौजसः॥२४॥ उत्तरं श्रोतुमनसो भविष्यं य
च्च राघव॥ ततो रामः शुभां वाणीं देवदेवस्य भाषिताम्॥ श्रुत्वा परमतेजस्वी वाल्मीकिमिदमब्रवी
त्॥२५॥

भगवन्श्रोतुमनसज्ञः योब्राह्मलौकिकाः॥ भविष्यदुत्तरं यन्मे भोभूतेसंप्रवर्तताम्॥२४॥ एवंविनि
श्चयं कृत्वा संप्राप्य तौ कुशीलवौ॥ तं जनौघं विसृज्याथ कर्मशालामुपागमत्॥ तामेव शोचतः सी
तां सा व्यतीयाय शर्वरी॥२७॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे प्रश्नवतितमः स
र्गः॥९५॥ रजन्यां तु प्रभातायां समानीय महामुनीन्॥ गायतामविशंकाभ्यां रामः पुत्रावुवाच ह॥१॥ ततः
समुपविष्टेषु महर्षिषु महात्मसु॥ भविष्यदुत्तरं काव्यं जगतुस्तौ कुशीलवौ॥२॥ प्रविष्टायां तु सीता
यां भूतलं सत्यसंपदा॥ तस्यावसाने यज्ञस्य रामः परमदुर्मनाः॥३॥ अपश्यमानो वैदेहीं मेने शून्य
मिदं जगत्॥ शोकेन परमायस्तो न शांतिं मनसागमत्॥४॥ विसृज्य पार्थिवान्सर्वान् ऋक्षवानररा
क्षसान्॥ जनौघं विप्रमुख्यानां वित्तपूर्वं विसृज्य च॥५॥ ततो विसृज्य तान्सर्वान्रामो राजीवलोचनः
हृदि कृत्वा सदा सीतामयोध्यां प्रविवेश ह॥६॥ न सीतायाः परां भार्यां वव्रे स रघुनंदनः॥ यज्ञेयज्ञे च प

दशवर्षसहस्राणि वाजिमेधानथाकरोत्॥ वाजपेयान्दशगुणांस्तथा बहुसुवर्णकान्॥ ८॥ अ
ग्निष्टोमातिरात्राभ्यां गोसवैश्च महाधनैः॥ ईजे क्रतुभिरन्यैश्च स श्रीमानाप्तदक्षिणैः॥ ९॥ एवं स
कालः सुमहान्राज्यस्थस्य महात्मनः॥ धर्मे प्रवर्तमानस्य व्यतीयाद्राघवस्य च॥ १०॥ ऋक्षवान
रक्षांसि स्थिता रामस्य शासने॥ अनुरंजंति राजानो ह्यहन्यहनि राघवम्॥ ११॥ काले वर्षति प
र्जन्यः सुभिक्षं विमला दिशः॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णं पुरं जनपदास्तथा॥ १२॥ न काले म्रियते क
श्चिन्न व्याधिः प्राणिनां तथा॥ नानर्थो विद्यते कश्चिद्रामे राज्यं प्रशासति॥ १३॥ अथ दीर्घस्य
कालस्य राममाता यशस्विनी॥ पुत्रपौत्रैः परिवृता कालधर्ममुपागमत्॥ १४॥ अन्वियाय सु
मित्रापि कैकेयी च यशस्विनी॥ धर्मं कृत्वा बहुविधं त्रिदिवे पर्यवस्थिता॥ १५॥ सर्वाः प्रमुदिताः स्व
र्गे राज्ञा दशरथेन च॥ समागता महाभागाः सर्वधर्मं च लेभिरे॥ १६॥ तासां रामो महादानं काले काले प्र
यच्छति॥ मातॄणामविशेषेण
ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्य॥ १७॥

पित्र्याणि बहुरत्नानि यज्ञान्यपरमदुस्तरान् चकार रामो धर्मात्मा पितॄन्देवान्विवर्धयन् ॥ १८ ॥
एवं वर्षसहस्राणि बहून्यथ ययुः सुखम् यज्ञैर्बहुविधं धर्मं वर्धयानस्य सर्वदा ॥ १९ ॥ इत्यार्षे रामा

० उत्तरकांडे एकोनशततमः सर्गः ॥ ९९ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य युधाजित्केकयो नृपः ॥ स्वगुरुं

प्रेषयामास राघवाय महात्मने ॥ १ ॥ गार्ग्यमंगिरसः पुत्रं ब्रह्मर्षिममितप्रभम् ॥ दश चाश्वसहस्राणि प्री

तिदानमनुत्तमम् ॥ २ ॥ कंबलानि च रत्नानि चित्रवस्त्रमथोत्तमम् ॥ रामाय प्रददौ राजा शुभान्या

भरणानि च ॥ ३ ॥ श्रुत्वा तु राघवो धीमान्महर्षिं गार्ग्यमागतम् ॥ मातुलस्याश्वपतिनः प्रहितं तन्महा

धनम् ॥ ४ ॥ प्रत्युद्गम्य च काकुत्स्थः क्रोशमात्रं सहानुजः ॥ गार्ग्यं संपूजयामास यथा शक्रो बृहस्पतिम्

॥ ५ ॥ तथा संपूज्य तमृषिं तद्धनं प्रतिगृह्य च ॥ दृष्ट्वा प्रतिपदं सर्वं कुशलं मातुलस्य च ॥ ६ ॥ उपविष्टं म

हाभागं रामः प्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ किमाह मातुलो वाक्यं यदर्थं भगवानिह ॥ ७ ॥ प्राप्तो वाक्यविदां श्रेष्ठः सा

ताद्दिवं बृहस्पतिः रामस्याभाषि
तेश्रुत्वा महर्षिः कार्यविस्तरम् ८

वक्तुमभ्युतमेकार्यंराघवायोपचक्रमे। मातुलस्तेमहाबाहोवाक्यमाहनरर्षभः॥९॥युधाजित्प्री
तिसंयुक्तंश्रूयतांयदिरोचते॥अयंगंधर्वविषयःफलमूलोपशोभितः॥१०॥सिंधोरुभयतःपार्श्वे
देशःपरमशोभनः॥तंचरक्षंतिगंधर्वाःसायुधायुद्धकोविदाः॥११॥शैलूषस्यसुतावीरतिस्रः
कोट्योमहाबलाः॥तान्विनिर्जित्यकाकुत्स्थगंधर्वनगरंशुभम्॥१२॥निवेशयमहाबाहोस्वे
पुरेसुसमाहिते॥अन्यस्यनगतिस्तत्रदेशःपरमशोभनः॥१३॥रोचतांतेमहाबाहोनाहंत्वामहितं
वदे।तच्छ्रुत्वाराघवःप्रीतोमहर्षेर्मातुलस्यच॥उवाचबाढमित्येवंभरतंचान्ववैक्षत॥१४॥सोऽब्र
वीद्राघवःप्रीतःप्रांजलिप्रग्रहोद्विजम्॥इमौकुमारौतंदेशंब्रह्मर्षेविचरिष्यतः॥१५॥भरतस्या
त्मजौवीरौतक्षःपुष्कलएवच।मातुलेनसुगुप्तौतौधर्मेणसुसमाहितौ॥१६॥भरतेचाग्रतः
कृत्वाकुमारौसबलानुगौ॥निहत्यगंधर्वसुतान्द्वेपुरेविभजिष्यतः॥१७॥निवेश्यतेपुरवरे
आत्मजौसन्निवेश्यच॥आगमिष्यतिमेभूयःसकाशमतिधार्मिकः॥१८॥

ब्रह्मर्षिमेवमुक्त्वा तु भरतं सबलानुगम् ॥ श्रावयामास तत्तदा कुमारौ चाभ्यषेचयत् ॥ १९ ॥ नक्षत्रे
ण च सौम्येन पुरस्कृत्याङ्गिरः सुतम् ॥ भरतः सह सैन्येन कुमाराभ्यां विनिर्ययौ ॥ २० ॥ सा सेना शक्रयु
क्तेव नगरान्निर्ययावथ ॥ राघवानुगता दूरं दुराधर्षा सुरैरपि ॥ २१ ॥ मांसाशीनि च सत्वानि रक्षांसि
सुमहान्ति च ॥ अनुजग्मुर्हि भरतं रुधिरस्य पिपासया ॥ २२ ॥ भूतग्रामाश्च बहवो मांसभक्षाः
सुदारुणाः ॥ गन्धर्वपुत्रमांसानि भोक्तुकामाः सहस्रशः ॥ २३ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणां खेचराणां
च पक्षिणाम् ॥ बहूनि वै सहस्राणि सेनाया ययुरग्रतः ॥ २४ ॥ अध्यर्धमासमुषिता पथि सेना नि
रामया ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णा केकयं समुपागमत् ॥ २५ ॥ इत्यार्षे रामायणे उत्तरकाण्डे शत
तमः सर्गः ॥ १०० ॥ श्रुत्वा सेनापतिं प्राप्तं भरतं केकयाधिपः ॥ युधाजिद्गार्ग्यसहितं परां प्रीतिमुपागम
त् ॥ १ ॥

स निर्ययौ जनैर्येन महत्ता केकयाधिपः ॥ त्वरमाणोभिचक्राम गंधर्वान् केकयाधिपः ॥ २ ॥ भरतश्च यु
धाजिच्च समेतौ लघुविक्रमौ ॥ गंधर्वनगरं प्राप्तौ सबलौ सपदानुगौ ॥ ३ ॥ श्रुत्वा तु भरतं प्राप्तं गंधर्वास्ते
समागताः योद्धुकामा महावीर्या व्यनदंस्ते समागताः ॥ ४ ॥ ततः समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ स
प्रवृत्तं महाभीमं न चान्यतरयोर्जयः ॥ ५ ॥ खड्गशक्तिधनुर्ग्राहा नद्यः शोणितसंस्रवाः ॥ नृकलेवर
वाहिन्यः प्रवृत्ताः सर्वतो दिशम् ॥ ६ ॥ ततो रामानुजः क्रुद्धः कालस्यास्त्रं सुदारुणम् ॥ संवर्त्तं नाम भर
तो गंधर्वेष्वभ्यचोदयत् ॥ ७ ॥ ते बद्धाः कालपाशेन संवर्त्तेन विदारिताः ॥ क्षणेनाभिहतास्तेन तिस्रः
कोट्यो महात्मना ॥ ८ ॥ तद्युद्धं तादृशं घोरं न स्मरंति दिवौकसः ॥ निमेषांतरमात्रेण तादृशानां महा

पु

हतेषु तैस्तैर्वैभुभरतः कैकेयीसुतः ॥ निवेशयामास तदा समृद्धे द्वे पुरोत्तमे ॥ १० ॥ तक्षं तक्षशिलायां तु पु
ष्कलं पुष्कलावते ॥ गंधर्वदेशे रुचिरे गांधारविषये च सः ॥ ११ ॥ धनरत्नौघसंकीर्णो कानने रुपशो
भिते ॥ स्पर्धमानेन्योन्यसंघर्षै कृते स्पर्धयागुणविस्तरैः ॥ १२ ॥ उभे सुरुचिरप्रख्ये व्यवहारैरकिल्विषैः ॥ उद्या
नयानसंपूर्णे सुविभक्तांतरापणे ॥ १३ ॥ उभे पुरवरे रम्ये विस्तरैरुपशोभिते ॥ गृहमुख्यैः सुरुचिरै
र्विमानैर्बहुभिर्वृतैः ॥ १४ ॥ शोभिते शोभनीयैश्च देवायतनविस्तरैः ॥ तालैस्तमालैस्तिलकैर्वकु
लैरुपशोभिते ॥ १५ निवेश्य पंचभिर्वर्षैर्भरतो राघवानुजः ॥ पुनरायान्महाबाहुरयोध्यां केके
यीसुतः ॥ १६ ॥

रा० वा० उ०
१५६

भाषितंरुचिरंश्रुत्वापुष्पकस्थनराधिपः अभिवाद्यमहर्षीन्स्तविमानंसोध्यरोहत ८ धनुर्गृहीत्वातूणीं
चखड्गंचरुचिरप्रभम् निक्षिप्यनगरेचैतौसौमित्रिभरतावुभौ ९ प्रायात्प्रतीचींहरितंविचिन्वंश्चतत
तस्ततः उत्तरामगमच्छ्रीमान्दिशंहिमवतावृताम् १० अपश्यमानस्तत्रापिस्वल्पमप्यथदुष्कृत
म् पूर्वामपिदिशंसर्वामथापश्यन्नराधिपः ११ प्रविशुद्धसमाचारामादर्शतलनिर्मलाम् पुष्पकस्थो
महाबाहुस्तदापश्यन्नराधिपः १२ दक्षिणांदिशमाक्रामत्ततोराजर्षिनंदनः शैवलस्योत्तरेपार्श्वे
ददर्शसुमहत्सरः १३ तस्मिन्सरसितप्यंतंतापसंसुमहत्तपः ददर्शराघवःश्रीमाँल्लंबमानमधोमु
खम् १४ राघवस्तमुपागम्यतप्यंतंतपउत्तमम् उवाचचनृपोवाक्यंधन्यस्त्वमसिसुव्रत १५ क
स्यांयोन्यांतपोवृद्धवर्त्तसेदृढविक्रम कौतूहलात्त्वांपृच्छामिरामोदाशरथिर्ह्यहम् १६ कोऽर्थोमनी
षितस्तुभ्यंस्वर्गलाभोपरोथवा वराश्रयोयदर्थंत्वंतपस्यन्यैःसुदुश्चरम् १७

राम०
१५६

सोभिवाद्य महात्मानं साक्षाद्धर्ममिवापरम्॥ राघवं भरतः श्रीमान् ब्रह्माणमिव वासवः॥१७॥ तं शंस
च यथावृत्तं गांधर्ववधमुत्तमम्॥ निवेशनं च देशस्य श्रुत्वा प्रीतोस्य राघवः॥१८॥ इत्यार्षे उत्तरकां
डे एकोत्तरशततमः सर्गः॥१०१॥ तच्छ्रुत्वा हर्षमापेदे राघवो भ्रातृभिः सह॥ वाक्यं चाद्भुतसंका
शं भ्रातॄन्प्रोवाच राघवः॥१॥ इमौ कुमारौ सौमित्रे तव धर्मविशारदौ॥ अंगदश्चंद्रकेतुश्च राज्या
र्हौ दृढविक्रमौ॥२॥ इमौ राज्येभिषेक्ष्यामि देशः साधु विधीयताम्॥ रमणीयो ह्यसंबाधो रमे
तां यत्र धन्विनौ॥३॥ न राज्ञां यत्र पीडा स्यान्नाश्रमाणां विनाशनम्॥ स देशो दृश्यतां सौम्य नापराध्या
महे यथा॥४॥

त योऽक्रवर्तिरामेतु भरतः प्रत्युवाच ह ॥ ४ ॥ प्रपंकारुपयोदेशे रमणीयो निरामयः ॥ ५ ॥ निवेश्य पत्तनं तत्र परमे
गदस्य महात्मनः ॥ चंद्रकेतोः सुरुचिरं चंद्रकांतं निरामयम् ॥ ६ ॥ तथ्वा कं भरतेनोक्तं प्रतिजग्राह राघ
वः ॥ तं च कृत्वा वशे देशमंगदस्य निवेशयत् ॥ ७ ॥ अंगादीया पुरी रम्याप्यंगदस्य निवेश्य ता ॥
रमणीया सुगुप्ता च रामो ऽपालिकेषु कर्मणा ॥ ८ ॥ चंद्रकेतोश्च मल्लस्य मल्लभूम्यां निवेशिता ॥ चं
द्रकांतेति विख्याता दिव्या स्वर्गपुरी यथा ॥ ९ ॥ ततो रामः परां प्रीतिं लक्ष्मणो भरतस्तथा ॥ वपुर्दे
दुराधर्षी प्रमिषेकं च चक्रिरे ॥ १० ॥ सीताराम सीताराम सीताराम सीताराम सीताराम सीता

।

अभिषिच्य कुमारौ द्वौ प्रस्थाप्य सुसमाहितौ॥ अंगदं पश्चिमां भूमिं चंद्रकेतुमुदङ्मुखम्॥ अंगदं चापि सौमि
त्रिर्लक्ष्मणोनुजगाम ह॥ चंद्रकेतोस्तु भरतः पार्ष्णिग्राहो बभूव ह॥१२॥ लक्ष्मणस्त्वंगदीयायां संवत्सरम
थोषितः॥ पुत्रे स्थिते दुराधर्षे अयोध्यां पुनरागमत्॥१३॥ भरतोपि तथैवोष्य संवत्सरमतोधिकम्॥ अ
योध्यां पुनरागम्य रामपादावुपास्त सः॥१४॥ उभौ सौमित्रिभरतौ रामपादावनुव्रतौ॥ कालं गतमपि स्ने
हान्न जज्ञातेऽतिधार्मिकौ॥१५॥ एवं वर्षसहस्राणि दश तेषां ययुस्तदा॥ धर्मे प्रयतमानानां पौर
कार्येषु नित्यदा॥१६॥ विहृत्य कालं परिपूर्णमानसाः श्रिया वृता धर्मपुरे च संस्थिताः॥ त्रयः समि
द्धा हुतदीप्ततेजसो हुताग्नयः साधुमहाध्वरे त्रयः॥१७॥

कस्यचित्त्वथकालस्यरामेधर्मपरेस्थिते ॥ कालस्तापसरूपेणराजद्वारमुपागमत् ॥१॥ दूतोह्यबलस्या
हंमहर्षेरमितौजसः ॥ रामंदिदृक्षुरायातः कार्येणहिमहाबलः ॥२॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासौमित्रिस्त्वरया
न्वितः ॥ न्यवेदयतरामायतापसस्यागमंतथा ॥३॥ जयस्वराजधर्मेणउभौलोकौमहाद्युते ॥ दूतस्त्वांद्र
ष्टुमायातस्तपसाभास्करप्रभः ॥४॥ तद्वाक्यंलक्ष्मणेनोक्तंवैश्रुत्वारामउवाचह ॥ प्रवेश्यतांमुनिस्तात
महौजास्तस्यवाक्यधृक् ॥५॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वाप्रावेशयततंमुनिम् ॥ ज्वलंतमिवतेजोभिः प्रदहं
तमिवांशुभिः ॥६॥ सोभिगम्यरघुश्रेष्ठंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ऋषिर्मधुरयावाचावर्द्धस्वेत्याहराघवम्
॥७॥ तस्मैरामोमहातेजाःपूजामर्घ्यपुरोगमाम् ॥ ददौकुशलमव्यग्रंप्रष्टुंचैवोपचक्रमे ॥८॥ पृष्टश्चकुश
लंतेनरामेणवदतांवरः ॥ आसनेकांचनेदिव्येनिषसादमहायशाः ॥९॥ सीताराम सीताराम

तमुवाच ततो रामः स्वागतं ते महामुने ॥ प्रापयास्य च वाक्यानि यतो दूतस्त्वमागतः ॥१०॥ चोदितो रा
जसिंहेन मुनिर्वाक्यमभाषत ॥ द्वंद्वं ह्येतत्प्रवक्तव्यं न हितं वै यद्द्वावेक्षसे ॥११॥ यः शृणोति निरीक्षेद्वा स वध्यो
भविता तव ॥ भवेद्वै मुनि मुख्यस्य वचनं यद्यवेक्षसे ॥१२॥ तथेति च प्रतिज्ञाय रामो लक्ष्मणमब्रवीत्
द्वारि तिष्ठ महाबाहो प्रतिहारं विसर्जय ॥१३॥ स मे वध्यः खलु भवेद्वाचं द्वंद्वं समीरितम् ॥ ऋषेर्मम च
सौमित्रे यः पश्येच्छृणुयाच्च यः ॥१४॥ ततो निक्षिप्य काकुत्स्थो लक्ष्मणं द्वारि संग्रहे ॥ तमुवाच मुने
वाक्यं कथयस्वेति राघवः ॥१५॥

यत्तेमनीषितंवाक्यंयेनचासिसमाहितः कथयस्वाविशंकस्त्वंममापिहृदिवर्त्तते॥१॥ इत्यार्षे
आरकांडेकालागमनंनाम त्र्युत्तरशततमः सर्गः॥१३॥ शृणुराजन्महासत्त्वयदर्थमहमागतः
पितामहेनदेवेनप्रेषितोस्मिमहाबल॥१॥ त्ववाहंपूर्वकेभावेपुत्रः परपुरंजय॥ मायासंभावितो
वीरकालः सर्वसमाहरः॥२॥ पितामहश्चभगवानाहलोकपतिः प्रभुः॥ समयस्तेकृतः सौम्यलोकान्संप
रिक्षितुम॥३॥

संक्षिप्य हि पुरा लोकान्मायया स्वयमेव हि॥ महार्णवे शयानो ऽसु मां त्वं पूर्वमजीजनः॥ ४॥ भोगवंतं ततो नागमनंतमुदके शयम्॥ मायया जनयित्वा त्वं द्वौ च सत्त्वौ महाबलौ॥ ५॥ मधुं च कैटभं चैव पयोरक्षि च ये ऽर्द्धता॥ इयं पर्वतसंबाधा मेदिनी चाभवत्तदा॥ ६॥ सीताराम सीताराम सीताराम

पद्मेदिव्येर्कसंकाशेन्नाभ्यामुत्पाद्यमामपि॥ प्राजापत्यंत्वया कर्ममयि सवैनिवेशितम्॥७
सोहंसन्यस्तभारोहित्वामुपास्यजगत्पतिम्॥ रक्षांविधस्त्वभूतेषुममतेजस्करोभवान्॥८॥ तत॥
तत्त्वमसिद्धुर्धर्षेत्तस्मात्ध्यावात्मनात्मनात्॥ रक्षांविधास्यन्भूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान्॥९॥

ग्रदिसोवीर्यवान्पुत्रोभ्रातॄणांवीर्यवर्द्धनः॥ समुत्पन्नेषुकृत्सेषुतेषांसाह्यायकल्पते॥१०॥
सत्वंविज्ञासमानानामुपजानन्नतोवरः॥ एवमास्यवधाकांक्षीमानुषेषुमनोदधाः॥११॥ दश
वर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच॥ कृत्वावासम्मनियमंस्वप्नमेवात्मनापुरा॥१२॥ सत्वंमनो
मयःपुत्रःपूर्णोपुर्मानुषेष्विह॥ कालोवारवरश्रेष्ठसमीपमुपवर्त्तितुम॥१३॥ सीताराम

यदिभूयोमहाराजत्वमारच्छसुपासितुम॥वसत्वावीरभद्रंतेएवमाहपितामह॥१४॥गप्रपथ्या
विजिगीषातेसुरश्रेष्ठोकार्यराघव॥त्वनाथाविभुनादेवाभवंतुविगतज्वराः॥१५॥श्रुत्वापितामह
हेनोक्तंवाक्यंकालेनसमीरितम॥राघवःप्रहसन्वाक्यंसर्वसंहारमब्रवीत॥१६॥श्रुत्वामेदेवदे
वस्यवाक्यंपरमम‌द्भुतम॥प्रीतिर्हिमहतीजातातवगमनसंभवा॥१७॥सीताराम सीता